

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖĞRENCİNİN:

**ADI – SOYADI : GUZEL SABİTOVA
NUMARASI : 92120000630**

ANABİLİM DALI : TÜRK DİLİ VE LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

TEZ BAŞLIĞI : TATAR BİLMECELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

**TEZ İNGİLİZCE BAŞLIĞI : THE LANGUAGE CHARACTERISTICS OF TATAR
RIDDLES**

TEZ DANIŞMANI : PROF. DR. ZEKİ KAYMAZ

İZMİR 2015

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum
Tatar Bilmecelerinin Dil Özellikleri adlı yüksek
lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını,
tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla
doğrularım.

İsim-Soyadı *Guzel Sabitova*
İmza *Laif*

**T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI**

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Guzel SABİTOVA
Numarası : 92120000630
Anabilim Dalı : TDA-Türk Dili ve Lehçeleri
Tez Başlığı (Türkçe) : Tatar Bilmecelerinin Dil Özellikleri
Tez Başlığı (İngilizce) : The Language Characteristics of Tatar Riddles
Tez Savunma Tarihi : 01 Temmuz 2015
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:-

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒

Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	5
Kısaltmalar.....	7
Transkripsyon Sistemi.....	9
Tezde İzlenen Yöntem.....	10

GİRİŞ

1. BİLMECE NEDİR?.....	11
1.1. Bilmecelerin Doğuşu.....	12
1.2. Bilmecelerin Söylenişi.....	18
1.3. Bilmecelerin Sınıflandırma Sorunu.....	20
1.4. Türk Boylarında Bilmece İçin Kullanılan Kelimeler.....	27
1.5. Türkiye Türkçesinde Bilmece.....	29

İNCELEME

I. BÖLÜM

1. KONU VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TATAR BİLMECELERİ.....	31
1.1. Tatar Türkçesinde Bilmece.....	31
1.1.1. <i>Codex Cumanicus</i> 'ta Bilmeceler.....	33
1.2. Tatar Bilmecelerinin Tür Özellikleri.....	41
1.2.1. <i>Manzum Bilmeceler</i>	42
1.2.2. <i>Mensur Bilmeceler</i>	47
1.3. Tatar Bilmecelerinin Konuları.....	49
1.3.1. <i>Bilim</i>	51
1.3.2. <i>Tabiat</i>	53
1.3.3. <i>Bitkiler</i>	54
1.3.4. <i>Hayvanlar</i>	56
1.3.5. <i>Meyve, Sebze</i>	57
1.3.6. <i>Eşyalar</i>	58
1.3.7. <i>Kişi ve organları</i>	60
1.4. Tatar Bilmecelerinin İçindeki Kalıplar.....	61
1.4.1. <i>Giriş Kalıpları</i>	62

1.4.2. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar.....	73
1.4.3. Bitiş Kalıpları	77
2. TATAR BİLMECELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ.....	80
2.1. Tatar Bilmecelerinin Ses Yapısı.....	80
2.2. Tatar Bilmecelerinin Şekil Bilgisi.....	84
2.2.1. İsim Çekimi Şekilleri.....	85
2.2.2. Fiil Çekimi Şekilleri.....	86
2.2.3. Çekimsiz Fiil Şekilleri.....	88
2.3. Kelime Grupları ve Cümle Yapısı.....	89
2.3.1. Kelime Grupları.....	90
2.3.2. Yapılarına Göre Cümleler.....	95
2.3.3. Yüklemin Türüne Göre Cümleler.....	99
2.3.4. Yüklemin Yerine Göre Cümleler.....	102
2.3.5. Anlamına Göre Cümleler.....	104
2.4. Bilmecelerde Kullanılan Kelimelerin Özellikleri.....	107
2.4.1. Var/ Yok Sözcüklerin Kullanışı.....	108
2.4.2. Sıfatların Özellikleri.....	109
2.4.3. İkilemelerin Kullanışı.....	115
2.4.4. Zıt Anlamlı Kelimelerin Kullanışı.....	116
2.4.5. Konuşma Dilinin Kullanılışı.....	117
2.5. Tatar Bilmecelerinin Sözcük Varlığına Genel Bir Bakış.....	119
2.5.1. Özel Adların Kullanımı.....	120
2.5.2. Renk Adlarının Kullanımı.....	121
2.5.3. Sayıların Kullanımı.....	122
2.5.4. Ölçü Bildiren Sözcüklerin Kullanımı.....	124
2.5.5. Ses Değerli Sözcüklerin Kullanımı.....	125
3. TATARCA VE TÜRKÇE ORTAK BİLMECELER.....	125
II. BÖLÜM	
1. Metin (Transkripsyon ve Türkiye Türkçesine Aktarma).....	132
III. BÖLÜM	
SONUÇ.....	190

DİZİN.....	192
KAYNAKLAR.....	209

Ön Söz

Bu çalışmada Tatar bilmeceleri ele alınarak bilmecelerdeki dil özellikleri, bilmecelerin yapıları ve konuları incelenecektir.

Bilmeceler, sade görünümleri, derin arka planları ve sanatlı söyleyişleri ile eğlenceli halk edebiyatı ürünleri olup yüzyıllar boyu, biriktirmiş olduğu kültürel öğeleri günümüze taşıma gibi manevi değere sahiptir. Gündelik hayatta bilmeceler, eski popülerliğini kaybetmiştir. Yaşam koşullarının farklılaşması, sosyal ortamların niteliğinin değişmesi, toplumdaki bireyselleşme ve benzer sebepler, insanların ihtiyaçları ve anlayışlarını olduğu gibi ilgi ve zevklerini de değiştirdiği için bu durum normal karşılanabilir.

Bilmeceler, deyimler ve atasözleri ile beraber halk yaratmaları içerisine girmektedir. Bu yüzden bilmeceler ile ilgili çalışmalar daha çok halkbilim sahasında sınırlı kalmıştır.

Çok eski çağlardan beri yaşayagelen bilmece sorma geleneği günümüzde de sürmektedir. Bilmeceler, çok eskilerde, savaşlarda karşılıklı sorularak savaşmadan bilen tarafın galip geldiği, kan dökmeden savaş kazanılan bir bilgi yarışması olarak işlev yapmıştır. Masallarda sıkça rastlanan dev veya başka yaratıkların, bilmecemsi soruları, padişahların kızlarını verecekleri kişilere bilmece sorarak bilgi yarışı yapmaları, birçok mitolojik olaylarda bilmecelerin çözümüyle olayın iyi bir şekilde sonuçlanması bilmecenin eski toplumlardaki önemini göstermektedir. Bilmece sorma geleneği eskiden ciddi zeka savaşı özelliği gösterirken, zamanla eğlence şeklini almıştır.

Tatar bilmeceleri, genellikle dört, iki veya bir satırdan oluşmaktadır. Fakat istisnalar da yer almaktadır. Mesela, soru-bilmece veya üç satırlı bilmecelere de rastlanır.

Bilmecelerde, Türk dünyasının her noktasından katkılarla oluşturulduğundan, aradaki lehçe farklılıklarına rağmen yapı, söyleyiş ve duygu bakımından şaşırtıcı derecede ortaklıkların görülebileceği öne sürülebilir.

Konu seçimimden tezimi bitirmeme kadar çalışmamın her safhasında bana en iyi rehberliği yapan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Zeki Kaymaz başta olmak üzere, sorularıma ilgiyle cevap veren bölüm hocalarımız Prof. Dr. Gürer Gülsevin ve Yard.

Doç. Dr. İbrahim Şahin'e ve çalışmamda emeği geçip de burada isimlerini sayamadığım herkese teşekkür ederim.

Kısaltmalar

Bkz. : bakınız

N.I. : N. İsenbet ‘Tatar Halık Tabışmakları’ kitabı

H.M. : H. Mehmütov ‘Tatar Halık Tabışmakları’ kitabı

Vd. : ve diğerleri

Vb. : ve benzeri

Transkripsyon Sistemi

Bu çalışmada incelenen Tatar bilmeceleri için kullandığımız alfabe şudur:

Kiril	Latin
А а	a
Ә ә	e
Б б	b
В в	v
Г г	g, ğ
Д д	d
Е е	yé, é
Ё ё	yo
Ж ж	j
Ж ж	c
З з	z
И и	i
Й й	y
К к	k, q
Л л	l
М м	m
Н н	n
Ң ң	ñ
О о	o
Ө ө	ö
П п	p
Р р	r
С с	s
Т т	t
У у	u,v
Ү ү	ü,v

Ф ф	f
Х х	h
Һ һ	h
Ц ц	ts
Ч ч	ç
Ш ш	ʃ
Щ щ	ʃç
Ъ	‘
Ы	ɪ
Ь	’
Э э	é
Ю ю	yu

Tezde İzlenen Yöntem

Hazırladığımız tezin en önemli amacı, Tatar bilmecelerini ele alıp, bu bilmeceleri dil yönünden inceleyip, gruplara ayırmak ve bu inceleme sonunda Tatar bilmecelerinin dil özelliklerine dair sonuçlar elde etmektir.

Tataristan’da Tatarstan Kitap Neşriyatı tarafından çıkartılan ve N. İsenbet tarafından toplanan ‘Tatar Halık Tabışmakları’, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1970, 567 s. adlı kitap, elde var olan en geniş bilgilere sahiptir. Çalışmamız için buradan ve diğer bilmece kitaplarından 500 bilmece seçip onların dil özelliklerini inceledik. Bu yayının yanısıra Tatar, Türk, Rus ve Avrupalı araştırmacıların çalışmaları da gözden geçirilmiştir.

Tezde izlenen ilk yöntem, literatür taraması yöntemidir. Tez konusuyla ilgili olan bulabildiğimiz tüm kaynakları tarayıp tezde işlediğimiz konulara göre ayırdık. Taradığımız ve ayırdığımız kaynaklardan yararlanarak tezinin teorik ve metin kısmını oluşturduk.

Tezinin bir sonraki aşamasında ise veri toplama yöntemini kullandık. Ayırdığımız kaynaklardan yararlanarak incelenecek malzemeleri, yani verileri toplamaya başladık.

Verileri topladıktan sonra bir sonraki aşamaya geçtik ve bu aşamada analiz yöntemini kullandık. Topladığımız verileri inceleyip gruplara ayırdık ve her grubu ayrı ayrı inceledik. Bu incelemelerden sonra da sonuç kısmında incelediğimiz konu ile ilgili sonuçlarımızı çıkardık.

GİRİŞ

1. BİLMECE NEDİR?

Bilmece, somut veya soyut bir varlığı, doğadaki herhangi bir nesneyi adını anmadan, onu hatırlatacak, çağırıştırarak, başka şeyleri kısa ve yoğun şekilde anlatarak bilinmesini dinleyene bırakan eğlenceli sözler veya söz grubudur.

Bilmecelerde bir nesne, kendisine çok ya da az çok benzeyen başka bir nesnenin özellikleri kullanılarak anlatılır. Bu benzeyişi aklına getirerek sorulan kişi bilmecenin cevabını bulabilir.

Dış görünüşü bakımından ve bazı şiirsel özellikleri yüzünden bilmeceler atasözlerine benzetilir. Atasözlerinde olduğu gibi bilmecelerin de boyutu büyük değildir, satırlar bir, iki, üçten, çoğu zaman dörtten fazla olmaz, çok nadir daha da fazla olur. Fakat satır sayılarına, şiirsel diziliş şekline, farklı dil özelliklerinin kullanılmasına bakarak bilmecelerin söylenmesinin çok daha zor olduğunu söyleyebiliriz.

Bu iki türe bakılırsa, atasözünü bir halk yaratması, edebi eser olarak adlandırabiliriz. Bilmece ise halk icatının daha zor olan bir türüdür. Tek bir kişi bilmeceleri yaşatmayı başaramaz. Bilmecenin manası sadece onu söyleyen ve cevabını bulan kişi varken tamamıyla açılabilir. Atasözü ve bilmecenin en önemli farkı, atasözlerinin daima bir nasihati içermesi, bilmecede bunun olmamasıdır.

Bilmece, bir nesneyi ya da bir görünüşü gizleyip kinayeli bir şekilde anlatan ve dinleyicilere onun ne olduğunu buldurmaya çalışan bir sorudur. Başka bir deyişle, bilmece belirli bir nesnenin adını şartlı, tabu bir isimle adlandırmayı, o nesneyi söylemeden onun özelliklerini, sıfatlarını saymayı içeren şiirsel bir yaratımdır.

İslam ansiklopedisine göre bilmecenin tanımı şudur: “Çeşitli varlıklarla bunlara bağlı olayları, insan, hayvan, bitki gibi canlıları, eşyayı, akıl, zeka, güzellik gibi soyut kavramlarla dini konu ve motifleri kapalı bir şekilde yakın uzak münasebetler ve çağrışımlarla insanın düşünce, muhakerne ve dikkatine sunarak bulmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerdir. Bunlar bilmece genel isminin yanında "tanıtmaca. atlı mesel, atlı hekat, bilmeli matal, mesel, masal. metel, matal" olarak da adlandırılır”. (Sakaoğlu 1997: 345)

Bilmeceler bütün toplumlarda görülür. Bir millet ne kadar yeni oluşmuş bir millet olursa olsun bilmece örneklerine mutlaka sahiptir. Bunun sebebi, doğanın bütün insanların hayatındaki vazgeçilmez bir parça olmasıdır. Bazı doğa olayları veya hayvanlar insanları korkutur, insan da doğal olarak bu olayların veya hayvanların adlarını ağzına almak istemez. Böylece onları gizlemeye çalışır, gerçek adları yerine tabu isimler kullanır ve ortaya bilmece türü çıkar.

Çocuklar için bilmece türü vazgeçilmez bir türdür. Bilmecelerin şekline bakılırsa bunların çocuklar için çok uygun ve eğlenceli olduğu farkedilir. Çok kısa, anlaşılması oldukça kolay ve şiirsel yapıya sahip olan bilmece, çocuklara doğayı ve dünyayı daha çabuk kavramaya yardımcı olmaktadır.

1.1. BİLMECELERİN DOĞUŞU

Bilmece türü bugünkü halini almadan önce insanlık kültür tarihinde sihire, tabuya, törenlere bağlı ciddi sorular olarak ortaya çıkmıştır. Dünyada bilmecesi olmayan pek az kültür vardır. Bu türün nerede, nasıl ve ne vakit meydana çıktığı çeşitli araştırmalara konu olmuş, bilmecelerin çıkışını izah etmek için çeşitli teoriler ileri sürülmüştür.

Bilmece ve Tabu Sözler

Bilmece türünün çok eski zamanlardan geldiği kuşkusuzdur. Fakat bu süreci net olarak ayırıp gözümüzün önüne getirmek için tarihi malzeme yok denecek kadar azdır. Çoğu araştırmacılar, bilmecelerin ortaya çıkmasının açıklanmasında önceden kullanılmış olan gizli dillerle ya da tabu sözlerle ilgili olması gerektiği hipotezini öne sürmüşlerdir.

Dünyadaki bütün milletlerin dillerinde farklı durumlarda söylenmesi yasak olan tabu sözler mevcuttur. Kültürleri daha yüksek seviyede olan topluluklarda ayıp sayılan veya uygun olmayan kelimelere yasak getirilir, kültürleri daha aşağı seviyede olan topluluklarda tabu kelimelerin oluşması daha çok inançlarla ilgilidir.

Tabu sözler, çeşitli nedenlerle söylenilemeyen sözlere denir. Onlara, sosyal sürecin en alt basamaklarında olan kabile dillerinde oldukça çok rastlanır. Meşhur Sovyet etnografya ve halkbilimi uzmanı D.K. Zelenin, tabu sözlerinin ilk olarak avcılık ve balıkçılıkla ilgili olarak doğduğunu ifade etmektedir. Eski insanlar, hayvanların insan

dilini anladıklarına ve uzaktan duyabildiklerine inanıyorlarmış. Yani hayvanlar, kendilerine yönelik olan tehlikeden haberdar olup kaçıyorlarmış. Bu yüzden avcılar, ava çıkmadan önce hayvanların adlarını söylememeye çalışıyorlarmış. Ancak hayvanlar hakkında konuşmak gerektiğinde, hayvanların anlamadığı tabu isimleri kullanıyorlarmış. Daha sonra bu gizlilik, av kuralları isimlerine de geçmiş. Gizli dilden faydalanma, artık iyi avın bir şartı olarak sayılmaya başlamıştır (Zelenin 1929: 7-8).

Bilindiği gibi eski çağdaki bir insanın hayvanlara yönelik olan görüşleri çağdaş insanın görüşlerine benzemezdi. Eski çağdaki insanlar hayvana bakarak onu insana benzeyen bir varlık olarak görüyorlardı. İlkel insan bazı hayvanların sadece gücü yönünden değil, zekası yönünden de insandan daha üstün olduğunu düşünüyordu.

Arhangelsk şehrinin yakınlarında yaşayan Ruslar karıncaların bile insan dilini anladıklarına inanıyorlardı (Yermolov 1978: 412). Altay'da yaşayan topluluklar da hayvanların insan dilini duyduklarına ve anladıklarına inanıyorlar (Zelenin 1929: 12).

Eğer hayvanlar insan dilini anlıyorsa bu, hayvanlarla anlaşılabilir ve konuşmalar da yapılabilir anlamına gelir. Kamçatka'da yaşayan topluluklar işte bunu yapıyorlardı. Onlardan başka Ukrayna topluluklarında da aynı durum görülebilir. Bazı dini bayramlarda Ukrayna toplulukları arı yuvalarına gidip arılarla konuşuyorlardı (Zelenin 1929: 12).

Arılarla iletişim kurma Ukrayna'daki bazı topluluklar için çok önemliydi. Örneğin, ev sahibi vefat ettiyse bir insan gidip bu haberi arı yuvasına vurarak iletir. Bunun sebebi de arıların vefat eden ev sahibinin peşinden gitmelerinin önlenmesidir (Zelenin 1929: 12).

Smolensk şehrine yakın yaşayan Belorus ve Votyak toplulukları av sırasında kurdu görünce ateş etmek yerine 'Merhaba delikanlı!' diyerek selamlamayı tercih ederlerdi (Zelenin 1929: 13). Aynı şeyin yılanla karşılaşırken yapılabileceği de söylenmektedir.

Arhangelsk şehri bölgesinde balık tutma sırasında hep küçük balıklar tutuluyorsa, balığı tutup şunu söylüyorlarmış: 'Ananı gönder, babanı gönder, halanı gönder!'. Bundan sonra daha büyük balık tutulacağına inanılıyordu (Zelenin 1929: 132).

Hayvanların özel bir dili olabileceğine nerdeyse bütün topluluklar inanmıştır. Fakat insan dilini sadece bazı özel hayvanlar veya özel durumda olan hayvanlar

anlıyormuş. Örneğin Tataristan'daki Yelabuga şehrindeki Tatarlar kunduzun insan dilini anladığına inanırlar. Av sırasında kunduzla vurulmuyormuş, çünkü kunduz insan dilini kullanarak avcıya yalvarıyormuş (Zelenin 1929: 14).

Meşhur rus seyyahı S.P. Kraşennikov, daha XVIII. yüzyılda Kamçatka'da gizli dilinin geniş kullanımlarına rastlıyor. Av için hazırlanan usta avcı, hayvanları sadece tabu isimlerle söylemesi gerektiğinin farkındadır. Böyle zamanlarda kim bu tabu ismi söylerse, bu 'hata' için onu ciddi bir şekilde cezalandırıyorlarmış (Kraşennikov 1949: 261-262).

Tabu-Animizm İlişkisi

Tabu isimlerin ortaya çıkması başka türlü inançlar, mesela animizm ile de ilgilidir. Eski insanlar, doğa süreçlerinin bazı kurallarını daha kavrayamamış ve onların arkasında gizli varlıkların olduğuna inanırmış. O insanlara göre, tarlaların, ormanların, nehir ve göllerin kendi 'sahipleri' varmış. Ayrıca belirtelim ki, bu varlıkları insan, kendisi için korkunç bir güç olarak görüyormuş. Çünkü insan, onların alanlarında av yapmakta, balık tutmakta, meyve toplamaktadır. Bu yüzden, bu 'sahipler' kendilerine düşman da olurlarmış. Böyle zamanlarda bile insan, 'diplomatik' bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Mesela ev etrafında av hayvanlarının isimlerini söylemekten kaçınmış, ev 'sahibinin' kızıp zarar vereceği şeklinde bir korkuları da varmış. İşte bu inanca dayanarak, Tatarlarda geçmişte koç ve koyunların yanı sıra 'tavşan' ismi de tabu isimmiş. Onu 'uzun kulak', 'tarla keçisi' olarak adlandırıyorlarmış. Eğer bu kural bozulursa, koyunlar öleceklermiş (Sitdikov 1967: 350).

İnsan, tabu isimleri kullanıp, sözün gizli gücünden faydalanıp, kötü 'varlığı' zararsız kılmaya, iyi tarafa değiştirmeyi umuyormuş. Mesela, birçok hastalığın adını dile getirmemek, onlardan kurtulma sürecinde çok önemli sayılıyormuş. K.Nasıyri, Tatarlarda burun akıntısı ve sıtma gibi hastalıkların adsız olduğunu, mezarlığa ise 'tütünsüz köy' dediklerini yazar (Nasıyri 1895: 36). Tatarların arasında yılanla rastlandığında 'Kamçı! Kamçı!' diye bağırma adeti çok yaygındır. Bunu duyunca yılanlar, hiç kımıldamadan yerlerinde yatarlarmış.

Eski tabu görünüşlerinin izleri Tatarcada zengin bir şekilde saklanmıştır. Sibirya Tatarları ayıları şimdi de 'büyük baba', 'büyük ağabey', 'hoca' gibi isimlerle

adlandırırlar. Çıbana ‘kırıbotak’, yılanı ‘kara tayağ’, ‘kamçı’ denmesi hala Tatarcada çok yaygındır. Halkın bu gizli isimleri üretilip kullanmakla kalmayıp, onların kullanış sebeplerini anlatan aforizmleri de ortaya çıkarmaları dikkati çekmektedir:

«Cılan diseñ - cılata,
Kamçı diseñ – tik yata.»
(Yılan dersen aglatır,
Kırbaç dersen hareketsiz yatar.)
«Çuan diseñ – çığa di,
Kırıbotak diseñ - kırıy di.»
(Çıban desen çıkarmış,
Kurubutak desen kururmuş.)

Eski çağlardaki insanlar hayvanların da insanlar gibi duygulara sahip olduklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden hayvanların da intikam duygusuna sahip olduklarını düşünüyorlardı. Örneğin, bir hayvanı öldüren insan, o hayvanın akrabaları tarafından intikama uğrayabileceğini düşünürlerdi.

Votyaklar vurulan bir ayının hayatta kalmayı başarabilirse o ayıyı öldürmek isteyen insanın peşini asla bırakmadığına inanıyordu (Georgi 1799: 53).

Ermenistan’da ‘küçük yılanı öldürdüysen mutlaka o yılanın annesini de öldür, yoksa o gelip intikamını alır’ şeklinde bir söylenti vardır (Zelenin 1929: 14).

Ayıların intikamıyla ilgili Yakutların iki görüşü vardır: Bazıları ayıların intikam alabileceğini savunur, diğerleri ise ölen bir ayının ruhu tarafından intikamın alınacağını savunur. Fakat Yakutlara göre ayılar asla uyuyan birine zarar vermez, tabii uyuyan insan önceden uyuyan bir ayıyı öldürmediyse (Seroşevskiy 1896: 659).

Eski insanlar bütün bu intikamların alınabileceğini bildiği için tabii ki hayvanlarla barış içinde yaşamak istemişler ve bunu başarmak için elinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Örneğin, Başkırtlar kendi köylerinin yakınındaki yabani kuşların yuvalarına asla dokunmaz, eğer dokunurlarsa o yabani kuşların gelip evcil kuşlara zarar verebileceğini düşünürler. Aynı Başkırtlar bitlerin evdekilere zarar vermediğini sadece yabancılara zarar verdiğini söylerler (Zelenin 1929: 16).

Bütün dünyanın tarihi boyunca ilk avcılar hep erkekti. Bu da av tabularıya ilgilidir. Mesela bazı topluluklarda kadınlara avda kullanılan aletlere dokunmak, üstünden atlamak ve hayvanların bazı parçalarını yemek yasaklanmıştır.

Kadınlarla ilgili tabu kelimeleri hakkında Abdülkadir İnan da şunları yazar:

‘Eski ekzogaminin ve pederşahi toplumsal yaşayışının izi olduğunda şüphe olmayan bir adet, doğu Türklerinde ve orta Türklerden Kırgız-Kazaklarda hala canlı bir surette yaşamaktadır. Bu adet, gelinlerin kocasının ailesine, hatta kabilesine mensup olan akraba adını söylememeleridir. Geline, kaynanasının ve kayınbaba tarafından olan bütün akrabalarının yalnız adlarını değil, bu adlara benzeyen bütün kelimeleri söylemek yasaktır. Mesela, kocasının akrabasından birinin adı Aydemir olursa gelin de ay ve demir kelimelerini söyleyemez. Halbuki, bu gibi Türkçe adlar doğu ve orta Türklerde pek çok bulunmaktadır. Binaenaleyh, bazı gelinler için balta, bıçak, koyun, at, kılıç, doğan ve bu gibi bugünkü hayatta söylenmesi gereken sözler yasak oluyor. Mesela, ay yerine yaruk, demir yerine pulat, balta yerine çabat (çap- = kesmek), bıçak yerine keser, at yerine ulak yahut binit, kılıç yerine karu veyahut bunlara benzer bir söz kullanırlar. İşte bu adet neticesinde bu Türklerde kadın sözleri meydana gelmektedir’ (İnan 1987: 359).

Tabu isimlerin bilmeceleere benzediğini D.K.Zelenin farketmiştir. Daha sonra Sovyet halkbilimciler İ.M.Kolesnitskaya, V.P.Anikin vd. özel araştırmalardan sonra bilmece türünün başlangıcının, eski gizli dillere uzandığı neticesine varmışlardır (Kolesnitskaya 1941: 98-104).

V.P.Anikin, kendi fikirleriyle ilgili delilleri bulmak için başka halkların poetik icatından alınan misallere de dayanmaktadır. J. Adambayeva, Kazak bilmecelelerinin ortaya çıkışını aynı gizli dil ile ilgilendirmektedir. Tacık, Başkırt, Mari bilmeceleeri üzerine yapılmış son çalışmalarda da aynı fikirler ileri sürülmüştür (Kitikov 1971: 76).

Gizli dil ile bilmece arasındaki yakınlık şu şekilde açıklanabilir: İkisi de nesneyi öz ismiyle değil, tabu isimle adlandırmaktadırlar. Tabii ki gizli dil ile bilmece arasında doğrudan bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Gizli dil, halkbilim türü değildir, fakat yine de bilmece türünde gizli dilin izleri görülür.

Bilmece-Oyun İlişkisi

Bilmecenin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bilmece-oyun ilişkisi de bu görüşlerden biri olarak kabul edilmektedir.

“Yarışmak, öne geçmek insanlar arasında çok eski bir tutkudur. Bu yarış, oyun oynayarak, güreşilerek veya bilgi ölçmek yolu ile yapılır. Bilmece bu yarışma usullerinden biridir. Yarışma hangi şekilde yapılırsa yapılsın daima bir oyundur. Bilgi doğrudan doğruya evrenin düzenine bağlı olduğu için, ilkel insan onda sihirli bir güç bulmuştur. Evrenin düzeninin ayakta kalması, ilkel insana göre, ancak bazı törenleri yerine getirmekle olur. Bu ancak iş sihirli bilgi ile gerçekleştirilebilir. Bu nedenle sihir törenlerinde bir bilgi yarışması yer almıştır. Bilmecelerin ilk örneklerini Brahmanların kutsal kitabı olan Rig Veda’daki dinsel ilahilerde bulmamız bundandır. Bu ilahilerin hepsi göksel olaylarla ilgilidir. Bu bilmece-ilahiler, vaktiyle sosyal hayatta yer almış olan bilmece yarışmalarından doğmuştur. Demek ki, mistik felsefe sihirli oyunlarından türemiştir” (Başgöz, Tietze 1999: 6).

Bilmece-Eğitim İlişkisi

Bilmecelerin ortaya çıkışıyla ilgili diğer önemli unsur ise eğitimidir. Bir insanın eğitim durumunu, zekasını ölçmek için mitlerde ve masallarda daima bilmeceler kullanılırdı.

“Bilmecelerin kutsal törenlerde sorulan sorulardan türediğini ve bunun bir oyun değil, mesleğe girecek adayı, yeni görevine alıştırmak gibi ciddi bir imtihan olduğunu ileri süren folklorcu Andre Jolles olmuştur. Ona göre bilmece ile mit birbirinin tam karşıtıdır. Mit zihinlerde beliren soruların cevabıdır; bilmece ise karşılık isteyen bir sorudur. Bilmecenin en basit biçimi bir bilgi yoklamasıdır. Bu bilgi yoklama işini bir mesleğe daha evvel girmiş olan, deneyimli bir insan yapar. Bu insan mesleğinin sırlarını, töre ve törenlerini iyi bilen bir insandır. Mesleğe girecek olan aday onun sorularına cevap vererek, üyeliğe katılmaya yetenekli olduğunu gösterecektir. Bu bilgi yoklamasında önemli olan şey, sorunun kendisi değil, soruya doğru karşılık verme yeteneğidir. Yeni aday için bilmece çözme bir çeşit işkence, bir zora koşulma işidir. Jolles bu işkence açıklaması ile Van Gennep’in ve Eliade Mircae’nin mesleğe alıştırmaya törenleri yorumuna katılıyor” (Başgöz, Tietze 1999: 6).

Gördüğümüz gibi, bilmece türünün ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler vardır ve bu bütün görüşlerin bilmece türüyle bağlantıları çok mantıklı görülmektedir. Bu

sebepten dolayı, bilmece türünün hangi yol ile günümüze kadar geldiği henüz kesinleşmemiş durumdadır. Fakat bütün bu görüşler tek bir sonuca varmaktadır: Bilmece, çok eski ve bütün topluluklarda var olan bir türdür.

1.2. BİLMECELERİN SÖYLENİŞİ

Bilmecelerin Söylenişi İçin Gerekli Ortam

Bilmecelerin söylenişi olarak biz bu tezde bilmecelerin nasıl söylendiğini, nasıl bir ortamda ve biçimde kullanıldığını kastetmekteyiz. Bilmece, halkbilimin ve edebiyatın özel bir türüdür. Her zaman ve her ortamda söylenilmez. Söylenmesi için özel bir ortamın yaratılması lazımdır. Bütün bu söyleniş özelliklerini biz bu bölümde açıklamaya çalışacağız.

Genel olarak bilmece bir soru türüdür. Bazı bilim adamları bilmeceyi geleneksel bir soru olarak tarif etmektedir. Mesela İ.Başgöz ve A.Tietze'nin kitabında bilmecenin şöyle bir tarifini görebiliriz:

“Bilmece geleneksel bir sorudur. Geleneksel demek zaman ve söylenen yerler içinde bir derinliği ve yaygınlığı olmak demektir. Geleneksel demek belli bir grup insan tarafından, bilmece olarak kabul edilmiş olmak demektir; gelenekçe kabul edilen biçimler içinde bulunmak demektir. Bu gösterim çevresi içinde sorulmak demektir. Gösterim çevresi içinde sorulmak o kadar önemli ki, geleneksel olmanın öteki boyutları eksik de olsa, bu çevrede bilmece olarak kabullenilen bir soru bilmecedir” (Başgöz, Tietze 1999: 3).

Bilmece sorma; çağlar boyu biçimlenerek günümüzdeki şeklini almış, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze gelmiş bir gelenektir. Bilmecelerde toplumun düşünce yapısının, ortak beğenisinin yansımaları görürüz.

Bilmeceler, kendilerine özgü bir usul ve gelenek içinde sorulur. Diğer halk kültürü ürünleri gibi toplumun temel taşlarından olan değerleri dinamikleri belirlemekte önemli rol oynar. Ayrıca bilmecelerde sorulduğu yöre insanının dünyaya bakışı ve estetik modelleri de görülür.

Bilmece sorma geleneğinin oluşmasında, şekillenmesinde geçmişten günümüze gelen tarihi ve kültürel miras belirleyicidir. Her gün unutulmaya, kültür alışverişiyle

gelenek dışı biçim almaya başlayan bilmece sorma geleneği halkın belleğinden silinmeden her yörede derlenerek bir kültür varlığı olarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır (Artun 1998: 159).

Yukarıdaki açıklamalardan da anladığımız gibi, bilmecenin söylenişi için özel bir ortamın yaratılması şarttır. Bugünkü dünyamızda insanları gezerken birbirine bilmece söylerken görmek neredeyse imkansızdır. Eskiden de durum aynıydı. Demek ki bilmece özel bir ortam ve belirli bir grup insan istemektedir.

Eski Zamanlarda Bilmecenin Söylenişi

En eski bilmece söyleme geleneklerini mitlerde ve masallarda görebiliriz. Bu tür bilmece söylenişi karşıdaki insanı sınaama ile ilgilidir. Örnek olarak da şunu verebiliriz:

Sabah dört ayaklı,

Öğle iki ayaklı,

Akşam üç ayaklı. (Emekleyen çocuk, delikanlı, ihtiyar)

Bütün Türk dili sahasında son derece yaygın olarak ve çok yakın ses benzerliği ile yaşayan bu bilmece Yunan mitolojisinde bir efsaneye bağlı olarak anlatılan ‘Sfenks’ bilmecesi ile aynıdır (Thalhammer 1984: 112).

“Tifon ile yılan Ehidua’nın kızı Sfenks, Theba yakınlarında bir dağda veya Pazar meydanında bir sütun üzerinde oturur. Sorduğu bilmeceyi bilmeyenleri öldürür. Bilmecesi şudur: Yeryüzünde iki ayaklı, üç ayaklı, dört ayaklı bir canlı vardır. Bu bir tek canlı olmasına rağmen şekli değişmektedir. En çok ayağa sahip olup hareket ettiği zaman hızı en az olmaktadır.

Odipus bunun ‘insan’ olduğunu bildiğinde Sfenks kayalardan aşağı yuvarlanır” (Thalhammer 1984: 112).

Fakat eski çağlarda bilmece sadece insanın aklını sınamak için söylenmemiştir. İlkel insanların bilmece söyleme geleneği ilk önce tabu, gizli dillerle ilgiliydi.

İlkel topluluklarda bilmecelerin söylenişi, tabiatın ‘sahiplerini’ kandırma ve yumuşatma, ava giden insanların türlü kaza-belalardan kurtarma, farklı ‘varlıklar’ arasında uyum sağlama ile ilgiliydi.

Bilmecelerin halk takviminde özel yeri vardır. Yıl dönemlerinin geçtiği zaman onlarla ilgili, geçtiği bayramlarla ilgili bilmece söyleniyormuş. Ele aldığımız

bilmecelerde de göreceğiniz gibi güneş, ay, yer, su, rüzgar, yağmur ile ilgili bilmeceler arasında çok sayıda varyantlar mevcuttur. Böyle bilmeceleri söyleyerek insanlar toprakların iyi olmasını, meyve sebzelerin bol olmasını ve hava şartlarının uygun olmasını ümit ediyorlardı.

Bilmecelerin söyleyişi ile ilgili farklı bir örnek olarak Sibiryâ Tatarlarını gösterebiliriz.

Sibiryâ Tatarlarında daha elli-altmış yıl öncesinde ava çıkmadan önce bilmece söyleme geleneği varmış. Bize bunu 1967 yılında Novosibirsk bölgesindeki Kışlav köyüne halkbilim gezisine çıkan Gabdelhay Monasıypov anlatıyor:

“Ben gençken her sene ilk kar yeri kaplayınca, yaşlılar bir araya toplanıyorlardı. Yarın hava güzel olursa ava gideriz, haydi çocuklar, bilmeceler söyleyelim, diyorlardı” (Monasıypov 1957: 254).

Söylediğimiz bütün bilgileri toplayınca şunu diyebiliriz: bilmeceler eski toplulukların hayatında ciddi rol oynuyormuş. Bu yüzden, kişiyi sınama, onun şahsi yeteneklerini ölçme ihtiyacı doğarken, bilmece söyleyip cevabını buldurup karar verme adeti varmış. Bu yüzden bilmeceleri farklı metinlerde de görebiliriz. Bu metinlerde bilmecenin cevabını bulan kişi yükselir, cevabı bulamayan ise aşağılanır.

Bugünkü dünyamızda ise bilmece türü daha çok çocuklara yöneliktir ve eğlenceli vakit geçirme özelliğini kazanmıştır. Çocuklar tarafından bu çok sevilen tür okul ve diğer eğitim programları tarafından da hala çok kullanılmaktadır. Okuldaki dersler sırasında bilmece sorma geleneği günümüzde de çok yaygındır.

Fakat bilmece türü yetişkinler arasında da hala çok popülerdir. Televizyondaki farklı yarışma programları bunun en büyük delilidir.

1.3. BİLMECELERİN SINIFLANDIRILMASI SORUNU

Dünyadaki bütün edebi türlerin olduğu gibi bilmecelerin de sınıflandırmaları vardır. Her araştırmacı kendine göre doğru ve uygun olan bir sınıflandırma yapmaktadır. Bilmece sınıflandırması yapısal özelliklerine göre, biçimsel özelliklerine göre, konulara göre vs. birçok yönden yapılabilir.

H. Mehmütov kitabında bilmeceleri üç sınıfa ayırmaktadır:

Metaforik, soru ve aritmetik

Birinci tür bilmeceler metafor, kıyaslama, kinaye gibi tasvir yardımıyla bir nesnenin özelliklerini anlatır. Örnek olarak da ‘cir astında altın kazık’ (yer altında altın kazık) şeklindeki bilmeceye bakalım. Görüldüğü gibi, bulunması gereken nesnenin rengi sarı, şekli ise kazığa benziyor, hem de yer altında bulunduğunu biliyoruz. Bütün bu sıfatları duyunca dinleyici ‘havuç’ cevabını bulabilir.

Soru bilmeceleri, bilmece sınıflandırmasının ikinci türüdür. Onların bütün özelliği, sorunun gizli, saklı manasını anlamaktır. Örneğin, ‘Şalkannı kayçan çeçeler?’ (Turp ne zaman ekilir?) şeklindeki bilmeceye ziraat bilgilerinden faydalanıp da cevap verme beklenmemektedir. Burada sorunun formal yönden doğru sezmemiz lazımdır: Turp hiç bir zaman ekilmez, tohumları ekilir.

Aritmetik bilmecelerin cevabı sayılarla uğraşma, hesaplama neticesinde bulunmaktadır. Hesap kendi kendine zor olmaz, fakat cevap arayanın aklını karıştırma, doğru yoldan çıkartma için farklı hileler kullanılmaktadır. ‘Dürt meçé utıra. Her meçéğe karşı öçer meçé utıra. Barısı niçe meçé?’ (Dört kedi oturuyor. Her kediye karşı üç kedi oturuyor. Hepsi kaç kedi?) şeklindeki bilmecenin cevabı dördttür: hepsi dört kedidir, ama hepsi de evin dört köşesinde oturmaktadır (Mehmütov 1977: 5).

Bilmecenin Türüne Göre Sınıflandırma

Tür özelliklerine bakarsak bilmeceler manzum ve mensur olarak ikiye ayrılmaktadır. Daha önceki zamanlarda Türk halkları arasında poetik icatı şeklinde olan ‘aytış’, yani iki kişinin karşı karşıya söyleyişi, bir birine soru ve cevap şeklinde atışmalar olarak ortaya çıkan bilmeceler çok popüler olmuştur. Böylesi atışmalarda hem bilmecenin hem de bilmecenin cevabının şiirsel bir şekilde verilmesi şarttı. Bazı araştırmacılar bulmacayı da bilmecenin bir türü olarak kabul ediyorlar.

Şekil Özelliklerine Göre Mensur Bilmecelerinin Sınıflandırması

1. Düz cümle şeklindeki bilmeceler:

Utız téşten çıkkan – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ., s. 235
Otuz diştten çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

2. Soru cümleleri şeklinde bilmeceler:

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörésrek

Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ., s. 72
*Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*

3. Hikaye – masal bilmece diyebileceğimiz bir olaya bağlı olarak kurulan
bilmeceler:

Ay kittém, yél kittém,
Éne buyé cir kittém. (Tegüv) N.İ., s. 405
*Ay gittim, yıl gittim,
İğne boyunca yer gittim. (Dikme)*

Şekil Özelliklerine Göre Manzum Bilmecelerinin Sınıflandırması

1. İki mısralı bilmeceler:

Çitten karasam aklı,
Tatıp karasam – tatlı. (Şiker) N.İ., s. 405
*Uzaktan bakarsam beyazlı,
Tadıp bakarsam tatlı. (Şeker)*

2. Üç mısralı bilmeceler:

Urmanga barıp böktém,
Öyge kaytıp téktém,
Urtasında iha-ğay. (İlek) N.İ., s. 390
*Ormana gidip бүктüm,
Eve dönüp diktim,
Ortasında at kılı. (Elek)*

3. Dört mısralı bilmeceler:

Urmanda böğélgen,
Öyde téğélgen,
Ör-yaña savıt, -
Töbé tişélgen. (İlek) N.İ., s. 391
*Ormanda бүкүlmüş,
Evde dikilmiş,
Yepyeni kap,
Dibi delinmiş. (Elek)*

4. Mısra sayısı dörtten fazla olan bilmeceler:

Miném bélen uynıylar,
Kullarınnan kuymıylar,

İrkeliler, söyler,
Yokla, irkem, diyeler,
Üse töskeç, balalar
Miné onıtıp kalalar. (Kurçak) N.İ., s. 388
Benim ile oynarlar,
Ellerinden atmazlar,
Okşarlar, severler,
Uyu, nazlım, derler,
Büyüyünce çocuklar,
Beni unutup kalırlar. (Kukla)

Konulara Göre Sınıflandırma

Bilmece sınıflandırmalarının çoğu konulara göre yapılmaktadır. Örneğin, N.İsenbet şöyle bir sınıflandırma yapmıştır:

- I bölüm. Akıl-bilim, edebiyat, okuma-yazma, mektup-haberleşme*
- II bölüm. Doğa olayları, yıl dönemleri*
- III bölüm. Bitkiler, çalılık, ağaçlar*
- IV bölüm. Böcekler, kuşlar, yabani hayvanlar, evcil hayvanlar*
- V bölüm. Yeşillik, meyve-yemiş*
- VI bölüm. Kır hayvanları, yabani hayvanlar, yabani kuşlar*
- VII bölüm. Ev, ev cihazları, kapkacak, yeme-içme, yemekler, giyim-kuşak, ulaşım araçları*
- VIII bölüm. Kişi, onun organları*
- IX bölüm. Espiri ve kafa çalışmaları için bilmeceler*
- X bölüm. Aritmetik bilmeceler (İsenbet 1967: 14).*

Bilmecenin İçeriğine Göre Sınıflandırma

N.İsenbet'in başka bir sınıflandırılması daha vardır. Bu sınıflandırma bilmecelerin konularına değil de, içeriğine ve amaçlarına yöneliktir:

N.İsenbet bilmeceleri 9 bölüm olarak görmektedir:

1. mensur bilmeceler, manzum bilmeceler
2. karşılıklı söylenişli bilmeceler
3. espirili soru ve cevaba sahip olan bilmeceler, sinsi sorulu bilmeceler

4. *hesap içerindiren bilmeceler*
5. *akrabalık bağlarla ilgili bilmeceler*
6. *kalambur bilmeceleri*
7. *söz oyunlarını içeren bilmeceler*
8. *makule bilmeceleri*
9. *masal bilmeceleri, fıkra bilmeceleri* (Urmançe 2005: 148).

Türkiye’de Yapılmış Olan Sınıflandırmalar

Türkiye’de yapılmış olan sınıflandırmalara bakılırsa, Türk bilmecelerini önce bir bütün olarak ele alıp ‘Bilmeceler, Lugazler ve Muammalar’ (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 6) olmak üzere üçe ayıran Çelebioğlu-Öksüz, ‘Tip olarak’ başlığı altında bilmeceleri şöyle sınıflandırır:

1. *Cevap bakımından:*
 - a. *Mevzu’u ve cevabı tek olan bilmeceler*
 - b. *İki cevaplı olan bilmeceler*
 - c. *Her mısra’ı ayrı bir bilmece olan ve ikiden fazla cevaplı bilmeceler*
2. *Muhavereli bilmeceler*
3. *Cevabı manzum olan bilmeceler*
4. *Kelime oyunu karakteri gösteren bilmeceler*
5. *Taklidi bilmeceler* (Karademir 2010: 32).

Elçin’in tasnifi şöyledir:

- A. *Anonim Mahsuller*
 - a. *Manzum bilmeceler*
 - b. *Mensur bilmeceler*
- B. *Ferdi eserler*
 - a. *Muamma*
 - b. *Lügaz* (Elçin 1998: 607-621)

Görüldüğü üzere, Elçin, bilmecelerin ortaya çıkış şekillerini ve biçimlerini önceleyen bir tasnifi tercih etmiş; anonim bilmeceleri sınıflandırırken de ‘Tabiat ve tabii hadiseler, İnsan, Hayvan, Bitki, Eşya, Mücerred kavramlar, Dini unsurlar, Ses ve ahenk

taklidi ile yapılanlar, Renk tasavvuru ile yapılanlar, Seci sanatı ile yapılanlar, Harf, hece ve kelimelerin tekrarı ile yapılanlar, Tarihi hadise ve şahsiyetlerle yapılanlar, Modern fikir veya aletlerin eski kalıplara sokulması ile yapılanlar' şeklinde yer yer dilsel ve yapısal özelliklerin de karıştığı konu odaklı bir ayrımı benimsemiştir (Karademir 2010: 34).

Özyürek, 'Türk Bilmeceleeri'nin aşğıdaki ana başlıklar altında toparlanarak sınıflandırılabilceğini ifade eder:

'A. Tabiat ve tabii hadiselerle ilgili bilmeceler

B. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler

C. Manevi dini unsurlarla ilgili bilmeceler

D. Bitkiler ve onlardan elde edilen mahsuller ile ilgili bilmeceler

E. Hayvanlar ve onlardan elde edilen besin maddeleri ile ilgili bilmeceler

F. Eşya ile ilgili bilmeceler

G. Tekerlemeli bilmeceler

H. Sesle ve ahenk taklidi ile ilgili bilmeceler

L. Renk tasavvuru ile ilgili bilmeceler

M. Seci sanat ile ilgili bilmeceler

N. Harf, hece ve kelimelerin sayılması veya tekrarı ile ilgili bilmeceler

O. Tarihi hadise ve devlet adamlarıyla ilgili bilmeceler

P. Modern fikir veya aletlerin eski kalıplara sokulması ile ilgili bilmeceler'

(Karademir 2010: 35).

'Bütün bu bilmece sınıflandırmalardan farklı olarak M. Sabri Koz bilmeceleri üslup yönünden de sınıflandırır. O 'Ayrı milletlerde ortaya çıkan ayrı ayrı ortamlarda gelişen, yaşayan yok olan bilmeceler arasında birçok bakımdan yakınlıklar görülmesi bilmece araştırmalarında dört ana inceleme öbeği meydana getirilmesini gerektiriyor. Fonksyon, üslup, yapı, yayılma.' der (Koz 1982: 433). M. Sabri Koz üsluplarına göre bilmeceleri şu biçimde sınıflandırır:

I. Kalıplı bilmeceler

A) Başlangıç kalıplı bilmeceler

a) 'metel, metel...', 'masal, masal...', 'bilmece bildirmece', 'tap tap tapmaca...' kalıplarıyla başlayan bilmeceler.

b) *‘Bir acayip nesne gördüm...’ ve ‘Ol nedir kim...’ kalıplarıyla başlayan bilmeceler.*

c) *‘Benim bir (...m) var’, ... vb. Kalıplarıyla başlayan bilmeceler.*

B) *Bitişik kalıplı bilmeceler.*

‘Ya bunu bilirsın, ya bu gece ölürsün’, ‘Bunu bilmeyen ahmak’, ‘Bunu bilmeyen eşek sıpası’ gibi kalıplarla son bulan bilmeceler.

II. *Ses yansımasına dayanan bilmeceler*

Bunlar varlıklardan çıkan seslerin anlamlı ya da anlamsız, genellikle anlamsız birtakım sözlerle bilmecelere aktarılması esasına dayanır.

III. *Harf, hece ve kelime oyunlarına dayanan bilmeceler.*

a) *Harf oyunlarına dayananlar.*

1. *Arap harflerine dayanan bilmeceler.*

2. *Latin harflerine dayanan bilmeceler.*

3. *Hem Arap, hem Latin harflere dayanan bilmeceler.*

b) *Hece oyunlarına dayanan bilmeceler.*

c) *Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler.*

1. *Karşılıkları içinde bulunan bilmeceler.*

2. *Tarif edilenin kendisinden gelen iki anlamlılık sebebiyle ilk anda söylenmesi hoş olmayan ayıp bir söz gibi görülen bilmeceler.*

3. *Türlü yollarla bir kelimenin bulunmaması kılan bilmeceler.*

4. *Bir kelimenin, bir varlığın kendisini ya da hareketini tasvir etmek için her mısranın belli yerinde tekrarlanması esasına dayanan bilmeceler’ (Şahin 1995: 21-22).*

Bütün bu sınıflandırmaları göz önüne alarak şu sonuca varabiliriz: bilmecelerin sınıflandırma konusu hala ortak bir çözüm bulunmamış haldedir. Konulara, biçim ve yapım özelliklerine göre birtakım farklı sınıflandırmaları görebiliriz. Bu sınıflandırma çeşitleri araştırmacının dünyaya ve edebiyata bakış açısı ve yaşadığı bölgedeki araştırma gelenekleriyle ilgilidir.

1.4. TÜRK BOYLARINDA BİLMECE İÇİN KULLANILAN KELİMELELER

Tezimizin bu bölümünde biz bilmece kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılıkları vereceğiz.

Kaşgarlı'nın Divanu Lugati't Türk'ünde bilmece kelimesi olarak 'tapgızuk' kelimesi geçiyor. (I, 502, II, 164) Saydığımız bilmece isimlerin çoğu 'tap-' fiilinden türemiştir. Altun Yaruk'ta da (X. yüzyıl) 'tapış' kelimesi geçmektedir ve 'bir birini bulma' manasında kullanılıyormuş (Mehmütov 1977: 6).

Bunun dışında, bilmece kelimesinin varyantı olarak 'yomak' ya da 'jomak' kelimelerine de rastlayabiliriz. Bazı Türk halkları arasında bu iki sözcüğü görebiliriz. Örneğin, Başkırt bilmececi:

Yomıp birgen yomaqnı aç-a-yoma kém çişer?

Törép birgen yomaqnı aç-a-yoma kém süter?

(Gizleyip vermiş bilmeceyi, aç-a kapata kim açar?)

Dürüp vermiş bilmeceyi, aç-a kapata kim söker?) (Urmançev 2005: 147).

Tatarcada Bilmece İçin Kullanılan Kelimeler

Tatarcada bilmece için kullanılan en yaygın kelime 'tabışmak'tır. 'Tabışmak' kelimesi 'tap', 'tabu' (bul-) kökünden türemiştir.

Tatarcada 'tap-tap tabağaç' sözlerle başlayan bilmececi de vardır (Mehmütov 1977: 6). 'Tabağaç' kelimesinin asıl anlamı, sıcak ocaktan sıcak tavaları çıkartmak için kullanılan bir sopadır. Fakat bilmececi içinde kullanılmış olan 'tabağaç' kelimesi bilmece anlamına gelebilir.

Tatarcada bilmececi cevapları için de özel adlandırmalar yaşamaktadır. En yaygın kullanılan kelime 'tabış'tır:

Écé kuş, tıştı taş,

Anıñ tabışı – orçıkbaş.

(İçi boş, dışı taş,

Onun cevabı iş başı)

'Bilmecenin cevabını bulma', 'bilmece sökme', 'bilmece açma' gibi tabirler de yaygındır.

N.İsenbet kendi kitabında bilmece kelimesinin diğer versiyonu olan ‘yomak’ sözcüğünden şöyle bahsetmektedir:

Tatar dilinde ‘yom’ kökünden türemiş olan ‘yomşa’, ‘yomşartu’, ‘yomış’ sözcükler var. Ve bu ‘yom’ kökünden ‘yomak’, yani bilmece kelimesi üretilmiş (İsenbet 1970: 10).

Tatar Télénéñ Kıskıça Tarihi-Étimologik Süzlégé kitabında ‘yomış’ kelimesinin eski ‘yomıl’ kelimesiyle aynı olduğu söylenmektedir. Bu sözcüğün anlamı da ‘iş, devlet hizmeti’ olarak açıklanmaktadır (Ehmet’yanov 2001: 81).

Bazı ağızlarda bilmece anlamında ‘yomğalak’ kelimesi de kullanılmaktadır. G. Sattarov’un araştırmasına göz atarsak, eski Türk topluluklarında ‘Yomğalak’ diye bir kişi adı da varmış (Sattarov 1973: 83). Tataristan’daki Saba ilçesinde günümüzde de Yomğalak adlı bir köy bulunmaktadır. Bu köyün ismi de ‘bilmece’ anlamına gelebilir.

Diğer Türk Lehçelerde Bilmece İçin Kullanılan Kelimeler

Diğer Türk lehçelerdeki ‘bilmece’ kelimesinin karşılığı ise şöyle:

‘Azerbaycan Türkçesi: bilmäcä, tapmaca;

Başkurt Türkçesi: yomak, tabışmak;

Kazak Türkçesi: jumbak;

Kırkız Türkçesi: tabışmak;

Özbek Türkçesi: tapişak;

Türkmen Türkçesi: matal, tapmaça;

Uygur Türkçesi: tepişmek’ (Komisyon: 1991, 70-71)

‘Altay Türkleri: tapkır, tavısak;

Kırgızlar(Hakasça): tapcang-nımah’ (Elçin: 1998, 607)

‘Kırım Nogayları: tapmacık;

Teleütler: tabışkak;

Abakan Tatarları: tapcan;

Kuman Türkleri: tamızık’ (Öztürk 1985: 293-294).

1.5 TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİLMECE

Diğer anonim türler gibi bilmece türünün de izleri eski zamanlara kadar sürülebilir. Yazılı edebiyatta bilmecelerle ilgili ilk kayıtlara Divanü Lugatı't- Türk'te rastlanmaktadır. XI. Yüzyılda Arapça olarak yazılan, örnek metinlerin Türkçe olarak verildiği ve Türk kültür tarihinin en eski ve değerli yazılı kaynağı olan bu eserde hiçbir bilmece metni, örnek olarak gösterilmediği için o devrin bilmeceleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Ancak Divan'da tap- fiil kökünden türetilen tabuzgu neng (Atalay 1992, I: 489), tabuzguk (Atalay 1992, I: 502) gibi birtakım kelimeler tespit edilmiştir.

Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bilmeceler, dünya folklorunun olduğu gibi, Türk folklorunun da en yaygın ve zengin türlerindendir. İnsanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü ürünlerden biri olan bilmece, kavram olarak üzerinde durulmasına rağmen, tanım olarak üzerinde pek durulmayan bir türdür.

Türkiye’de bilmecenin en yaygın olan tanımı şudur:

‘bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadisleri, insan, hayvan ve bitki gibi canlıları, eşyaları, akıl, zeka ve güzellik nevinden mücerret dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir’ (Elçin 1989: 1)

Bilmecelerin büyük kısmını içeren bir kitap hazırlayan İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, çalışmalarında çeşitli bilmece öğeleri üzerinde çalışmaya özen göstermişlerdir. Bu kitapta bilmecenin şu tanımını dikkatimizi çekmektedir:

‘Sözlü edebiyat türlerinden biridir, şiirsel bir klişe içinde karşılık bekleyen bir küçük sorudur. Çok defa nesneyi veya ilkeyi tek bir kelime ile ifade eder. Metinde verilen ipuçları ile bu nesnenin bulunması söz konusudur’ (Başgöz-Tietze 1999: 2).

Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi eski zamanlardan bugüne gelen bilmecelerin animizm ve sembolik dillerle ilgisi oldukça fazladır. Toplumların eski zamanlarına ait bu sembolik dil, sosyal işlevini zamanla genişletmiş ve değiştirmiştir. Toplumlara önderlik eden insanlar zaman içinde kendi menfaatleri doğrultusunda bu dili kullanmaya başlamışlardır.

Bu durumda bilmecelerin birçoğunda, insanoğlunun sosyal ve kültürel bir varlık çizgisine ulaşmasının öyküsü, bilinen en eski geleneksel toplumsal haritaları olan ve insana hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültürel kodları olan mitlerin/ mitolojinin, esatir unsurlarının izlerini, animistik ve totemistik döneme ait unsurları bulmak mümkündür. Ancak bu, bilmecelerin hepsinin mitoloji ile alakalı olduğu anlamına gelmemelidir.

Bilmecelerin ilk zamanlarda, genç kızlar ve erkeklere anlaşılması zor bilmeceler sormak, sorulan bu sorularla karşı tarafın zekasını bilgisini ve becerisini yoklayarak, beğenisini kazanmak ve bu yolla cevap veren erkeğin o kızla evlenme hakkını elde etmesi bu türün işlevsel özelliklerinden biridir. Birçok halkın masallarında bilmecelerin kız ile erkeğin evlenmesinde belirleyici olduğuyla ilgili zamanın izleri masal motifi olarak kendini gösterir (Şahin 1995: 8)

Türkiyede yayınlanmış olan, dil bakımından bilmeceyi inceleyen en kapsamlı çalışmalar arasında F. Karademi'nin 'Türk halk bilmeceleri' kitabıdır. Bu çalışmada bilmece türü terim bakımından, yapısal özellikleri bakımından, üslup özellikleri bakımından ve dil özellikleri bakımından incelenmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz araştırmacılarla yanısıra S. Koz, E. Artun, D. Türkyılmaz, E. Balta, N. Tezel vb. gibi isimler de bilmece araştırmaları alanında büyük rol oynamaktadırlar.

İNCELEME

1. KONU VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TATAR BİLMECELERİ

1.1. TATAR TÜRKÇESİNDE BİLMECE

Tatar halk icatının en ilgi çekici türlerinden birisi bilmedir. Tatar bilmedeleri çok eski çağlarda dünyaya gelmiş olup, o eski çağlardan bugüne gelebilmiştir.

Eğer biz günümüze kadar gelmiş olan, halk diline dayanarak yazılan ve farklı kitaplarda ve dergilerde basılmış olan Tatar bilmedeleri incelersek şunu görebiliriz: toplanılan bilmedeler arasında birçok nesneye canlı olarak bakılıyordu, örneğin, güneş, ay vb. Diğer yandan bakılırsa, Tatar halkının günlük hayatıyla ilgili nesneler ve iş türleriyle ilgili bilmedelere de rastlanır.

Halkımızın eski epik eserlerinden olan destanlarımızın çoğu saklanamamıştır. Bu yüzden bizim eski epik eserlerimizde, diğer Türk halkların destanlarındaki gibi, bilmece biçiminde söylenen parçaların olup olmadığını söylemek çok zordur (Yarmi 1967: 168).

Geçen yüzyıllarda Tatar halkının tarihini, etnografisini, dilini ve şiirsel icatını öğrenme yolunda önemli adımlar atıldı. Önce Rus alimleri tarafından yapılan bu çalışmayla Tatarların kendi alimleri de ilgilenmeye başladılar. Aynı zamanda bazı yabancı bilim adamları da bilmedelerle ilgili makaleler yazmaya başladı. Kazan'da üniversite açılımı, Tatarca kitaplar basılmaya başlayışı, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya cemiyeti oluşumu, Tatar halk icatı araştırmalarının doğumunda büyük rol oynamıştır (Mehmütov 1977: 27).

Tatar bilmedelerin basılmış ilk örnekleri 1842 yılında M. İvanov'ın 'Tatarskaya hrestomatiya' kitabında görülür. Atasözleri, şarkılar, masallar ile birlikte bu kitapta otuz dört bilmeceye de yer verilmiştir. 1870 yılında Kazan'a Macar bilim adamı G. Balint gelir. O, Kazan, Layeş, Mamadış bölgelerine gidip oradaki Tatarların dillerini öğrenir, onların poetik icatının örneklerini toplar ve toplanmış halk icatı malzemelerini 1875 yılında Budapeşt'te basar. Bu kitapta 'Yomaklar' başlığı altında kırk altı bilmece toplanmıştır (Mehmütov 1977: 27).

XIX. yüzyılın başında Tatar bilmecelerini toplama ve bastırma konusunda Tatarların kendileri adımlar atmaya başladı. Onlardan birincisi, M. Salihov'un 'Tabışmaqlar hem hertörlé ħalıķ arasında eytéle toġan meķaller' kitabıdır. Bu kitapta kırk bir bilmece bulunur. 1880 yılında basılmış olan 'Ķırık Baķça' kitabında K. Nasıyri tarafından toplanmış bilmecelere rastlamaktayız.

Geçen yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarında K. Nasıyri'den başka folklor eserlerini toplama ve bastırma ile en aktif uğraşanlardan biri T. Yahin'dir. 1897 yılında onun 'Sabıy ve sabiyeler öçén merġub bulġan ħıkeyeler ve meķaller...' adlı kitabı çıktı. Kitabının 'Tabışmaqlar ħosusunda' bölümünde seksen dokuz bilmece basılmıştır.

Bu çağda Tatar bilmeceleri araştırma yönünden oldukça zenginleşmeye başlamaktadır. 1877 yılında Kazan'da IV. Arkeoloji toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya tarihçi V. Vitevskiy 'Skazki, zagadki i pesni nagaybakov Verhne-Uralskogo uyezda Orenburgskoy gubernii' adlı bir makalesiyle katılır. Bu makalede iki masal, ondokuz bilmece ve kırk beş şarkı yer almaktadır. 1892 yılında N. Ostroumov Kazan'da bastığı Tatarca-Rusça sözlüğünde bazı özel kelimeleri açıklamak için bilmeceleri ve atasözlerini kullanmıştır.

S. Malov'un ağız araştırmaları gezisi sonucunda çıkan metinler arasında da Mişerlere ait olan 23 bilmece bulunmaktadır (Mehmütov 1977: 28).

1905-1907 yıllarındaki Birinci Rus devrimi, Tatar halkının sosyal yaşamında önemli değişiklikler getirmiştir. Edebiyat ve fen, onunla birlikte halk icatı da büyümeye başlar. Bu durum belirli bir derecede bilmeceleri öğrenmeyi de etkiler. Tatar bilmeceleri daha sık basılmaya başlar. 1910 ve 1913 yıllarında G. Arslanov'un iki bölümden oluşan 'Biķ Ķızıķ Tabışmaqlar' kitabı basılır. Bu kitap Tatar bilmecelerine has ilk kitaptır. Kitabın içinde 334 bilmece toplanmıştır (Mehmütov 1977: 28).

Ekim devriminden sonra Tatar halkbilim tarihinde yepyeni bir sayfa açılır. Halkın yüzyıllar boyunca kullanılan eserlerini kültürel yönden incelemek ve toplamak için fırsatlar çıkmaya başlar.

Bu yıllarda Tataristan'da Bilimsel Merkez açılır, bu merkezin başlıca görevi, halk eserlerini toplayıp bir araya getirmektir. Bu merkezin açılışından hemen sonra merkeze farklı yerlerden çok sayıda şarkılar, beyitler, masallar, atasözleri ve bilmeceler gelmeye başlar. Fakat bu Bilimsel Merkez açılışından birkaç sene sonra hemen kapanır

ve gönderilen eserlerin araştırmaları durur. Günümüzde bu eserlerin çoğu Kazan Federal  niversitesi'nin kütüphanesinde yer almaktadır.

30'lu yılların ortasında Sovyet yazarların birinci toplantısında bütün Sovyet halklarının halk icatına aşırı derecede ilgi gösterilmektedir. Bu yıllarda sadece halkbilimciler değil, bütün Sovyet yazarları da halkbilime ait olan eserlerle çok yakından ilgilenmeye başlarlar (Mehmütov 1977: 29). 1938 yılında X. Yarmi'nin ve A. Eğmet'in bastıkları ' alı  icatı' kitabı çıkar.  inde 115 Tatar bilmecesi yer almaktadır.

Tatar bilmeceleri toplayan ve öğrenen en becerikli alimlerden biri N.  senbet'tir. 1941 yılından itibaren  senbet, Tatar bilmecelerini ele alıp özel bilmece kitapları çıkardı. Bu kitapların içeriği yönünden en zengin olan, 'Tatar  alı  tabışma ları' kitabı 1970 yılında yayınlanır.

Son 10-15 sene içinde Kazan ve Başkırt  niversitelerinin Tatar dili ve edebiyatı bölümü öğrencileri farklı ülkelere halk icatını araştırma gezilerine gidip, öğrendiklerini ve bulduklarını  niversite dergisinde basmaktadırlar.

1.1.1.Codex Cumanicus'ta Bilmeceler

Sistematik olarak Tatar bilmeceleri 19. Yüzyılın ikinci yarından itibaren toplanmaya başlamıştır. Fakat bilmece türünün bazı örneklerini daha eski eserlerde de görmek mümkündür. Tatar bilmeceleri bakımından en değerli eser Codex Cumanicus'dur. 1303 yılında yazılmış olan bu eser 46 bilmece içermektedir.

Codex Cumanicus bütün Türklerin ortak eseri olarak kabul edilmektedir. Eserin içinde bulunan halkbilimi malzemeleri birçok dillerde hala kullanılmaktadır. Bahsettiğimiz halkbilimi malzemesi olan bilmeceler de bunu kanıtlamaktadır. Fakat bu konu sonuna kadar araştırılmamıştır. Kuman bilmeceleri araştıran V.V. Radlov, W.Bang, J.Nemeth, S.Y. Malov ve baska araştırmacılar Tatar bilmeceleriyle ilgisini göstermemişlerdir. A.Tietze ise kendi çalışmasında kuman bilmeceleri verirken onlara benzeyen Tatar bilmeceleri de örnek olarak göstermiştir.

A. Tietze dışında bu konu ile ilgili N. senbet araştırmalar yapmıştır. Kendi kitabında Tatar bilmeceleri verirken bazı bilmecelere Kuman bilmecelerden örnekler de vermiştir.

Codex Cumanicus'taki çoğu bilmece (46 bilmecedan 33ü) manzum şeklindedir ve daha çok iki veya dört satırdan oluşmaktadır. Araştırdığımız Kuman bilmecelerinden bazılarının Tatar bilmeceleriyle aynı olduğunu, bazılarının ise çok yakın olduğunu tespit ettik. Karşılaştırılan bilmecelerin sıra numaraları ve bilmece transkripsyonu A.Tietze'nin kitabından alınmıştır

Bilmece II:

Biti biti bitidi

Beş ağaçga bitidi

Konesuu juurd_

Kok (?) jibeki çırmadım

Ol kinedir (Tietze 1966: 14)

Tatar:

Mordi mordi mordasi

Mördi mördi mördisi

Yöz ille baş yurgasi...

Yüz elli baş rahvan giden at..

Mirik mirik mirkisi

Mirik mirik mirkisi

Unike akkoş jelkisi...

Oniki kuğu yavrusu

Zirek zirek zirkeldi,

Kızılağaç kıızılağaç,

Zirek töbé selkendi... (Tietze 1966: 14)

Kızılağaç dibi silkindi

Bilmece VI:

Ak küymeniñ avzu jox

Ol yumurtka (Tietze 1966: 14)

Tatar:

Ak tirmeniñ işégé yuk.

Ak evin kapısı yok

Bér ak öy bar, kérérgé işégé yuk.

Bir ak ev var, girmeye kapısı yok

Ak gömbezlé bér taş meçét bar, kérérgé işége yuk. *Ak kubbeli bir cami var,
girmeye kapısı yok*

Ak saraynıñ, işégé de yuk, tişégé de yuk. *Ak sarayın kapısı da yok, deliği de*

Kéçkéne géne ak taş aulat, işégé de yuk, tişégé de yuk.

Küçücük taş ev, kapısı da yok, deliği de (İsenbet 1970: 211, 492)

Bilmece VIII:

Kü altudan elçi keliyrir

Komiş birgi tar(ta) keliyr

Ay altuda(n) elçi keliyr

Altu birgi t(arta) keliyr

Ol... (Tietze 1966: 14)

Tatar:

Ay astınnan kaytқан, *Ay altından gelmiş,*

Altın қuray tartқан. *Altın kuray çekmiş*

Kön astınnan kaytқан, *Gün altından gelmiş*

Kömёş қuray tartқан. *Gümüş kuray çekmiş.*

Saban Sörü. (İsenbet 1970: 211, 480)

Bu bilmece Kuman bilmececiyle çok yakın fakat aynı değildir. Fakat ‘Çi kemiş’ şarkısında Kuman bilmececiyle aynı kelimeleri bulmak mümkündür:

Ay astınnan ütkende, *Ay altından geçerken,*

Altın birgi tartқанда, *Altın boru çekerken,*

Kön astınnan ütkende, *Gün altından geçerken,*

Kömёş birgi tartқанда, *Gümüş boru çekerken,*

Bézneñ ullar tuğанда...¹ *Bizim oğullar doğarken...*

Bilmece X:

A___ açeli jabovli

Altu başlı çoxmarli

Ol turnad (Tietze 1966: 38)

¹ Tatar Halık Cırları, Lirik Cırlar, 1965, s. 288

Tatar:

Kilen, kilen, kileşle,	<i>Gelin, gelin gelişli,</i>
Kilen jurga jöreşle,	<i>Gelin at gelişli,</i>
Ufımskij külmekle,	<i>Ufa elbiseli,</i>
Firdanskij jaulıklı.	<i>Firdan başörtülü</i>
Kürke	<i>Kozalak</i>

Bilmece XI:

Seda meda jox
Segir tavda jox
Ütlü taşda jox
Kipçakda jox

Ol kuş süt dir (Tietze 1966: 45)

Tatar:

Sezde de bar, bezde de bar.	<i>Bizde de var, sizde de var.</i>
Şuşı kören at işe.	<i>Şu kızıl at eşi</i>
İsém	<i>İsim</i>

Sinde bar, minde bar, kేశéde yuk,	<i>Sende var, bende var, kişide yok,</i>
Қазанда бар, өйде yuk.	<i>Kazanda var, evde yok.</i>
Urmanda bar bér géne,	<i>Ormanda var bir tek,</i>
Cirde, suda bér de yuk.	<i>Yerde suda hiç yok</i>
N heréfé (Tietze 1966: 45)	<i>N harfi</i>

Bilmece XV:

Axça kayda kişlamiş
Kali jerda kişlamiş
Kani neçik juxmamiş
Xap ortada kişlamiş

Ol karı jav dir. (Tietze 1966: 45)

Tatar:

Җанı қайда қышладıñ? *Hani neredede kış geçirdin?*
Ağıydélde қышладım. *Ak İdilde kış geçirdim.*
Җанı ниçэк timedé? *Hani nası değmedi?*
Urtasında қышладım. *Ortasında kış geçirdim*
Çilek (İsenbet 1970: 503) *Çilek*

Bilmece XXI:

Kokça ulaxı kogada semirrir
Ol xuun (Tietze 1966: 45)

Tatar:

Su buyénda yeş kilén sırlana. *Su kıyısında genç gelin süslenir.*
Җамış. (İsenbet 1970: 138) *Kamış*

Bilmece XXII:

(ke)çe (ba)rir kara ulax
Erte kellir kara ulax
Tuñlik (?) (Tietze 1966: 75)

Tatar:

İrten de kilé қара қız, *Sabah da gelir kara kız,*
Kiç de kilé қара қız, *Akşam da gelir kara kız*
Avızında timér қубız *Ağzında demir kopuz*
Uynap kilé қара қız *Oynayıp gelir kara kız*
Ut (Tietze 1966: 75) *Ateş*

Bilmece XXV:

Çapçaçık ustuda çapçaçık
Ol xamış dir (Tietze 1966: 82)

Tatar:

Tutsaқ östénde tutsaқ *Yığın üstünde yığın,*
İñ öste pésiy koyırığı. *En üstünde kedi kuyruğı.*

Ciken amış (Tietze 1966: 82) *Göl kamışı*

Bilmece XXVII:

Jazda javli tokmak jatir

Ol kirpi dir (Tietze 1966: 84)

Tatar:

Cir astında maylı ıbık

Yer altında yağlı ubuk

Yélan (Tietze 1966: 84)

Yılan

Bilmece XXVIII:

Jazda yavli xayş jatir

Ol ylan dir (Tietze 1966: 89)

Tatarca:

Yalanda maylı ayéř yatır.

Alanda yağlı kayış yatar

Yélan (İsenbet 1970: 488)

Yılan

Bilmece XXIX:

Jer jer

Jnina kirer

Ol bıçak dir (Tietze 1966: 92)

Tatar:

Eğer-ciyyar, öyéne kéréer

İçer toplar, evine girer

ılı (İsenbet 1970: 536)

ılı

Bilmece XXXI:

Burusi buz teşer

Ol koy bogu (Tietze 1966: 92)

Tatar:

Borinsız ıpık boz tişe

Burunsuz sere buz deler

Tamı (Tietze 1966: 92)

Damla

Bilmece XXXIII:

Altu ayrga tura tüşer

Al torxa jayli tüşer

Ol bey klulagan dir (Tietze 1966: 97)

Tatar:

Ak sandığım açıldı. *Ak sandığım açıldı,*

Éçénnen yefek çeçéldé *İçinden ipek saçıldı*

Tañ atuv, kıoyaş çığuv (Tietze 1966: 97) *Tan, güneşin doğması*

Bilmece XXXV:

Tüma tüdim

Tütgaga saldı

Ol us dir (Tietze 1966: 97)

Tatarca:

Töyme töydém, *Düğme bağladım,*

Töpke saldım *Dibe koydum*

İs, hetérge aluv (İsenbet 1970: 504) *Hatır, hatırlama*

Bilmece XXXVIII:

Bu bardi izi jox

Ol kema dir (Tietze 1966: 106)

Tatar:

Ana bara, ezé yuķ *Ana gider, izi yok*

Köyme (Tietze 1966: 106) *Gemi*

Bara-bara ezé yuķ *Gider gider izi yok*

Mañgayénda küzé yuķ *Alında gözü yok*

Köyme (Tietze 1966: 109) *Gemi*

Bilmece XXXIX:

Tap artıda karp

Ol eşik dir (Tietze 1966: 114)

Tatar:

İrten tordım, *Sabah kalktım,*
Açıp ordım *Açıp vurdum*
İşék (Tietze 1966: 114) *Kapı*

Bilmece XL:

Avzu açsa opkam korunir

Ol eşik açsa ot koruga dir (Tietze 1966: 114)

Tatar:

Tatarcada bu bilmece deyim olarak yaşamaktadır:

Avızın açsa, üpkese kürene (çok zayıf insan hakkında) (Yarmi 1966: 208)

Bilmece XLIV:

Buganakli çart terek

Ol tutgan kişidir bugovli

Buga togus kişlamiş

Ol kişi ata kilaga dir

Küz (?) bugasi kürlamiş

Ol atasi soxrangan dir

Eki sete setelar

Sete tübü bürküldar

Ol eki siiz (?) ylagan dir (Tietze 1966: 114)

Tatar:

Zirek zirek zirkéldé, *Kızılağaç, kıızılağaç,*
Zirek töbé sélkéndé, *Kızılağacın dibi silkinmiş,*
Alpavıtı kışkıra, *Alpavıt bağırır,*
Periyesé bağıra *Periye bağırır*
Bişektegé bala (Tietze 1966: 126) *Beşikteki çocuk*

Bilmece XLVI:

Beltirdağı beş kuvluk

Beşibile kululamiş

Ol jil kelga dir (Tietze 1966: 114)

Tatar:

Sağmardağı sarayğır *Sakmardaki aygır*

Sağınıp torıp kəşnidér. *Özleyip keşner*

Bilterdegé biş biyem *Bilterdeki beş kısırağım*

Bişésé de qolınlıy. *Beşi de taylı*

Qolınnarı sarala, *Tayları grileşir*

Yan-yağına tarala, *Etrafa daralır*

Anı kürgen kəşnéñ *Onu gören kişinin*

Zihénneré tarala *Zihni daralır*

Kükrep-yeşnep yağıır kilüv (İsenbet 1970: 472) *Şimşekli yağmurun gelişi*

Sağmanda sarı alaşam bar, *Sakmanda sarı iğdiş edilmiş atım var,*

Piterde biş biyem bar. *Piterde beş kısırağım var.*

Bérsé torıp kəşnese, *Birisi kalkıp keşnerse,*

Bişésé de qolınlar *Beşi de taylı olur.*

Kük kükrev hem yağıır yavuv (İsenbet 1970: 473) *Şimşekli yağmurun gelişi*

1.2. TATAR BİLMECELERİNİN TÜR ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde biz Tatar bilmecelerini tür özelliklerine göre iki gruba ayırmaktayız: manzum bilmeceler ve mensur bilmeceler.

“Şekil bakımından bilmecelerimiz manzum ve mensur iseler de manzumlar ekseriyette olduğu gibi, bir kısım mensur parçaların da aslında manzum olması muhtemeldir. (...) Manzum bilmecelerin daha çok oluşu, herhalde ezberlenme kolaylığı ile izah edilebileceği gibi milli bir zevke de bağlanabilir” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 10).

Bütün eski folklor türleri gibi, bilmecelerin de çoğunun manzum şeklinde olması şaşırtıcı değildir. Eski çağlardaki insanlar daha kolay hatırlamak ve gelecek nesillere de aktarmak için hep şiirsel biçimi tercih etmişlerdir. Örnek olarak, bilmecelerden başka, manileri, destanları hatırlayabiliriz.

İlk önce manzum bilmecelere bakalım.

1.2.1. Manzum Bilmeceler

Bilmecelerin şiirsel yapıları onların unutulmasını önleyip kuşaktan kuşağa geçmelerini sağlamıştır. Bilmecelerde kafiye ve redifler ahengi sağlayan öğelerin başında gelir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde görülen aliterasyonlara, bilmecelerde de rastlıyoruz (Karadağ 1995: 378). Bilmece söylemek kültürün belirlediği bazı tanımları kullanarak, kurallara göre oluşturulur. Bilmeceler fonksiyonları, yapısı, üslupları, aktarılmaları ve kaynakları yönünden araştırma konusu yapılı (Şaul 1979: 85). Tekerlemelere benzeyen kuruluşları, atasözlerini çağrıştıran özlü biçimleri, mecazlı, simgelerini, kafiyeli, redifli anlatım özellikleri taşırlar. Kaynaklardaki ya da söylendikleri yörenin yerel söyleyiş özelliklerini de aynen yansıtır (Karadağ 1995: 378). Bilmeceler manzum, mensur anonim ürünler ve aşıkların yarattıkları muamma ve lugaz adlı bireysel bilmeceler olmak üzere iki koldan incelenir (Elçin 1982: 663; Boratav 1982: 126; Artun 1998: 91)

Bilmece, şiirsel bir eserdir. Doğru, bilmecelerin mensur biçimleri de vardır, ama Tatar bilmeceleri arasında onlara çok nadir rastlanmaktadır. Şunu da söyleyelim ki bir satırdan oluşan bilmecelerde bile şiirsel özellikleri bulmak mümkündür. Örneğin:

Akçasız kéreséñ, ħezine alıp çıħasıñ. (Mektep) N.İ.
Parasız girersin, hazine alıp çıkarsın. (Okul)

Ķul bélen çeçeséñ, küz bélen cıyasıñ. (Yazu, uku) N.İ.
El ile ekersin, göz ile toplarsın. (Yazma, okuma)

Bişev çeçe, bérev cıya. (Yazu, uku) N.İ.
Beşi eker, biri toplar. (Yazma, okuma)

Üzé yöze – çılbrı téze. (Kalem) N.İ.
Kendisi yüzer, zinci dizer. (Kalem)

Altın kitté, kömêş kildé. (Koyaş, ay) N.İ.
Altın gitti, gümüş geldi. (Güneş, ay)

Tönle kálka, köndéz yata. (Ay) N.İ.
Gece kalkar, gündüz yatar. (Ay)

Bunun gibi bilmecelere bakarsak, bir satırdan oluşmalarına rağmen şiirsel özellikler göze çarpmaktadır. Yukarıdaki bilmecelere de manzum biçimdeki bilmeceler diyebiliriz. Manzum biçimi fiillerine dayanarak kazanmışlardır: *kéreséñ-çıgasıñ, çeçe-cıya, yöze-téze, kitté-kildé, kálka-yata, çeçeséñ-cıyasıñ*.

Fakat tek satırlı bilmeceler arasında sadece uyumlu fiillere veya başka uyumlu kelimelerine dayanarak ortaya çıkan bilmeceler yoktur. Örneğin, şu bilmecelere bakalım:

Öy östénde yartı kümeç. (Ay) N.İ.
Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)

Kara kır buylap ak kıyan çaba. (Kara tahta, akbur) N.İ.
Kara kırdan ak tavşan koşar. (Tahta, tebeşir)

Bu tür bilmecelerin manzum olduğunu hece sayısından anlayabiliriz, 4+4 veya 5+5 hece kullanarak oluşturulan bu tür bilmeceler de manzum bilmeceler grubuna girmektedir ve hatırlanması çok kolaydır.

G. İbrahimov atasözlerin ve bilmecelerin ‘kafiyeli ve ahenkli olarak dizildiğini’, bunun neticesinde onları hatırlamak da, söylemek de kolay olduğunu, ve öyle olmasalardı halk içinde unutulacağını yazmıştı (İbrahimov 1916: 61). G. İbrahimov bu fikirde çok haklıdır. Örneğin, bir masalın dilden dile aktarılabilen unsurları ilgi çekici içeriği, bir birine bağlı olan vakaları ise, bir atasözünü veya bilmeceyi dilden dile aktarabilen unsur, manzum biçimidir.

Fakat bu, meselenin sadece tek tarafıdır. En önemlisi şudur, şiirsel söyleyiş, eseri duygusal anlamında kuvvetlendirir ve okuyucuda daha derin bir iz bırakır.

Bazı manzum biçiminde olan bilmeceler masal biçim özelliklerine sahiptir. Mesela, *dikiş* hakkında bir bilmecedir:

Ay kittém, yél kittém,
Éne buyé cir kittém. (Tegü) N.İ.
Ay gittim, yıl gittim,
İğne boyunca yer gittim. (Dikiş)

Çekirdek hakkındaki bilmece de aynı masal özelliklerine sahiptir:

Kat-kať,
Katlı saray eçénde
Padişahññ bér kıızı bar,
Biklé saray eçénde. (Çiklevék) N.İ.
Kat kat
Katlı saray içinde
Padişahın bir kıızı var,
Kitlenmiş saray içinde. (Çekirdek)

Örnekte verdiğimiz bilmeceler hem masal hem de şiir özelliklerine sahip olup, çocuklar tarafından daha fazla popülerlik kazanmaktadır.

Masal biçimdeki bilmecelerden başka manzum bilmeceler arasında soru bilmecelerine de rastlanmaktadır:

Qara cirnénñ östéne
Qaz mamıgın kém tükken?
Aq yurğanın kém tékken?
Ap-aq onnı kém sipken? (Qar) N.İ.
Kara toprağın üstüne
Kaz tüyünü kim dökmüş?
Beyaz yorganı kim dikmiş?
Bembeyaz unu kim serpmiş? (Kar)

Ni yuğalttıñ, ni ézliséñ?
Kém kıynadı, nik cılıysıñ? (Duñğız) H.M.
Ne kaybettin, ne arıyorsun?
Kim dövdü, neden ağlıyorsun? (Domuz)

Tiren-tiren çokırğa
Tirek niçék üsmegen?
Ozın muyén kuçqarğa
Mögéz niçék üsmegen? (Döye) H.M.
Derin derin çukurda
Kavak nasıl büyümemiş?
Uzun boyun çıkıntıya

Boynuz nasıl çıkmamış? (Deve)

Jir astında ciz bükən, -
Ul ni iken? (Bereñgé) N.İ.
Yer altında pirinç parça,
O ne acaba? (Patates)

Soru bilmeceleer genellikle kém, ni, nik, niçék soru kelimeler yardımıyla oluşturulmaktadır. Fakat Ul ni iken? (*O ne acaba?*) biçimlerini de görebiliriz.

Fakat manzum bilmeceleerinin büyük kısmı hikaye veya haber verme biçiminde oluşturulmuştur, ve onların içeriği haber verme biçiminde dizilişi cevap vermeyi şart koşar.

Ülçevlerde ülçenmiy,
Bazarlarda satılmıy. (Akıl) N.İ.
Tartılarda ölçülmez,
Bazarlarda satılmaz. (Akıl)

Bér baylık bar – yanmıy,
Karık ta urlıy almıy,
Töşép te yugalmıy. (Bélém) N.İ.
Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)

Ağac tögél – yafraklı,
Tun tögél – tégélgen. (Kitap) N.İ.
Ağac değil, yapraklı,
Kürk değil, dikilmiş. (Kitap)

İncelediğimiz manzum bilmeceleerın satır sayılarına bakacak olursak, tek satırlık bilmeceleerden 6-7 satırlı bilmeceleere kadar çeşitleri vardır. Fakat seçtiğimiz 500 bilmece arasında daha çok 4 ve 2 satırlık bilmeceleer mevcuttur. Bunun sebebi manzum olması olabilir.

Tek satırlı bilmeceleenin örneği:

Akçasız kéreséñ, hazine alıp çığasıñ. (Mektep) N.İ.
Parasız girersin, hazine alıp çıkarsın. (Okul)

İki satırlı bilmeceenin örneği:

Ağaç tğél – yafraklı,
Tun tğél – tğélgén. (Kitap) N.İ.
Ağaç değil, yapraklı,
Kürk değil, dikilmiş. (Kitap)

Üç satırlı bilmeceenin örneği:

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörésrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)

Dört satırlı bilmeceenin örneği:

Kekré-bökré sızılğan,
Heréfleré sızılğan,
Astı bar, östé bar,
Tırma kébék tésé bar. (Yazu) N.İ.
Eğri bükülü çizilmiş,
Harfleri eğilmiş,
Altı var, üstü var,
Tırmık gibi dişi var. (Yazma)

Beş satırlı bilmeceenin örneği:

Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çeçlé,
Méñ de bér yeřlé. (Yoldız) N.İ.
Ay ile gelir,
Gün ile gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin de bir yaşlı. (Yıldız)

Altı satırlı bilmeceenin örneği:

Ğara cirge ızan astım,
Ğaynamıya péřté;
Bér ağıllığa eyttém, -
Añladı da bédé,
Bér cülerge eyttém, -

Hañıldadı, köldé. (Cir cilegé) H.M.
Kara toprağa kazan astım,
Kaynamadan pişti,
Bir akıllıya söyledim,
Anladı da bildi,
Bir ahmağa söyledim,
Ha-ha yaptı da güldü. (Çilek)

Görüldüğü gibi, manzum biçimindeki bilmecelerin sayısı ve özellikleri çok. Biz bu bölümde bazı önemli özelliklerini ve biçimlerini ele alarak Tatar bilmecelerin manzum biçimini vermeye çalıştık. Buna göre Tatar bilmeceleri yapı olarak günümüzdeki şiirlere çok yakındır ve satır sayıları bilmecedan bilmeceye değişmektedir.

1.2.2. Mensur Bilmeceler

“Bilmecelerimizin dörtte üçü manzum olarak kurulmuştur. Bunu, milletimizin manzum söz söylemeğe düşkün oluşu ile izah edebiliriz” (Tezel 2004: VII).

“Mensur bilmeceler, düz cümle halinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman ‘seci’ karakteri gösteren mahsullerdir. Bu mahsulleri bazı durumlarda manzum bilmecedan ayırmak mümkün olmaz. (...) Mensur bilmecelerin vezin ve kafiye unsurlarından mahrum bulunuşu hafızalarda yaşamasını zorlaştığından manzum olanlara nispetle sayıları azdır” (Elçin 1998: 608-609).

İncelemek için seçtiğimiz bilmecelere baktığımızda gerçekten de mensur bilmecelerin çok az olduğunu farkedebiliriz. Mensur biçiminde olan bilmecelerin çalışmamızdaki yaklaşık sayısı %19. Ve bu mensur bilmecelerin çoğu tek satırlık bilmecedir. Örneğin:

Utız téşten çıkkan – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştén çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

Télé yuk – üzé anlata. (Kitap) N.İ.
Dili yok, kendisi anlatır. (Kitap)

Kéçkéne géne sandıkka bötén dönya sıyğan. (Kitap) N.İ.

Küçücük bir sandığa bütün dünya sığmış. (Kitap)

Fakat bazı iki satırlık bilmece de mensur şeklinde yazılmıştır. Örneğin:

Ağaç tügél – yafraklı,
Tun tügél – tégélgen. (Kitap) N.İ.
*Ağaç değil, yapraklı,
Kürk değil, dikilmiş. (Kitap)*

Yuğaltқан eybérén tügél. –
Ézlemiçe tapmıysıñ. (Tabışmak) N.İ.
*Kaybettiğin bir şey değil.
Aramayınca bulmazsın. (Bilmece)*

Üç ve dört satırlık seçtiğimiz Tatar bilmece arasında mensur biçimindeki bilmece bulunmamaktadır. Bunun sebebi manzum bilmecelerin daha kolay akılda kalabilmesidir. Tek veya iki satırlık manzum olmayan bilmeceleri akılda tutmak kolay, fakat üç, dört veya daha fazla satırdan oluşan bilmeceleri şiirsel biçiminde olması hiç şaşırtıcı değildir.

Manzum bilmecelerin yapısında mutlaka kafiye vardır. Fakat mensur bir eserde kafiye yoktur. Seçtiğimiz 500 bilmece arasında mensur olarak seçtiğimiz bilmecelerin hepsinde kafiye yoktur, çoğu tek satırlıktır. Fakat bu mensur olarak seçtiğimiz bilmecelerin çoğu manzum bilmece gibi hemen insanın aklında kalabilme özelliğine sahiptir ve içinde kullanılan kelimeler ve heceler birbiriyle çok uyumludur. Örneğin:

Öy östénde yartı kümeç. (Ay) N.İ.
Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)

Miç éçénde kara meçé. (Tötén) N.İ.
Soba içinde kara kedi. (Tütün)

Örnek olarak verdiğimiz bilmecelerin hemen akılda kalabilme özelliği şundan kaynaklanabilir: İki bilmeceyi de yarıdan bölersek iki parçasının da hece sayısı aynı olur:

Öy östénde | yartı kümeç. (Ay) N.İ. 4+4
Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)

Miç éçénde | kara meçé. (Tötén) N.İ. 4+4

Soba içinde kara kedi. (Tütün)

“Bilmecelerin çoğu düz yazı iledir, ama onların arasında manzum olanlar da vardır’. Görüşünü ileri süren Başgöz-Tietze, diğer araştırmacıların tahmini tespitlerine rağmen, 500 örnek üzerinde yaptıkları bilimsel incelemenin sonucunu aktarırken, ‘Örneklerimizdeki 500 bilmecedan, yüzde yirmi sekizi düz yazı iledir, belli bir uyak düzenleri yoktur’ şeklinde bir sonuç çıkarırlar. Ancak düz yazı şeklindeki bilmeceler için belirlenen yüzde yirmi sekizlik oran, Başgöz-Tietze’nin başta ifade ettikleri ekseriyeti ifade etmez. Dolayısıyla burada da çelişkili bir yaklaşım söz konusudur” (Karademir 2010: 47).

Şöyle bir sonuca varabiliriz:

İncelemek için seçtiğimiz 500 Tatar bilmecesinin çoğu kısmı manzum özelliklerine sahiptir, manzum yani şiirsel özelliklerden dolayı akılda kalma, hatırlama ve gelecek nesillere aktarma süreçleri daha kolay oluyor. Mensur özelliklerine sahip olan bilmeceler ise çoğunlukla tek satırlıktır, fakat mensur bilmecelerden bazıları hece sayısı ve içinde kullanılan kelimelerden dolayı manzum biçimdeki bilmecelere çok yakındır.

1.3. TATAR BİLMECELERİNİN KONULARI

Her edebi türünün en önemli özellikleri, içeriği ve formudur. Örneğin, masallar bizi hayal dünyasına götürür. Beyitler ise, dünyada olup geçen belirli vakaları anlatır. Lirik edebi türleri insanın hayatına duygusal anlam katar, hislerini bildirir. Bilmece türünün de kendine has özellikler vardır. Bilmece, belirli bir nesneyi ve görünüşleri tasvir eder, ilk bakışta basit bir nesneyi güzel şiirlerle anlatır:

Belekey géne uğlan,
Biléne kayéş buğan. (Sébérké) N.İ.
Küçüçük bir oğlan
Beline kayış bağlamış. (Süpürge)

Tatar bilmecelerinde biz gerçek hayatının ilkelerini, görenek ve gelenek izlerini bulabiliriz. Bu yüzden ev ve çalışma hayatına ait nesnelerle ilgili bilmeceler daha çok köy nesneleri bilmecelerinde görebiliriz.

Yabani hayvanlar veya kır bitkileri hakkındaki bilmecelere bakarsak, bu bilmecelerin içinde hayvanların veya bitkilerin dış özelliklerini ve insana olan zarar ve yararlarını görebiliriz. Örneğin:

Ceyén sorı, kışın aq,
Aña şulay yahşırak. (Kuyan)H.M.
*Yazın gri, kışın beyaz,
Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)*

Kıynamıy, sukmıy, üzé yélata. (Kıçıtқан) N.İ.
Dövmey, vurmaz, kendisi ağlatır. (Isırgan)

Cey de, kış ta, yaz da, köz de
Çeçek ata bér töste. (Çırşı) N.İ.
*Yaz da, kış da, ilkbahar da, sonbahar da
Çiçek açar aynı renkte. (Akşam)*

Bilmecelerin doğuş süresinde insanların hayat tecrübesi büyük bir rol oynar. Örneğin, gök cisimlerinin, mevsimlerin, tabiatın değişimini göstermeye ihtiyaç duymuşlar ve önem göstermişler:

Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çeçlé,
Méñ de bér yeşlé. (Yoldız) N.İ.
*Ay ile gelir,
Gün ile gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin de bir yaşlı. (Yıldız)*

Babay kilgen sağınp,
Aq çıkmenén yabınp. (Kış kilü) N.İ.
*Dede gelmiş özleyip,
Ak paltosunu örtüp. (Kışın gelmesi)*

Bilmecelerin konusu insan, eşya, hayvan, doğa öğeleri kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Ayrıca ahlaksal ve dinsel kural ve inanışlar, bilmece konuları arasındadır. Bilmecelerde dinsel motifler, ahretle ilgili konular, dinsel törenler, uygulamalar, yer adları din uluları vb. sık geçer (Artun 1998: 2).

Tatar bilmecelerin konularına gelince, çok değişik konularla ilgili bilmece görebiliriz. Biz, malzememizi oluşturan bilmeceleri yedi büyük gruba ayırdık:

Bilim

Tabiat

Bitkiler

Hayvanlar

Meyve, Sebze

Eşyalar

Kişi, Onun Organları

1.3.1. Bilim

Tatar bilmecelerinin birinci bölümü olarak bilim ile ilgili bilmeceleri topladık. Tatar bilmeceleri arasında okuma ve yazma ile birçok bilmecelere rastladık. Bunun sebebini bulmak için eski çağlara başvurmamız lazım. ‘Arap harfleriyle yazma geleneği gelene kadar Bulgar devletinde run karakterli eski yazı vardı. Çok eski eserler arasında öyle run yazılı ayrı nesnelere rastlanmaktadır. IX-X. yüzyıllarında Arap harfli yazma geleneği gelir. İbn-Ruste’nin sözlerine göre, X. yüzyılın başında Bulgar köylerinde ‘baş yüksek okullar’ oluşur...’ (Vorobyev 1970: 54-55).

Okuma-yazma ile ilgili Tatar bilmeceleri arasında içeriği ziraatla, köy hayatıyla ilgili bir çok bilmece görebiliriz:

Aķ cir, ķara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ.
Ak toprak, kara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)

ķul bélen ķeķeséñ, kūz bélen cıyasıñ. (Yazu, uku) N.İ.

El ile ekersin, göz ile toplarsın. (Yazma, okuma)

Cirlégé aq, orlığı qara,
Ciméşé ni bulır? –
Tikşérép qara. (Keğaz, yazu, uku) N.İ.
Toprağı ak, tohumu kara,
Yemişi ne olur?
Kontrol edip bak. (Kağıt, yazma, okuma)

İçeriğine bakılırsa yukarıdaki bilmecelelerin eski çağlardan geldiği söylenebilir. Okuma ve yazma dışında başka bu gruba, daha geç zamanlarda oluşan haritalar, mektup, takvim ve yerküre ile ilgili bilmeceleler de girmektedir:

Kabat-kabat,
Bér қошта өч yöz altmış biş қанат,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér қанат. (Қалендар) N.İ.
Kat kat,
Bir kuşun üç yüz altmış beş kanadı,
Ben duruyorum onları hesaplayıp,
Bir gün bile giymez bir kanadı. (Takvim)

Dürt poçmaqlı kéletém, -
Aққошım bar еçеnde;
Kéşé alır dip қayғım yuқ, -
Tamğası bar түşеnde. (Ҳат) N.İ.
Dört köşeli ambarım,
Kuğum var içinde;
İnsan alır diye kaygım yok,
Damgası var göğüsünde. (Mektup)

Babay бүрэгé yöz yamav. (Globus) N.İ.
Dedenin yüz yamalı şapkası. (Yerküre)

Yamavı bar, cöye yuқ,
Қалası bar, öye yuқ. (Karta) N.İ.
Yaması var, dikişi yok,
Şehri var, evi yok. (Harita)

Fakat, Tatar bilmeceler arasında çok sayıda bilim, kitap ve okuma-yazma ile ilgili bilmecelerin bulunması sadece Tatar bilmecelerinin ve kültürünün özelliği değildir. Başka halkların bilmeceleri arasında da aynı eğilimi görebiliriz.

1.3.2. Tabiat

Şimdi Tatar bilmecelerinde tabiatın gösterilmesi meselesine geleyim. Burada ay, güneş, yıldızları göstermelerinde, onları yerdeki nesneler ile kıyaslama çabaları büyük rol oynar. Örneğin:

Lampa tügél – yaqtırta,
Miç tügél – cılıta. (Koyaş) N.İ.
Lamba değil, aydınlatır,
Soba değil, ısıtır. (Güneş)

Zur palas,
Töbénde yomrı kılaç. (Kük, ay) N.İ.
Büyük halı,
Dibinde yuvarlak ekmek. (Gök,ay)

Miç tulı peremeç,
Urtasında bér kılaç. (Ay, yıldızlar) N.İ.
Fırın dolu börek,
Ortasında bir ekmek. (Ay, yıldızlar)

Güneşi lamba ile kıyaslaması, göğü halıyla ve ayı ekmek ile kıyaslaması gibi kıyaslamalar bize bulmak istediğimiz nesnenin dış özelliklerini anlatmaktadır. Kıyaslama, bilmece türünün vazgeçilmez bir özelliğidir. Özellikle de doğa olayları ve gök cisimleri ile ilgili bilmeceler için.

“Bu tür bilmecelerin bazıları insanın aya, güneşe ve yıldızlara tapınma çağlarında doğmuş olması büyük bir ihtimal” (Yarmi 1967: 178). Fakat halkın, onları mümkün olunca yere, insana daha yakın etmeye dileği çok net gözükür.

Doğa ile ilgili Tatar bilmeceleri arasınca çok sayıda yer, rüzgar, ateş, su ve diğer benzer olaylarla ilgili bilmeceleri bulabiliriz:

Cögené yuk totarğa,
Avızı yuk yélarğa,
Télé yuk söylerge,
Bötén éşné éşleteler. (Cil) H.M.
Dizgini yok tutmaya,
Ağzı yok ağlamaya,
Dili yok söylemeye,
Bütün işi işletir. (Rüzgar)

Öy eylene yögérdém,
Açkıçımını töşérdém, -
Ay kürdé, kıyaş aldı. (Çık) H.M.
Evi etrafında koştum,
Anahtarımı düşürdüm,
Ay gördü, güneş aldı. (Çiy)

Diñgéz tügél – dulkınlana. (İgén kıır) N.İ.
Deniz değil, dalgalanır. (Ekmek tarlası)

Doğa ve doğa olayları, her zaman, en eski çağlardan beri bütün insanların hayatlarında büyük bir rol oynamış ve hala da oynamaktadır. Özellikle köylü insanların hayatları doğrudan doğruya doğa ve doğa olaylarına bağlıdır. Bu yüzden doğa ile ilgili bilmeceler de çok sayıda üretilmiştir. Bu bilmecelerin içeriğine bakacak olursak, bir sürü kıyaslama ve insan için iyi ve kötü tarafları anlatan bilmeceleri görebiliriz.

1.3.3. Bitkiler

Tatar bilmecelerde bitkiler konusu daha önce incelediğimiz tabiat konusuna çok yakındır. İnsanlar en eski çağlardan beri dış dünya ile, yani doğa ile iç içe yaşamaya başladılar. En eski zamanlarından beri her insanın etrafında farklı ağaçlar ve bitkiler vardı. Bu durum sadece Tatarlar için geçerli değildir, her milletten insanlar aynı süreci yaşamıştır.

Bitkiler ile ilgili bilmecelerin içeriğine bakarsak şunu görebiliriz: bir ağacın veya bitkinin dış görünüşüne, neye benzediğine, nasıl yetiştiğine, ne zaman çıktığına, ne zaman çiçek ve ne zaman meyve verdiğine dikkat edilmektedir. Örneğin:

Cey kiyéne, kış çışénép taşlıy. (Urman) N.İ.
Yazın giyinir, kışın çıkartıp atar. (Orman)

Yaz kilse – kiyéne,
Köz kilse – çışéne. (Ağaç) N.İ.
*Yaz gelirse giyinir,
Kış gelirse soyunur. (Ağaç)*

Eçén aşyılar,
Tışın taşlıylar. (Çiklevék) N.İ.
*İçini yerler,
Dışını atarlar. (Çekirdek)*

Fakat bu bilgilerle beraber bazı bilmeceler bize bitkilerin insan için yararları ve zararları da anlatmaktadır:

Kıynamıy, sukmıy, üzé yélata. (Kıçıtқан) N.İ.
Dövmes, vurmaz, kendisi ağlatır. (Isırgan)

Her halkın ağaçlar ve bitkiler ile ilgili bilmeceler kendi yaşadıkları bölgeye ait ağaçlar ve bitkiler ile ilgilidir. Örneğin, Tatar bilmeceler arasında palmiye veya gül ile ilgili bilmeceleri bulmak neredeyse imkansız. Ağaç ve bitkiler ile ilgili Tatar bilmeceleri arasında daha çok Tataristan bölgesine ait ağaç ve bitkiler ile ilgili bilmecelere rastlayabiliriz:

Ak kiyémen kigen,
Yeşél çuğın élgén. (Kayen) H.M.
*Beyaz elbisesini giymiş,
Yeşil püskülünü asmış. (Huş)*

Üzé taunıñ kaşında,
Yeşél bürék başında (Çırşı) H.M.
*Kendisi dağın kaşında,
Yeşil şapka başında. (Akçam)*

Yar buyénda kara teke
Ayağın salındırıp utıra. (Karlığan) H.M.
*Kıyı boyunca kara teke,
Ayağını sallayıp oturur. (Frenküüzümü)*

Bu bilgiler eski kültür insanlar için çok önemliydi, çünkü eski çağdaki insanların hayatları doğa tarafında dönüyordu. Hem yemek için, hem hayvancılık yapmak için hem de giyim kuşam için bitki ve ağaç bilgisi çok önemliydi. Bu yüzden ağaç ve bitki ile ilgili bilmeceler Tatar bilmeceleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

1.3.4. Hayvanlar

Önceki bölümde dediğimiz gibi insan eski çağlardan beri doğa ile iç içe yaşamaktadır. Doğayla sadece ağaç ve bitkiler değil, hayvanlar ve böcekler de ilgilidir. Evcil hayvanların insanlara yararı hep ön plana çıkarılmıştır:

Kalın arka,
Tarta da tarta,
Ul tartkan sayén tabış arta. (At) N.İ.
Kalın arka
Çeker de çeker,
O çekince kazanç artar. (At)

Aşata, tuyéndıra,
Cılıta, kiyéndére,
Kéşéné söyéndére. (Sarık) N.İ.
Yedirir, doyurur,
Isıtır, giyindirir,
İnsanı sevindirir. (Koyun)

Yabani hayvanlar ile ilgili Tatar bilmecelerinde ise hayvanların dış görünümü ve bazı karakter özellikleri öne çıkmaktadır:

Edeplé géne kodaça
Tavıqlarnı yarata. (Tölké) H.M.
Edepli bir dönür
Tavukları sever. (Tilki)

Ceyén sorı, kışın aq,
Aña şulay yahşıraq. (Kuyan) H.M.
Yazın gri, kışın beyaz,

Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)

Hayvanlardan başka Tatar bilmeceleri arasında hem evcil hem de yabani kuşlarla ilgili bilmeceler bulunmaktadır:

Yögérdé-yögérdé,
Ciréne citkeç utırdı. (Tavık) N.İ.
Koştı koştı,
Yerine varınca oturdu. (Tavuk)

Kulı yuk, balçık taşıy,
Baltası yuk, öy yasıy. (Karlığaç) N.İ.
Eli yok, balçık taşır,
Baltası yok, ev yapar. (Kırlangıç)

Nerede ise her Tatar evinde, özellikle de köylerdeki evlerde kedi ve/veya köpek mutlaka beslenir. Bu durum bilmecelere de yansımıştır:

Sakbayem télé salınıp töşse de, koyırığı yuğarı. (Et) N.İ.
Bekçimin dili sallanıp düşse de, kuyruğu yukarıda. (Köpek)

Üzé miç başında,
Üzé tun yabınıp yoklıy. (Meçe) N.İ.
Kendisi soba üstünde,
Kendisi kürkle örtünüp uyur. (Kedi)

Bu tür bilmecelerde daha çok köpeklerin insana olan sadıklığı ve bağlılığı görebiliriz. Kediler ise genellikle Tatar bilmecelerinde sığağı seven, soba üstünde uyuyan sevimli bir hayvan olarak gösterilir.

1.3.5. Meyve, Sebze

Tataristan bölgesinin ikliminden dolayı bu bölgede yetişen meyve ve sebze çeşitleri fazla değildir. Bu durum bilmecelere de yansımaktadır. Yabancı sebze ve meyve ile ilgili bilmeceler daha azdır. Daha çok Tataristan bölgesine has olan soğan,

salatalık, havuç, domates, patates, lahana, üvez, ahududu, çilek, elma ile ilgili bilmecelere rastlayabiliriz:

Cir astında ciz бүken, -
Ul ni iken? (Bereñgë) N.İ.
Yer altında pirinç parça,
O ne acaba? (Patates)

Кızıl töymesén askan,
Қарşıма kilép başқан. (Mileş) H.M.
Kırmızı düğmesini asmış,
Karşıma gelip durmuş. (Üvez)

Kéçkéne géne yort,
Écé tulı kort. (Қыяр) N.İ.
Küçücük ev,
İçi dolu kurt. (Salatalık)

Fakat, çok az da olsa bu bölge için yabancı olan meyve veya sebze ile ilgili bilmeceler de bulunabilir:

Astı tiré, östé tiré,
Éçénde tatlı tiré. (Kipken incir) H.M.
Altı deri, üstü deri,
İçinde tatlı deri. (Kuru incir)

Üzé şarday, écé қандay, темé balday. (Қарбыз) N.İ.
Kendisi top gibi, kendisi kan gibi, kendisi bal gibi. (Karpuz)

1.3.6. Eşyalar

İncelediğimiz Tatar bilmecelerinin büyük çoğunluğu insanların her gün kullandığı eşyalarla ilgilidir. Eşyalar konusu, hayatımızda kullandığımız her eşya ile ilgilidir ve bu yüzden çok geniş bir konu olup bir sürü nesneyi içine almaktadır. Her insanın evinde bir sürü eşya vardır. Zaman geçtikçe sahip olunan eşyaların bazıları eskiyor, kullanımından çıkıyor, hem ismi hem de ne olduğu yavaş yavaş unutulmaya

başlıyor. Yerine yeni icatlar, yeni nesneler geliyor. Eşyalar konusu çok geniştir, bu yüzden eşyalar ile ilgili bilmeceler de çok sayıdadır:

Tışta sanadım – sigéz, öyde sanadım – dürt. (Öy poçmaqları) N.İ.
Dışarıda saydım – sekiz, evde saydım – dört. (Ev köşeleri

Kéçkéne géne ét,
Örmi de, cibermi de. (Yozak) N.İ.
Küçücük bir köpek
Havlamaz da, bırakmaz da. (Kilit)

Belekey géne uğlan,
Biléne kayéş buğan. (Sébérké) N.İ.
Küçücük bir oğlan
Beline kayış bağlamış. (Süpürge)

Eşyalar konusuna giyim ve elbiseler de girmektedir:

İké tavık bér töpte,
Ayérılmıylar börték te. (Çalbar) N.İ.
İki tavuk bir dipte,
Ayrılmazlar zerre de. (Pantolon)

Birçok Tatar bilmece saat ile ilgilidir:

Üzé cansız,
Kön bara, tön bara,
Bér karış cir bara. (Seğat) N.İ.
Kendisi cansız,
Gün gider, gece gider,
Bir karış yer gider. (Saat)

Gél yörim dip maqtana,
Bér urında taptana. (Seğat) N.İ.
Hep giderim diye övünür,
Bir yerde dikilir. (Saat)

Başı bér, küzé uniké. (Seğat) N.İ.
Başı bir, gözü oniki. (Saat)

Tatar bilmeceleri arasında en büyük bölümü eşyalar ile ilgili bilmeceler kapsamaktadır. Bu tür bilmecelere bakarak milletin yaşam tarzını, gelenekleri, kullandığı eşyaları, hatta dünyaya bakış açısını öğrenmek ve anlamak mümkündür.

1.3.7. Kişi ve Organları

Son bölüm olarak insan vücudu ve organlarıyla ilgili olan Tatar bilmecelerini inceledik.

Bilmece türü yeni bir tür olmayıp, kökleri çok eski çağlara gittiği için insanın iç organlar ile ilgili bilmeceler çok az, fakat kalp ile ilgili bilmeceler bulunmaktadır:

Cereheté yuq - avırtı,
Töténé yuq - yana. (Yörek) N.İ.
Yarası yok, acır,
Dumanı yok, yanar. (Yürek)

Gördüğümüz gibi bu bilmecede bile kalbin fonksiyonları değil, duygu yönleri anlatılmaktadır.

Bu bölümde Tatar bilmeceleri arasında insanın organlarıyla ilgili bilmeceler çoktur. Örneğin:

İkev qarap tora,
İkév tıñlap tora,
Béreü sayrap tora. (Küzler, kolaqlar, tél) N.İ.
İkisi bakar,
İkisi dinler,
Biri öter durur. (Gözler, kulaklar, dil)

Tiye-tiye diseñ, timiler,
Timi-timi deseñ, tiyedér. (İrénner) N.İ.
Değ değ dersén, değmezler,
Değme değme dersén, değler. (Dudaklar)

Bér anada biş bala. (Kul) N.İ.
Bir ananın beş çocuğu. (El)

Bér ağaçta iké yafraq. (Geüde hem kolaqlar) N.İ.
Bir ağaçta iki yaprak. (Gövde ve kulaklar)

Vücut ile ilgili Tatar bilmeceleri de kıyaslama yöntemiyle yapılmıştır. İnsan hep bir şeyi başka bir nesneye benzeterek anlatmaya çalışır.

Eskiden insanların iç organları ve sistemleri ile ilgili az bilgisi vardı, fakat vücut parçaları hep görünürdeydi, bu yüzden onlarla ilgili bilmeceler de çok sayıdadır.

Tatar bilmecelerin konuları çok farklı olabilir. Okuma-yazma faaliyetlerine çok önem verdikleri için okuma, yazma, kitap ve genel olarak bilim ile ilgili bilmeceler çoktur. Doğanın ayrılmaz bir parçası olan insan hem bitkilerle hem de hayvanlarla çok yakından tanışmıştır. Her insanın evinde çok eşya vardır, bu eşyaları da bilmecelerin arasında görebiliriz. İnsan kendi vücuduna da ilgi çekmiştir. Bu yüzden gözlerle, ayaklarla ve parmaklar ile ilgili bilmeceler de Tatar bilmeceleri arasında büyük bir bölüm oluşturmaktadır.

1.4. TATAR BİLMECELERİNİN İÇİNDEKİ KALIPLAR

Bütün folklor eserlerinde olduğu gibi, Tatar bilmecelerine has olan kalıplar da çoktur. Bilmecenin içindeki kalıplar, bir bilmeceyi daha renkli, akılda tutmak için daha kolay yapmaktadır.

Nesilden nesile aktarılmakta olan halk eserlerinin dilinin sade, renkli ve kolay olması gerek. Bu şartlara uymak için halk eserlerinin içinde hep kalıplar bulunmaktadır. Bir esere has olan kalıplar sadece bilmecelere ait değildir. Böyle kalıpları deyimlerde, masallarda, atasözlerinde, şarkılarda da görebilmekteyiz.

“‘Söz uçar yazı kalır’ der atalarımız. Gerçekten yazı, sözü ebediyete taşıyan bir mahfazadır. Yazma imkanı olmayınca başka mahfazalar icat edilir. İşte bu imkana sahip olmayan halk, sosyal bazı değerlerini gelenek kabına muhafaza ettiği gibi, sözünü de değişik kalıplarda saklamayı bilmiştir. Atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, maniler gibi, sözlü gelenek içinde hayat bulan halk bilmecelerinin büyük çoğunluğu da söz konusu kalıplarda üretilmiş ve varlığını sürdürögelmiştir” (Karademir 2010: 53).

Ele aldığımız Tatar bilmecelerini inceleyerek içindeki kalıpları üç gruba ayırdık:

Giriş kalıpları;

Bilmeceyi içine alan kalıplar;

Bitiş kalıpları.

Bu ayırdığımız gruplar, genel olarak ele aldığımız çoğu bilmecelerde mevcuttur. Her grubu, fonksiyona ve kalıbına göre daha küçük gruplara ayırdık.

1.4.1. Giriş Kalıpları

Her işin en önemli noktası, başlangıç noktasıdır. Bir edebi eserin başlangıcı bile çok şey değiştirebilir. Eğer başlangıç insanın ilgisini çekmezse, sonraki parçalar boşa yazılmış olur. Bilmeceler için de başlama noktası oldukça önemlidir. Başlangıç için başarılı bir kalıp oluşturmak, sonraki metnin başarısı demektir. Bu yüzden bazı bilmeceler kalıp olarak bir birine çok yakındır. Başarılı olan bir kalıbı alıp, insanlar farklı farklı bilmeceler dile getirebilir.

Ele aldığımız Tatar bilmeceleri inceledikten sonra ortaya şu giriş kalıpları çıktı:

1. Bér ... bar (Bir ... var) ile başlayan bilmeceler
2. Üzé (kendisi) sözcüğü ile başlayan bilmeceler
3. Bar ve yuq (var ve yok) sözcükleri içeren giriş kalıpları
4. Tügel (değil) sözcüğünü içeren giriş kalıpları
5. –sIz (-sIz) olumsuz ekini içeren giriş kalıpları
6. Géne, gına (küçültme, sadece) sözcüklerini içeren giriş kalıpları
7. Bulunma kalıbı:
 - İsim + astında, östénde vs. (altında, üstünde)
 - Sıfat tamlaması + -DA + devamı
 - İsim + -DA + devamı
8. Ayrılma kalıbı (-DAn)
9. Hikaye ve soru kalıpları
10. Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar
11. Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olanlar

1. Bér ... bar (Bir ... var) ile başlayan bilmeceler

Bu kalıp kullanılırken bilmecenin en başında sorunun cevabına bir ipucu verilmektedir. *Bér ... bar* kalıbının üç nokta yerindeki somut ya da soyut olan nesne, bilmecenin cevabına yakın bir kelimedir, bilmecenin cevabını bulmaya yardım eder:

Bér baylık bar – yanmıy,
Karak ta urlıy almıy,
Töşép te yugalmıy. (Bélém) N.İ.
Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)

Baylık (zenginlik) kelimesi bilmecenin en başında bize cevabın da soyut bir kavram olduğunu göstermektedir.

Atamnıñ bér tunı bar.
Yabınıp bulmıy;
Eçé tulı aq encé,
Sanap bulmıy. (Kük hem yoldızlar) N.İ.
Babamın bir kürkü var,
Üstü örtülmez;
İçi dolu ak inci,
Sayılmaz. (Gök ve yıldızlar)

Yukarıdaki bilmecede ise tun (kürk) kelimesi ise göğe benzetilerek bilmecenin cevabını bulmaya yardım etmektedir. Bu bilmecenin giriş kalıbında ayrıca iyelik kalıbını da görebiliriz: *Atamnıñ bér tunı bar* (Babamın bir kürkü var)

Bér ülen bar çokırda,
Anı tanıy suqır da. (Kıçıtқан) N.İ.
Bir ot var çukurda,
Onu tanır kör de. (Isırgan)

Bu bilmecenin giriş kalıbında ise bulunma kalıbı da ortaya çıkmaktadır: çokırda (çukurda). Bu bulunma kalıbı cevabının daha net ve daha kolay bir şekilde bulmaya yardım etmektedir.

Bar bér çana,
Urtası yuq, bassañ – üzé çaba. (Çañğı) N.İ.
Var bir kızak,
Ortası yok, basarsan kendisi koşar. (Kayak)

Yukarıda verdiğimiz bilmecenin giriş kalıbı ise devrik bir cümleden oluşmaktadır: Bar bér çana (Var bir kızak).

2. Üzé (kendisi) sözcüğü ile başlayan bilmeceler

Üzé (kendisi) sözcüğü ile başlayan Tatar bilmecelerin yapısında bir zıtlık vardır. Bu zıt anlamı cevabı başka bir nesne ile karıştırmadan doğru bir şekilde bulmaya yardım eder:

Üzé bér qarış,
Télé méñ qarış. (Kalem) N.İ.
Kendisi bir karış,
Dili bin karış. (Kalem)

Bu bilmecedeki zıtlık: bér-méñ (bir-bin).

Aqtır üzé, yuğarı,
Cém-cém itép ul tora;
Bügén tañda kilmesen,
Kitemén dip utıra. (Yoldız) N.İ.
Aktır kendisi, yukarıda,
Pırıl pırıl parlar,
Bugün tanda gelmezsen,
Giderim diye oturur. (Yıldız)

Üzé yaltırıy, üze ıaltırıy. (Yoldız) N.İ.
Kendisi parlar, kendisi titrer. (Yıldız)

Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çéçlé,
Méñ de bér yeşlé. (Yoldız) N.İ.
Ay ile gelir,
Gün ile gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin de bir yaşlı. (Yıldız)

Bu kalıbı içeren çoğu bilmecenin içinde zıt anlamlı kelimeler bulunmaktadır: ay-kön (ay-gün), altın-kömés (altın-gümüş), bér-méñ (bir-bin).

3. Bar ve yuk (var ve yok) sözcükleri içeren giriş kalıpları

Kalıbın başlığından da anladığımız gibi, bu tür bilmecelelerin yapısında da bir zıtlık vardır. Fakat 2. gruptaki kalıplar yapılırken zıt anlamlı kelimeler kullanılmışsa, bu tür kalıplarda nesnenin nasıl olup olmadığı gösterilmektedir:

Diñgézé bar, suvı yuk,
Kılası bar, halkı yuk,
Urmanı bar, ağacı yuk. (Karta) N.İ.
Denizi var, suyu yok,
Şehri var, halkı yok,
Ormanı var, ağacı yok. (Harita)

Yamavı bar, cöye yuk,
Kılası bar, öye yuk. (Karta) N.İ.
Yaması var, dikişi yok,
Şehri var, evi yok. (Harita)

Utı yuk, töténé bar. (Toman) N.İ.
Ateşi yok, dumanı var. (Sis)

Canı bar da kanı yuk,
Yök tartırlık helé yuk. (Çébén) N.İ.
Canı var da kanı yok,
Yük çekmelik gücü yok. (Sinek)

Kéleté bar, malı yuk,
Balasınıñ sanı yuk. (Kıabak) N.İ.
Ambarı var, malı yok,
Çocukların sayısı yok. (Kabak)

4. Tügél (değil) sözcüğünü içeren giriş kalıpları

Tügél (değil) sözcüğünü içeren giriş kalıplarında da yukarıdaki iki grupta olduğu gibi zıt anlam vardır. Bir nesnenin kendine has bir özelliği taşımaktadır, fakat cevabı bildiğimiz nesne değil, ona benzetilmiş bir nesnedir:

Diñgéz tügél – dulğınlana. (İgén kırı) N.İ.
Deniz değil, dalgalanır. (Ekmek tarlası)

Cevaptaki nesne dalgalanır, yani denizin özelliğini taşır, fakat cevabı deniz değildir.

Benzetme yoluyla yapılmış bir kalıptır:

Ağaç tügél – yafraklı,

Tun tögél – tégélgen. (Kitap) N.İ.
Ağaç değıl, yapraklı,
Kürk değıl, dikilmiş. (Kitap)

İpi tögél, su tögél,
Avır tögél, az tögél,
Ansız yeşeü mömkin tögél. (Hava) N.İ.
Ekmek değıl, su değıl,
Ağır değıl, az değıl,
Onsuz yaşamak mümkün değıl. (Hava)

Yafrak da tögél,
Botak da tögél,
Üze ağaçta üse. (Ağaç kayırısı) H.M.
Yaprak da değıl,
Dal da değıl,
Kendisi ağaçta yetişir. (Ağaç kabuğu)

5. –sIz (-sIz) olumsuz ekini içeren giriş kalıpları

–sIz (-sIz) olumsuz ekini içeren giriş kalıpları Tatar bilmecelerdeki giriş kalıpları arasında oldukça çok örnek göstermektedir. Bu olumsuz eki içeren cümleler bilmecenin içinde ilk başta her ne kadar bizi karıştırmaya çalışsa da, bilmecenin bir bütünü olarak bakılırsa, aslında cevabı bulmaya yardımcı olmaktadır:

Şeherler – yortsız,
Diñgézler – susız. (Geografiya kartası) N.İ.
Şehirler evsiz,
Denizler susuz. (Coğrafya haritası)

Ayaksız-kulsız resém yasıy. (Suık) N.İ.
Ayaksız kolsuz resim çizer. (Soğuk)

Urmanda urınsız,
Kırda koyırıksız. (Cil) N.İ.
Ormanda yersiz,
Kırda kuyruksuz. (Rüzgar)

Kanatsız oça,
Ayaksız çaba,
Tışta öyéle,
Öyde ceyéle. (Kar) N.İ.
Kanatsız uçar,
Ayaksız koşar,

*Dışarıda yığılır,
Evde yayılır. (Kar)*

6. Géne, ğına (küçültme, sadece) sözcüklerini içeren giriş kalıpları

Küçültme anlamını taşıyan *géne*, *ğına* sözcükleri de Tatar bilmecelerinin giriş kalıpları arasında görebiliriz:

Belekey géne bér çülmek,
Avızı-cöyê kürénmi,
Niçék kéne yörtsên de,
Aşı hiçbér tügélmi. (Çiklevék) N.İ.
Küçücük bir çuval,
Ağzı- dikişi gözükmey,
Nasıl taşısan da
Aşı hiç dökülmez. (Fındık)

Kéçkéne géne bérev,
Artında ozın térev. (Sayéskan) N.İ.
Küçücük birisi,
Arkasında uzun dayanak. (Saksağan)

Kéçkéne géne tatar,
Yazın tunın satar. (Sarığ) N.İ.
Küçücük bir tatar,
Yazın kürkünü satar. (Koyun)

Belekey géne ebi
Yöğere-yöğere yon cıyar. (Orçık) N.İ.
Küçücük bir nine
Koşa koşa yün toplar. (İğ)

7. Bulunma kalıbı

‘Mekan varlık aleminin en temel ögesidir. Her şey bir mekanda var olur. Her eylem bir mekanda gerçekleşir. Somut-soyut tüm varlıklar çoğu zaman, bir mekanda ilişkilendirilerek betimlenir.

Mekandan hareketle varlığı tanımlama veya betimleme, halk bilmecelerinde de sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olup, bir giriş kalıbı olarak karşımıza çıkar. Sorucuyla, tasvire başlangıç noktası oluşturması bakımından, kolaylık sağlayan bu teknik, muhatap

için de, çağrışım alanını daralttığından, çoğu zaman ipucu işlevi görür.’ (Karademir 2010: 65)

Bulunma kalıbının şu farklı kuruluşlarını görebiliriz:

- İsim + astında, östénde vs. (altında, üstünde)
- Sıfat tamlaması + -DA + devamı
- İsim + -DA + devamı

Şimdi bu kalıpları sırasıyla örneklendirelim:

İsim + astında, östénde vs. (altında, üstünde)

Cir östénde küp kэшéler

Қар östéне қара солы çeңерлер. (Yazu) N.İ.

Yer yüzünde çok insanlar,

Kar üstünde kara yulaf ekerler. (Yazi)

Öy başına utırған,

Cir yözén nurı bélen tutırған. (Қояш) N.İ.

Ev başına oturmuş,

Yer yüzünü nur ile doldurmuş. (Güneş)

Tav başında cevher taş,

Aña turı қараған кэшэнең күзэ yaş,

Anı tapқан кэшэге yöz yégérmé yaş. (Қояш) N.İ.

Dağ başında mücevher taş,

Ona doğru bakan insanın gözünde yaş,

Onu bulan insan yüz yirmi yaşında. (Güneş)

Öy östénde yartı kümeç. (Ay) N.İ.

Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)

Sıfat tamlaması + -DA + devamı

Bér kismekte méñ yégét. (Қыяр) N.İ.

Bir fıçıda bin yiğit. (Salatalık)

Tüben öyde dürt бүрэ,

Dürtésé de күк бүрэ. (Öy nigézé, poçmaqları) N.İ.

Alçak evde dört kurt,

Dördü de mavi kurt. (Ev temeli, köşeleri)

Bér kэшэde dürt ayak,

Dürtésé de par ayak. (Östel) N.İ.
Bir kişiye dört ayak,
Dördü de çift ayak. (Masa)

Bér kismekte iké törlé bal. (Yomırka) N.İ.
Bir fıçıda iki türlü bal. (Yumurta)

Karañgı öyde aq kına bér kız,
Avızı tulı balavız, -
Borının sörtseñ, yalt ite. (Şem) N.İ.
Karanlık evde beyaz bir kız,
Ağzı dolu balmumu,
Burnunu silersen pırıl eder. (Mum)

İsim + -DA + devamı

Utta yana,
Suda batmıy. (Ağaç) N.İ.
Ateşte yanar,
Suda batmaz. (Ağaç)

Ayağında kara kata,
Tepiyénde kızıl oyék,
Yéşél külmeklé, aq yaulıklı. (Karaboday) N.İ.
Ayağında kara ayakkabı,
Bacağında kırmızı çorap,
Yeşil elbiseli, ak örtülü. (Karabuğday)

Kırda kara kazanım kaynıy. (Kırmıska oyası) N.İ.
Kırda kara kazan kaynar. (Karıncı yuvası)

Kırda yörse - kır kiyégé,
Suda yözse – su kiyégé. (Ürdek) N.İ.
Kırda gezerse kır avı,
Suda yüzerse su avı. (Ördek)

8. Ayrılma kalıbı (-DAn)

“Sorucu, kimi zaman, varlığı hareket halinde betimlemeyi yeğler. Bunu da genelde, bir başlangıcı, bir devinime geçişi ifade eden ‘isim + Dan + bilmecenin diğer kısmı’ kuruluşundaki ayrılma kalıbıyla gerçekleştirir” (Karademir 2010: 66).

Kükten kildé, cirge kitté. (Yañgır) N.İ.
Gökten geldi, toprağa gitti. (Yağmur)

Urmannan çıgar,
Koyrıǵı çuar,
Eytégéz İshakka,
Kérép kitté poçmakka. (Tıçkan) H.M.
Ormandan çıkar,
Kuyruǵu rengarenk,
Söyleyin İshak'a,
Girip kaçmış köşeye. (Fare)

Urmannan çıgar, üzé çabar. (Kuyan) N.İ.
Ormandan çıkar, kendisi koşar. (Tavşan)

İşekten kérgen de suzılıp yatқан. (İden) N.İ.
Kapıdan girmiş de uzanıp yatmış. (Taban)

Minnen niçaklı alsalar.
Şulqader zuraya baram. (Çokır kazı) N.İ.
Benden ne kadar alsalar,
O kadar büyürüm. (Çukur kazma)

9. Hikaye ve soru kalıpları

İncelediğimiz Tatar bilmecelerinin arasında hikaye veya soru gibi başlayan bilmeceler de yer almaktadır. Hikaye veya soru şeklindeki bilmeceler bu giriş yapıları sayesinde dinleyicinin daha çok dikkatini çekmektedir. Bu kalıbı içeren bilmeceler genellikle, ama her zaman değil, dört satırdan büyük olmaktadır.

İşéttém bér çın yalǵan,
Ata-babadan qalǵan,
Şundıy kıızıq ul yalǵan –
Töbén bélmişéñ aldan,
Min söylesem, sin işan,
İşanmasañ, üzéñ qarǵan. (Ekiyat) H.M.
Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)

Méne tabışmaq, uylap qara:

Sui temséz, yözé ara,
Çilegénéñ töbé yuk,
Faydasınıñ çigé yuk. (ara hem ara savıtı) N.İ.
İşte bilmece, düşünüp bak:
Suyu tatsız, yüzü kara,
Kovasının dibi yok,
Faydasının sınırı yok. (Mürekkep ve mürekkep kabı)

Şundıy matur bér küpér –
Kéşé yörmi, at kérmi. (Salavat küpéré) H.M.
Öyle güzel bir köprü,
İnsan yürümez, at girmez. (Gökkuşaağı)

Nindi ağaç cilséz şaulıy? (Usak) N.İ.
Hangi ağaç rüzgarsız gürölder? (Titrekkavak)

Ni, sakallı bulıp, art tögél,
Ni, mögezlé bulıp, ügez tögél,
Ni, mamıklı bulıp, oş tögél,
Ni, üze yüke suysa da, çabata yasamıy. (Kece) N.İ.
Ne sakallı olup, yaşlı değil,
Ne boynuzlu olup öküz değil,
Ne tüylü olup kuş değil,
Ne kendisi ihlamur ağacını soysa da ayakkabı yapmaz. (Keçi)

10. Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar

Bu tür giriş kalıpları seçtiğimiz Tatar bilmeceleri arasında büyük bir yer kaplamaktadır. Bilmecenin ana metniyle doğrudan doğruya açık bir anlamsal bağ olmasa da, bu tür kalıplar bilmeceye renk ve ahenk katmaktadır. Bu tür giriş kalıpların bazıları ses olaylarıyla ilgilidir.

Yalt-yolt yaltırıy,
Cirnéñ östé altırıy,
Éncé kébék tézéle,
Yéfek kébék suzıla. (Yéşén, yañgır) N.İ.
Pırıl pırıl parlar,
Yerin üstü titrer,
İnci gibi dizilir,
İpek gibi uzanır. (Yıldırım, yağmur)

Yalt-yolt iter,
Yalmap kiter. (Ut) N.İ.

*Pırıl pırıl eder,
Yalayıp gider. (Ateş)*

*Öste de kü-kü,
Asta da kü-kü,
Urtasında sanduğaç. (Bişektegê bala) H.M.
Üstü de kü-kü,
Altı da kü-kü,
Ortasında bülbül. (Beşikteki çocuk)*

*Kekré-bökré sızılğan,
Heréfleré sızılğan,
Astı bar, östé bar,
Tırma kébék tésé bar. (Yazu) N.İ.
Eğri bükülü çizilmiş,
Harfleri eğilmiş,
Altı var, üstü var,
Tırmık gibi dişi var. (Yazı)*

11. Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olanlar

Bu tür giriş kalıplar önceki gruba çok yakın olup daha çok tekrarlama yardımıyla yapılmış olup, bilmecenin ana metniyle daha açık ve net anlamsal bağ göstermektedir.

Kabat-kabat katlama,
Aklıñ bulsa taşlama. (Kitap) N.İ.
Kat kat katlama,
Aklın varsa atma. (Kitap)

Kabat-kabat,
Bér қошта оç yöz altmış biş қанат,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér қанат. (Қалендар) N.İ.
Kat kat,
Bir kuşun üç yüz altmış beş kanadı,
Ben duruyorum onları hesaplayıp,
Bir gün bile giymez bir kanadı. (Takvim)

Vak-vak kuak altında
Hannıñ kızı yul sala. (Қуян) H.M.
Ufak ufak çalı altında
Hanın kızı yol yapar. (Tavşan)

*Yögere-yögere de balta sabı östene utıra. (Et) N.İ.
Koşar koşar da balta sapı üstüne oturur. (Köpek)*

1.4.2. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar

“Halk bilmecelelerinde, kapsam itibariyle giriş kalıplarından daha geniş, bazen bilmecenin tümünü içine alan ortak kalıplardan söz etmek de mümkündür. Bu kalıplar genel itibariyle ortak bir görünüm ve işlev göstermekle birilte, kimi zaman gevşer ve bilmece bu kalıplardan taşar. Söz konusu kalıpları, şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

- Olumsuzlama Kalıbı,
- Benzetme Kalıbı,
- Zıtlık Kalıbı,
- Şaşırtma Kalıbı,
- Mukayese Kalıbı” (Karademir 2010: 84).

Seçtiğimiz Tatar bilmeceleleri arasında yukarıdaki kalıplar bulunmaktadır. Her kalıbı tek tek inceleyelim.

Olumsuzlama Kalıbı

Seçtiğimiz Tatar bilmeceleleri arasında bilmeceyi içine alan kalıplardan en çok rastlanan kalıptır. Bu tür kalıplarda, önce bir varlığın veya nesnenin olumlu nitelikleri anlatılır, sonra ise zihnin çağrışım alanına girenlerin, cevap olmadığı vurgulanır. “Bu olumlu yargıların, olumsuzlanması, sözü oyuna dönüştürüp ona ritmik bir hava kazandırdığı gibi, anlamsal olarak da çoğu zaman durumsal tezatların, garip manzaraların oluşumunu sağlar” (Karademir 2010: 84):

Diñgézé bar, suvı yuk,
Qalası bar, halkı yuk,
Urmanı bar, ağacı yuk. (Karta) N.İ.
Denizi var, suyu yok,
Şehri var, halkı yok,
Ormanı var, ağacı yok. (Harita)

Yamavı bar, cöye yuk,
Qalası bar, öye yuk. (Karta) N.İ.
Yaması var, dikişi yok,

Şehri var, evi yok. (Harita)

Utı yuk, töténé bar. (Toman) N.İ.
Ateşi yok, dumanı var. (Sis)

Mıyéğı bar, sakalı yuk,
Tunı bar, çapanı yuk,
Faydası öyde bulğaç,
Yalanga seferé yuk. (Meçé) H.M.
*Bıyığı var, sakalı yok,
Kürkü var, paltosu yok,
Faydası evde olunca,
Başka yere gitmez. (Kedi)*

Avızı bar – télé yuk,
Tavışı bar – süze yuk. (Kıray) N.İ.
*Ağzı var, dili yok,
Sesi var, sözü yok. (Koray)*

Benzetme Kalıbı

Benzetme kalıbı sadece bilmecelerin içinde olabilecek bir kalıp değildir, bütün edebi eserlerde rastlayabileceğimiz bir kalıptır. Tatar bilmecelerinde benzetme kalıbı daha çok *kébék* (gibi) ve *şikéllé* (benzer, gibi) kelimeleri yardımıyla yapılmaktadır:

Kekré-bökré sızılğan,
Heréfleré sığılğan,
Astı bar, östé bar,
Tırma kébék téşé bar. (Yazu) N.İ.
*Eğri bükülü çizilmiş,
Harfleri eğilmiş,
Altı var, üstü var,
Tırmık gibi dişi var. (Yazı)*

Aş aşamas,
Kara su eçer,
Dönyada koş kébék oçar,
Küñéllérge nur çeçer. (Yazu) N.İ.
*Aş yemez,
Kara su içer,
Dünyada kuş gibi uçar,*

Yomrı-yomrı tup kébék,
Bötén tené şırpı kébék. (Kérpé) H.M.
*Yuvarlak yuvarlak top gibi,
Bütün vücudu kibrit gibi. (Kirpi)*

Ġarmun kébék sırlı ul,
Miç şikéllé cılı ul. (Cılıtkıç batareya) N.İ.
Armonik gibi desenli o,
Soba gibi sıcak o. (Kalorifer)

Yalt-yolt yaltırıy,
Cirnén östé kıltırıy,
Éncé kébék tézéle,
Yéfek kébék suzıla. (Yéşén, yañgır) N.İ.
Pırıl pırıl parlar,
Yerin üstü titrer,
İnci gibi dizilir,
İpek gibi uzanır. (Yıldırım, yağmur)

Zıtlık Kalıbı

Bu kalıp *aķ-ķara* (ak-kara), *bér-méñ* (bir-bin), *kön-tön* (gece-gündüz) gibi zıt anlamlı sözcükler yardımıyla ortaya çıkmaktadır. Bazen bilmecelerin içindeki bu tür kalıplar ilk başta çok şaşırtıcı olsa bile, doğru cevabı bulmakta çok yardımcı olmaktadır:

Aķ cir, ķara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ.
Aķ toprak, ķara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)

Aķ yalan, ķara suķmak, -
Yöri bélgen ez tabar. (Kitap) N.İ.
Aķ alan, ķara patika,
Yürümeyi bilen iz bulur. (Kitap)

Altın kapķa yabıla,
Kömés kapķa açıla,
Merdi babay kıçķıra,
Ülgen kéşé téréle. (Koyaş çıġa, ay bata, eteç kıçķıra, kéşéler yokıdan tora) N.İ.
Altın kapı kapanır,
Gümüş kapı açılır,
Merdi dede bağırır,
Ölen kişi canlanır. (Güneş çıkar, ay batar, horoz öter, insanlar uykudan kalkıyor)

Aķ sıyér – torıyķ, di,
Ġara sıyér – yatıyķ, di. (Yaz köné ķar bélen cir) N.İ.
Aķ inek, kalkalım diyor,

Kara inek, yatalım diyor. (İlkbahar zamanında kar ile toprak)

Ceyén sorı, kışın ak,
Aña şulay yaşırac. (Kuyan) H.M.
Yazın gri, kışın beyaz,
Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)

Astı tiré, östé tiré,
Éçénde tatlı tiré. (Kipken incir) H.M.
Altı deri, üstü deri,
İçinde tatlı deri. (Kuru incir)

Şaşıрма Kalıbı

Tatar bilmecelelerinin içindeki bu kalıp aslında zıtlık kalıbına yakındır. Bu kalıbın içinde de bazen zıt anlamlı kelimeler kullanılmaktadır, fakat bu iki kalıbın en önemli farkı: şaşıрма kalıbının içinde mutlaka bir şaşıрма unsuru vardır:

Tışka kuydım – taş buldı,
Öyge kérttém – su buldı,
İndé nihel iteyém,
Utka kuysam – bu buldı. (Boz) N.İ.
Dışarıya koydum – taş oldu,
Eve aldım – su oldu,
Daha ne yapayım.
Ateşe koyarsam – bu oldu. (Buz)

Şundıy zur – böten cirné eylendérep ala,
Şundıy kéçkéne – iñ kéçkéne yarıqka da sıya. (Cil-davıl) N.İ.
O kadar büyük ki, bütün yeryüzünü dolaşabilir,
O kadar küçük ki, en küçük deliğe de sığar. (Fırtına)

Utta yana,
Suda batmıy. (Ağaç) N.İ.
Ateşte yanar,
Suda batmaz. (Ağaç)

Cey bulsa, yabılmıy; kış bulsa, açılmıy. (Tereze) N.İ.
Yaz olsa kapanmaz, kış olsa açılmaz. (Pencere)

Aç bulsa – yata, tuk bulsa – torıp utıra. (Kapçık) N.İ.
Aç olursa yatar, tok olursa kalkıp oturur. (Çuval)

Mukayese kalıbı

Bu kalıpta, varlık veya nesne, benzerleriyle mukayese edilerek tarif edilir. Tatar bilmecelerinde bu kalıp genel itibariyle –rak (daha) veya –Dan (-DAn) + sıfat, isim kalıbı yardımıyla kullanılır:

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)

Ağaçtan biyék,
Ülennen kéçkéne. (Yafraq) H.M.
Ağaçtan büyük,
Ottan küçük. (Yaprak)

Savıtınnan sabı ozın. (Sayéskan) N.İ.
Kabından sopası uzun. (Saksağan)

1.4.3. Bitiş Kalıpları

Her ne kadar giriş kalıpları ve bilmeceyi içine alan kalıplar kadar geniş olmasa da, Tatar bilmecelerinin içinde birkaç bitiş kalıba da rastlayabiliriz. Ele aldığımız Tatar bilmeceleri inceleme sonucunda bitiş kalıpları üç gruba ayırabiliriz:

- Soru Kalıbı,
- Teşvik Kalıbı,
- Tehdit Kalıbı.

Soru Kalıbı

Tatar bilmecelerindeki bitiş kalıpları arasındaki en yaygın olan kalıp, soru kalıbıdır. Bilmece, kendi kendine bir sorudur. Bu soruyu ifadesini güçlendirmek amacıyla ve bilmece içinde uyum sağlamak için bilmecenin sonunda, soru kalıbı kullanılır:

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,

*Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*

Nerse tönné yaqtırta,
Nerse yana – yandırmıy. (Koyaş, ay) N.İ.
*Gece ne aydınlatır,
Ne yanar ama yakmaz. (Güneş, ay)*

Kara cirnén östéne
Kaz mamıgın kém tükken?
Aq yurganın kém tékken?
Ap-aq onni kém sipken? (Kar) N.İ.
*Kara toprağın üstüne
Kaz tüyünü kim dökmüş?
Beyaz yorganı kim dikmiş?
Bembeyaz unu kim serpmiş? (Kar)*

Kéçkéne géne yomrı şar,
Annan yavız nerse bar? (Tıçkan) N.İ.
*Küçücük bir yuvarlak top var,
Ondan yaman ne var? (Fare)*

Jir astında ciz büken, -
Ul ni iken? (Bereñgé) N.İ.
*Yer altında pirinç parça,
O ne acaba? (Patates)*

Teşvik Kalıbı

Bu kalıp sözler, genelde muhatabı teşvike yönelik olup, ‘Eytép birçé, bu nerse?’ (Haydi söyle o ne?), ‘Nerse bulır uylap tap’ (Ne olur, düşünüp bul), ‘Tikşérép kıara’ (Kontrol edip bak) şeklinde, diğer kalıplara göre daha yumuşak ifadelerden oluşur:

Aq cir, kıara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ.
*Ak toprak, kara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)*

Cirlégé aq, orlıgı kıara,
Cimésé ni bulır? –
Tikşérép kıara. (Keğaz, yazı, uku) N.İ.
Toprağı ak, tohumu kara,

Yemişi ne olur?
Kontrol edip bak. (Kağıt, yazı, okuma)

Cırılıy-cırılıy eybér kise,
Eytép birçé, bu nerse? (Pıçkı) N.İ., s. 36
Şarkı söyleye söyleye birşeyi keser,
Haydi söyle o ne? (Testere)

Tehdit Kalıbı

Ele aldığımız Tatar bilmeceleri arasında bu bitiş kalıbı çok yaygın olmasa da, birkaç örnek bulabiliriz. İnsanı tehdit etme, bilmece kalıbı içinde çok önemli yer almaktadır, cevabı bulmak için bir motivasyon rolünü oynamaktadır. Bilmece içindeki tehdit kalıbının ikinci önemli rolü: insanı doğadaki veya etrafındaki tehlikeye karşı uyarmaktır:

İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kıızıq ul yalğan –
Töbén bélmisén aldan,
Min söylesem, sin işan,
İşanmasañ, üzén kargan. (Ekiyat) H.M.
Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)

Çit-çité – tallık,
Urtası – sazlık,
Kérseñ – batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ. (Kül) N.İ.
Etrafı söğüt,
Ortası bataklık,
Girersen batarsın,
Çıkamadan yatarsın. (Göl)

Bér yomgakta méñ ene,
Siña timi, sin time. (Kérpé) N.İ.
Bir topta bin iğne,
Sana dokunmaz, sen dokunma. (Kirpi)

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: ele aldığımız Tatar bilmecelerinin içinde farklı kalıplar bulunmaktadır. Biz bu kalıpları işlevlerine ve türlerine göre gruplara ayırıp, her biri için örnekler verdik. Bilmece içindeki bu kalıplar söze başlamak için, sözü bitirmek için, bilmece içindeki bazı ifadeleri güçlendirmek ve anlamlarını renklendirmek için ve herkesin aklında kalmasını sağlamak için kullanılmaktadır.

2. TATAR BİLMECELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

Tezimizin bu bölümünde, Tatar bilmecelerinin üslup özelliklerine girmeden dil özelliklerini araştırıp, Tatar bilmecelerinin temel dil özelliklerini ve onların görevlerini ortaya çıkartmaya çalışacağız.

‘Temelde bir anlaşma aracı olan dilin, şiir dili, reklam dili, internet dili, çocuk dili gibi türlü kullanımları vardır. Bu terimsel anlamları ile dil, kişiye veya alana has ifade tarzı anlamındaki üsluba yakın bir çizgide kullanılsa da üslup; genel dil malzemesinin, standart kullanımın, özel çaba ve tekniklerle sanatlı bir metinsel bütünlüğe, özgün bir anlatıma kavuşturulması bakımından dile nazaran daha özel bir alanda bulunur. Bir benzetmeyle ifade edersek, dil malzemesi, vücudun hücrelerine, küçük parçalarına; üslup ise vücudun estetik bütünlük arz eden fonksiyonel sistemine ve onunla ortaya çıkan edaya benzer’ (Karademir 2010: 201).

2.1. TATAR BİLMECELERİNİN SES YAPISI

Ünlüler:

‘‘Kazan-Tatarcası ile söylenen bilmeceler metninde dokuz ünlü vardır: ‘a, e, é, ı, i, u, ü, o, ö’. Bunlar arasındaki ‘é’ sesi Anadolu ağızlarında da kapalı telaffuz edilen vér-filindeki gibi bir sestir, diğer ünlülerin değerleri Türkiye Türkçesinde farklı değildir’’ (Öner 2006: 26).

‘a’: yalğan-5, arşin-7;

‘e’: ülçev-6, eytkeç-3;

‘é’: belde-1, eyttem-1;

‘ı’: yanmıy-8, açırağ-9;

‘i’: belmiseñ-14, min-14;

‘u’: bulır-16, sukımaı-17;

‘ü’: küz-20, küp-24;

‘o’: orlık-27, koş-33;

‘ö’: öy-19, hörmet-19.

Ünsüzler:

Metindeki ünsüzler ise çıkış yerlerine göre şöyledir:

Dudak ünsüzleri: p, b, m, v (w)

‘p’: alp-33, tapkan-52, premeç-61;

‘b’: çılbır-32, hbér-34, töbé-35;

‘m’: mene-35, sörmegen-39, kéletm-46;

‘v (w)’: yamav-42, tay-52, bérev-14.

Diş-dudak ünsüzleri: v, f

‘v’: cavap-18, ayvız-27, sayvt-35;

‘f’: fayfda-35, geogrfiya-41, yéfek-117.

Diş ünsüzleri: d, t, n, z, s

‘d’: tuzdıra-123, döp-döp-126, dip-128;

‘t’: tış-104, taş-104, tudı-107;

‘n’: yurğan-109, on-109, hayvan-121;

‘z’: almaz-107, kiyéz-108, yaz-145;

‘s’: suk-105, urtasında-139, sıya-122.

Damak-diş ünsüzleri: c, ç, j, ş

‘c’: cil-123, cılıy-125, cir-131;

‘ç’: kalaç-118, çişénép-144, çülmek-146;

‘j’: ıjğıra-98;

‘ş’: şundıy-122, tabışmaı-1, téş-4

Ön damak ünsüzleri: l, r, y, g, k

‘l’: mekal-4, söyledé-5, yalğan-5;

‘r’: bazar-6, arşın-7, herkém-7;

‘y’: bayık-8, yanımıy-8, yuğalmıy-8;

‘g’: tüğél-11, téğélgen-11, géne-15;

‘k’: kébék-107, sipken-109, tüşek-110

Arka damak ünsüzleri: ğ, k, h, ñ

‘ğ’: yurğan-105, sırğan-105, sıyğan-15;

‘k’: mamık-107, yabalak-108, ak-108;

‘h’: hezér-107, hayvan-121, hezine-10;

‘ñ’: diñgéz-114, cirnéñ-117, tıñladı-1, siña-5

Gırtlak ünsüzü: h

‘h’: her-19, herkém-19, hiç-34.

Tarih İçindeki (diakronik) Ses Olayları

1. İlk hecede ünlü daralması

Eski Türkçe çağında görülen bu ses olayı bugünkü Tatar Türkçesinde aynen kalmış ve şöyle farkları doğurmuştur (e > i):

ET. kel > Tat. kil-

kes- > kis-

erte > irten

er > ir

2. Bütün hecelerde ön damak dar ünlüsünde genişleme ve bulanma:

Genel Türkçe içindeki lehçelerden sadece Tatarca ve Başkurtçada görülen bu düzenli ses gelişmesi ile kapalı telaffuz edilen ‘i’ ünlüsü biraz daha açılarak, diğer Türk lehçelerinde ve Tarihi Türkçede görülen ‘kapalı e’ sesine yaklaşır. Bu gelişme yönüne göre, Tatarca için ‘açık i’ diye adlandırılması mümkün olan bu ses şu farklılıkları doğurur (Öner 2006: 28):

ET. bir > Tat. bér

til > tél

tiş > téş

bil- > bél-

it > ét

3. Geniş yuvarlak ünlülerde daralma ve bulanma.

Çağdaş Türk Lehçelerinden yine sadece Tatarca ve Başkurtçaya ait bu düzenli ses gelişmesi ile arka damak ‘o’ ünlüsü ile ön damak ‘ö’ ünlüsü daha kapalı ve dar telaffuz edilir (o>u, ö>ü) (Öner 2006: 28):

ET. bol- > Tat. bul-

kol > kul

orun > urın

kör- > kür-

köp > küp

ördek > ürdek

4. Dar yuvarlak ünlülerde genişleme ve bulanma

u > o, ü > ö:

ET. tur- > Tat. tor-

kul > kol

ul > ol

üç > öç

üz- > öz-

kün > kön

5. Sondaki çift ünsüzde ünlü türemesi:

ET. tınç > Tat. tınıç

kork- > kırık-

ürk- > örek-

Eski Türkçe söz başındaki ‘t’ ve ‘k’ ünsüzleri Tatar Türkçesinde düzenli bir biçimde korunurken, Türkiye Türkçesinde bu ünsüzler düzensiz olarak sedalaştığı (t>d, k>g) için iki lehçe arasında bazı sözlerde ses farkı oluşmuştur (Öner 2006: 29):

Tat. tél – Türk. dil

tal- > dal-

kil- > gel-

kér- > gir

Dil İçindeki (senkronik) Ses Olayları

1. **Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi.** İki heceden daha geniş sözlerde orta hecede bulunan dar ünlü vurgusuz kalarak düşer:

Onıta almam > ontalmam

sağınam > sağnam

tézélép > tézlép

yögérép > yögrép

2. **Ünlü türemesi.** Kökteki son ünsüzle ekin ilk ünlüsünün arasında bir ünlü türer. Böylece ekin ilk ünsüzü olan titrek, zayıf değerli ‘r’ sesi düşmeye karşı güçlendirilmiş olur (Öner 2006: 30):

Bikérek > bigerek

Küprek > kübérek

3. **Ünlü birleşmesi:**

Onıta almam > onıtalnam

Taba almasañ > tabalmasañ

4. **Ünlü daralması (a > ı):**

Alda- > aldıysıñ

Sırla- > sırlıym

Tara- > tarıym

5. **Ünsüzlerde sedalılaşıma (k > g, p > b, q > ğ)**

Ak-a > ağa

Çık-ar > çıgar-

kağ-ın > kağın-

bik-é-rek > bigrek

sip-é-l- > sibél-

tap-a > taba

2.2. TATAR BİLMECELERİNİN ŞEKİL BİLGİSİ

Tezimizin bu bölümünde ele aldığımız Tatar bilmeceleeri metnindeki şekil yapılarını inceleyip, onları birkaç gruba ayırıp göstereceğiz. İncelediğimiz metnin içinde üç şekil yapısı bulduk:

- İsim Çekimi Şekilleri,
- Fiil Çekimi Şekilleri,
- Çekimsiz Fiil Şekilleri.

Her gruptaki maddeler daha küçük gruplara ayrılmıştır.

Ele aldığımız Tatar bilmeceleeri metindeki söz varlığının yapım eki taşıyan şekilleri, ekteki metinde tercümesiyle birlikte gösterildiği için aşağıda, sadece cümlelerdeki çekim şekilleri örneklenmiştir. Örneklerin yanındaki numaralara bakarak ekteki metinden bütün örnekler bulunabilir.

2.2.1. İsim Çekimi Şekilleri

➤ Çokluk: -lAr (-nAr)

Hayvannarı-121, ademnerné-121, küzleré-222, alar-222, köyleré-394, télleré-394, tamçıları-420, irénner-486, kolaqlar-485, barmaqlar-479, tırnaqlar-478, ayaklar-455, bolıtlar-441, balalar-354, çilekler-333, poçmaqları-276, kızlar-263, tavıqlarnı-217, kınalar-167, yavlıqlar-167, tornalar-140, yoldızlar-79, küzler-493, téşler-490, tişekleré-488, terezeler-286, éneleré-230, mögézleré-228, diñgézler-41, şehirler-41, heréfleré-22.

➤ İyelik: -m; -ñ; -l/-sI; -bIz; -Gız; -lArI (-nArI)

Eybéréñ-2, aqılıñ-2, cirlégé-21, orlıgı-21, ciméşé-21, heréfleré-22, téşé-22, ciré-27, télé-31, avızı-34, canı-34, suı-35, yözé-35, töbé-35, balası-39, diñgézé-40, suvı-40, kalası-40, halkı-40, urmanı-40, ağacı-40, yamavı-42, cöyé-42, öyé-42, gevdesé-45, kéletém-46, tamğası-46, anası-66, atası-66, kanatı-81, kılı-97, atı-132, tertésé-132, utı-135, töténé-135, aşı-146, kızı-158, eşlepesé-159, kulum-167, kazanım-176, kunağım-178, baltası-180, tené-189, baqçaları-194, mamıgı-249, alması-265, atası-279, töbé-317, urtası-365, tézé-392, arbası-440, ézé-442.

➤ Aitlik: -GI:

Ele aldığımız metinde bulunmamaktadır.

➤ İlgi: -nIñ

Atamniñ-67, cirnéñ-109, quyniñ-141, padişahniñ-158, tavnıñ-170, hannıñ-187, balasınıñ-254, tabışmağımniñ-316, üzenéñ-346, béznéñ-393, ananıñ-473, urmannıñ-495, anıñ-500.

➤ Yükleme: -nI; -n

Töbén-14, cavabın-8, östén-30, yözén-30, télén-33, yégétlégén-53, boznı-87, cirné-100, mamıgın-109, yurğanın-109, onnı-109, ademnerné-121, cirné-122, başın-136, eçén-157, kiyémén-169, kéşéné-198, öyné-214, tışnı-214, tavıqlarnı-217, tigenné-220, patşanı-280, aqnı-282, vaqtını-307.

➤ Yönelme: -GA; -A

Aqılğa-1, aqılsızğa-1, ademge-4, miña-5, siña-5, keğazge-5, sandıqqa-15, aña-19, herkémgé-19, küñéllerge-23, kulğa-33, cirge-44, küñélsézge-48, qayénlıqqa-76, terezege-88, tışqa-104, öyge-104, kiyézge-108, cirge-116, yarıqqa-122, qolğa-179, ciréne-206, töbéne-209, timegenge-220, çokırğa-226, östéne-255, kükke-460.

➤ Bulunma: -DA

Ülçevlerde-6, bazarlarda-6, herkémdé-7, başında-19, dönyada-29, östénde-24, yalanda-28, eçénde-46, qošta-47, töbénde-54, urtasında-61, tañda-69, cirde-79, urmanda-94, kırdá-94, tavda-114, artında-128, utta-149, suda-149, ağaçta-154, kırdá-210, tışta-276, öyde-276, kismekte-294, eçénde-311, çöyde-328, östelémde-339, küldé-350.

➤ Çıkma: -Dan (-nAn)

Téşten-4, dörésten-9, usaldan-9, ata-babadan-14, keğazden-45, ataydan-78, tavdan-88, yonnan-101, kükten-116, ağaçtan-163, ülennen-163, savıtınnan-172, urmannan-173, yabalaqtan-175, qoyrıgınnan-193, astınnan-238, urınnan-306, borınnan-314, atasınnan-361, saqalınnan-362, minnen-370, annan-377, sinnen-391, gevdesénnen-400, qoyrıgınnan-426.

2.2.2. Fiil Çekim Şekilleri

Zaman Bildirme Şekilleri

- Görülen Geçmiş Zaman: -DI + (-m, -ñ, -ø, -K, -Gız, -ølAr)

Eyttém-1, bældé-1, köldé-1, söyledé-5, işéttém-14, urdılar-26, kildé-57, yögérdém-63, töşérdém-63, yértıldı-99, buldı-99, kapladım-141, aldı-208, astım-264, péşté-264, eyttém-264, sanadım-276, taptım-288, saldırdım-407, yabındım-407, berdém-448, aldım-448, tézéldék-469, özéldék-469.

- Öğrenilen Geçmiş Zaman: -Kan + (-mIn, -sIn, -ø, -bIz, -sIz, -ølAr)

Çıkkan-4, yazılğan-5, kalğan-14, télgen-33, bélgen-33, utırğan-49, tutırğan-49, citken-64, tulğan-77, sırğan-105, tükken-109, tékken-109, kilgen-129, kartayğan-159, yantayğan-159, çornağan-160, yabınğan-167, yağınğan-167, kigen-168, üsmegen-226, buyamağan-251, yatқан-279, koyelğan-486, yeşegen-497.

- Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman: -A + (-m/-mIn, -sIn, -ø, -bIz, -sIz, -ølAr)

Ünlüyle Biten Fiil: -y + (-m/-mIn, -sIn, -ø, -bIz, -sIz, -ølAr)

Tapmıysıñ-2, ceyéle-4, ülçenmi-6, satılmıy-6, yanmıy-8, almıy-8, yuğalmıy-8, kéreséñ-10, çıgasıñ-10, anlata-13, cıya-25, çeçe-25, cıyalar-27, karayta-30, ağarta-30, yöze-32, çaba-36, söyleşe-45, kiye-45, bula-50, cılıta-51, eréte-53, yuğala-56, kala-56, yaltırıy-72, kaltırıy-72, töşmi-79, yasıy-82, açıla-91, kérmi-96, tuzdıra-98, sıya-122, sızgıra-123, kazıy-124, maqtana-128, köcreye-145, aşyılar-157, utıra-213, saqlıy-214, töşem-272, sala-310, aşıy-321, çeyni-321, birmi-321, bara-333, yandırmıy-340, uynıylar-354, diyeler-354, atlıy-367, tuqtıy-367, kurkam-383, üle-384, yéra-411, şua-423, sikére-432, kürmi-433, tavişlana-441, oça-442, barasıñ-449, suzıla-461, yabıla-464- utıra-471, avırta-473, timiler-483, tartalar-488, uynıy-500.

- Geniş Zaman: -r, -Ar + (-mIn, sIn, -ø, -bIz, -sIz, -ølAr)

Olumsuz: -mAs + (-mIn, sIn, -ø, -sIz, -ølAr); -mA+bIz

Aşamas-23, eçer-23, oçar-23, çeçer-23, çeçerler-24, eytérmén-38, kiter-44, üter-44, kürénér-68, kümélér-68, batarsıñ-113, yatarsıñ-113, çıgar-224, çabar-232, açar-314, kiyer-421.

Tasarlama Şekilleri

- Şart: -sA + (-m, -ñ, -ø, -K, -Gız, -ølAr)

Oçrasa-5, bulsa-5, söylesem-14, ısanmasañ-14, ciberseñ-37, kilmeseñ-69, bakşam-77, töşse-201, yörse-210, yözse-210, yoklaşa-228, totsañ-290, alsalar-370, télemese-394, diseñ-464.

- Gereklilik: -rğa/-rge kirek (tiyész)

Metinde bu çekim görülmemektedir.

- İstek: -ası/-esé kile; -mAKçı, -sAñA

Béleségéz kile-3, köleségéz kile-3

- Emir: -Iym, -ø, -sIn, -IyK, -Gız, -sInnAr + (çı)

Ķatlama-12, taşlama-12, ısan-14, eytégez-173, eytim-185, tap-323, Ķap-323, torıyĶ-131, yatıyĶ-131.

2.2.3. Çekimsiz Fiil Şekilleri

Fiil İsimleri

- -v

Ülçev-6, yamav-42, yeşev-85, térev-174, yav-238, kırşavsız-288, bav-404.

Sıfat-Fiiller

- -Gan

YuğaltĶan-2, söylegen-34, sörmegen-39, tumağan-39, cibergen-44, Ķarağan-52, tapĶan-52, ülgen-91, atĶan-92, citmegen-97, ĶartayĶanı-148, tartĶan-191, açmağan-196, tékmegen-196, tuğan-286, kérmegen-392, yörmegen-392, aşamağan-424.

- -AçAK

Metinde bu çekim görülmemektedir.

- -AsI

Metinde bu çekim görülmemektedir.

- -Ar, -r, -mAs

Kürér-kürmes-222, söymes-262.

➤ -vçı

Metinde bu çekim görülmemektedir.

Zarf Fiiller

➤ -A, -y

Cite kile-76, éçe kile-76, kite almıy-306, kaçā bara-391, uza bara-455.

➤ -p

Töşép-8, alıp-10, uylap-16, tikşérép-21, çıgarıp-37, dip-46, sanap-47, yélmayép-58, yabınıp-67, sikérép-87, eylendérép-122, torıp-130, yatıp-130, ağıp-140, çışénép-144, sargayép-151, kérép-173, bulıp-197, yaqtırıp-339, suzılıp-351, birép-441, sayrap-482.

➤ -GandA

Töşkēde-272, tigēde-272, aşāganda-326, aşamağanda-326, yoklağanda-488.

➤ -Gaç

Eytkeç-3, bélgeç-3, citkeç-239, töškeç-347.

➤ -rGA

Metinde bu çekim görülmemektedir.

➤ -mAsKA

Metinde bu çekim görülmemektedir.

➤ -mIyçA

Ézlemiçe-2, çılanmıyça-209, kaynamıyça-264.

➤ -mAyInçA

Metinde bu çekim görülmemektedir.

2.3. KELİME GRUPLARI VE CÜMLE YAPISI

Cümle kurgusunun temel mantığı, bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir hükmü tam olarak ifade etmektir. Görevli kelime veya kelime grupları çoğaldıkça ifade edilmek istenen şey, zihinde daha iyi canlanır ve açıklık kazanır. Halbuki bilmecenin temel mantığı, bir şeyi açıkça ifade etmek değil, onu gölgelemek ve gizlemektir. Dolayısıyla

bilmecelerde çoğu zaman kelime grupları törpülenmiş, cümleler kısaltılmıştır. Kelimelerin yerleriyle hatta yapılarıyla oynanmış, bilmecelerin ana gövdesi baştan ve sondan, ilgili-ilgisiz doldurma söz ve tekerleme sarmalıyla örtülmüştür. Böylece bilmecelik olgusu, bu ürünlerin söz dizimsel yapısına da yansımıştır. ... Ayrıca, sözlü ürünler olan bilmecelerin imlasının bizzat sorucu tarafından yapılmamış olması da bu ürünlerin söz dizimlerini yoruma açık hale getirmiştir. ...

Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki ya söz dizimlerine hiç değinilmemiş, ya bu yönleri yüzeysel geçilmiş, ya da bu konuda yer yer yanlış sayılabilecek değerlendirmelere gidilmiştir (Karademir 2010: 147-148).

Yaptığımız çalışmamızda tespit ettiğimiz Tatar bilmece yapıları şunlardır:

Kelime Grubu Şeklindeki Bilmeceler

Cümle Şeklindeki Bilmeceler

İlk olarak *Kelime grubu* şeklindeki bilmecelerden başladık. Bu bölümde incelediğimiz Tatar bilmecelerinin yapılarına bakarak içinden kelime grubu şeklindeki olanları ve kelime grubu içerdikleri yapıları inceledik.

Cümle yapısına göre bilmeceleri dört gruba ayırdık:

Yapılarına Göre Cümleler,

Yüklemin Türüne Göre Cümleler,

Yüklemin Yerine Göre Cümleler,

Anlamına Göre Cümleler.

2.3.1. Kelime Grupları

Daha önce ifade edildiği gibi kısaltma, halk bilmecelerinin karakteristik özelliğidir. Özellikle ekfiilin eksiltilmesi yaygındır. Ekfiilin kullanılmayışı, bilmecelerin sözdizimini yoruma açık hale getirir.

Kısaltma, özellikle ekfiilin kullanılmaması, bazı bilmeceleri dış yapı bakımından kelime gruplarına yaklaştırır. Aşağıda kuruluş bakımından kelime grubu özelliği gösteren örnekler gösterilmiştir (Karademir 2010: 177-178).

Bundan başka bu grubun içine, bilmecenin bir kısmı kelime grubundan oluşan karışık bilmeceleri de aldık.

Tatar bilmeceleri araştırdıktan sonra ortaya şu kelime grubu yapısındaki bilmeceler çıktı:

- *İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler*

- *Belirtili İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler:*

Avızı bér, télé iké, canı yuk.
Söylegen süzénéñ hiç sanı yuk. (Kalem) N.İ.
Ağzı bir, dili iki, canı yok.
Söyleyen sözünün sayısı yok. (Kalem)

Bér atası, bér anası,
Niçe yöz méñ balası. (Koyaş, ay hem yıldızlar) N.İ.
Bir babası, bir anası,
Nice yüz bin çocuğu. (Güneş, ay ve yıldızlar)

Keşénéñ dustı, yortniñ sakçısı. (Et) N.İ.
İnsanın dostu, evin bekçisi. (Köpek)

Ecé kuış, tışı taş,
Tübeteyé orçıkbaş. (Çeynék) N.İ.
İçi kovuk, dışı taş,
Şapkası iğ başı. (Demlik)

- *Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler*

Ağaç başında beylé buqça. (Koş oyası) N.İ.
Ağaç başında örme bohça. (Kuş yuvası)

Kolğa başında yortı,
Éçénde anıñ cırçı. (Sıyérçık) N.İ.
Kol başında evi,
İçinde onun şarkıcısı. (Sığırçık)

Kolğa başında bér öy,
Kunağım terezesénen yörü. (Sıyérçık oyası hem sıyérçık) N.İ.
Kol başında bir ev,
Misafirim penceresinden yürür. (Sığırçık)

Öy artında ak tana
Mögézém bar dip maqtana. (Boz söngésé) N.İ.
Ev arkasında ak dana
Boynuzum var diye övünür. (Saçak buzu)

Öy östénde yartı kümeç. (Ay) N.İ.
Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)

Babay bürégé yöz yamav. (Globus) N.İ.
Dedenin yüz yamalı şapkası. (Yerküre)

▪ *Zincirleme İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler*

Yartı télém ipi
Bötén dönyağa citken (Ay) N.İ., s. 114
Yarım dilim ekmek
Bütün dünyaya yetmiş. (Ay)

• *Sıfat Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler*

Ak cir, kara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ.
Ak toprak, kara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)

Ak yalan, kara sukmak, -
Yöri bélgen ez tabar. (Kitap) N.İ.
Ak alan, kara patika,
Yürümeyi bilen iz bulur. (Kitap)

Ak yabalak ak kiyézge yadır. (Kar) N.İ.
Ak baykuş beyaz keçeye yatar. (Kar)

Ak aşyavlık taptık,
Cir östéne yaptık. (Kar) N.İ.
Ak örtü bulduk,
Yer üstüne serdik. (Kar)

Ozın buylı, zeñger küzlé. (Citén) N.İ.
Uzun boylu, mavi gözlü. (Keten)

Ayağında kara kata,
Tepiyénde kızıl oyék,
Yéşél külmeklé, ak yavlıklı. (Karaboday) N.İ.
Ayağında kara ayakkabı,
Bacağında kırmızı çorap,

Yeşil elbiseli, ak örtülü. (Karabuğday)

Kéçkéne géne bérev,
Artında ozın térev. (Sayéskan) N.İ.
Küçücük birisi,
Arkasında uzun dayanak. (Saksağan)

Edeplé géne kodaça
Tavıqlarnı yarata. (Tölké) H.M.
Edepli bir dönür
Tavukları sever. (Tilki)

Néçke billé, költe koyırlı. (Tölké) N.İ.
İnce belli, demet kuyruklu. (Tilki)

Tışı tatlı it,
Écé katı taş,
Taşnıñ éçénde
Tağı temlé aş. (Örék) H.M.
Dışı tatlı et,
İçi sert taş,
Taşın içinde
Daha lezzetli aş. (Kayısı)

Cir astında altın kazık. (Kişér) N.İ.
Yer altında altın kazık. (Havuç)

Kızıl kıızı cir eçénde,
Çeçleré cir östénde. (Kişér) N.İ.
Kırmızı kız yer altında,
Saçları yer üstünde. (Havuç)

- *Tekrar Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler*

Kat-kat,
Katlı saray eçénde
Padişahnıñ bér kıızı bar,
Biklé saray eçénde. (Çiklevék) N.İ.
Kat kat
Katlı saray içinde
Padişahın bir kıızı var,
Kitlenmiş saray içinde. (Çekirdek)

Sır-sır sırğalan,
Urtasında bér tabak. (Beké) N.İ.
Kenarları desen desen,
Ortasında bir tabak. (Oyuk)

Kabat-kabat,
Bér košta öç yöz altmış biş kanat,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér kanat. (Kalendar) N.İ.
Kat kat,
Bir kuşun üç yüz altmış beş kanadı,
Ben duruyorum onları hesaplayıp,
Bir gün bile giymez bir kanadı. (Taksim)

- *Ünlem Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler*

Şundıy matur bér küpér –
Kéşé yörmi, at kérmi. (Salavat küpéré) H.M.
Öyle güzel bir köprü,
İnsan yürümez, at girmez. (Gökkuşağı)

Şundıy zur – böten cirné eylendirép ala,
Şundıy kéçkéne – iñ kéçkéne yarıkka da sıya. (Cil-davıl) N.İ.
O kadar büyük ki, bütün yeryüzünü dolaşabilir,
O kadar küçük ki, en küçük deliğe de sığar. (Fırtına)

- *Sıfat-fiil ve Zarf Fiil Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler*

Yélmıy ağay yélmayép boz eréte. (Koyaş) N.İ.
Gülümsemeyen ağa gülümseyip buz eritir. (Güneş)

Babay kilgen sağınıp,
Aq çıkmenén yabınıp. (Kış kilü) N.İ.
Dede gelmiş özleyip,
Ak paltosunu örtüp. (Kışın gelmesi)

Üskende yafragın aşıylar,
Üsép citkeç, tamırın aşıylar. (Sugan) N.İ.
Büyürken yaprağını yerler,
Büyüyünce kökünü yerler. (Soğan)

- *Kısaltma Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler*

Küñélsézge – yuaniç,
Küñéllége - kıanıç. (Cır) N.İ.
Sevinçsize teselli,
Sevinçliye eğlence. (Şarkı)

Zur palas,
Töbénde yomrı kıalaç. (Kük, ay) N.İ.
Büyük halı,
Dibinde yuvarlak ekmek. (Gök,ay)

Öy tübemde – ciz kıadaç. (Yoldız) N.İ.
Ev tavanımda pirinç çivi. (Yıldız)

Üzé şarday, éçe kıanday, temé balday. (Kıarbız) N.İ.
Kendisi top gibi, kendisi kan gibi, kendisi bal gibi. (Karpuz)

Çeçege ağaçında,
Alması tamırında. (Bereñgé) N.İ.
Çiçeği ağacında,
Elması kökünde. (Patates)

Töbé almalı,
Başı çalmalı. (Bereñgé) N.İ.
Dibi elmali,
Başı sarıklı. (Patates)

Bér kismekte iké törlé bal. (Yomırka) N.İ.
Bir fıçıda iki türlü bal. (Yumurta)

Bér pıyala éçénde méñ kéşé. (Televizor) N.İ.
Bir cam içinde bin kişi. (Televizyon)

2.3.2. Yapılarına Göre Cümleler

“İç ve dış bağlantıları, sıralanma şekilleri çeşitlilik gösteren aynı konuyu ifadeye yönelik düzenlenmiş cümlelerin sınırını belirleme ve bu noktadan hareketle onları adlandırma konusunda bilim adamları derin görüş ayrılığı içerisindeyler. Cümleyle ilgili bu terim ve tasnif kargaşası Türkçe gramerinin de temel sorunlarından biri olup çok sayıda araştırmaya konu olmuştur” (Karademir 2010: 149).

İncelediğimiz Tatar bilmecelerinin sonucuna göre bilmecelerinin bir kısmı tek cümleden oluşurken, bir kısmı sıralı, bir kısmı girişik ve bir kısmı da karma cümleler halindedir. İncelediğimiz bilmecelerin sayısı çok olduğu için, bütün örneklerini tezimizin bu kısmında göstermeden, örneklere numaralar verip, tezimizin metin kısmına yerleştirdik.

- *Tek Cümleler*

Kéçkéne géne sandıqqa bötén dönya sıyğan. (Kitap) N.İ.
Küçücük bir sandığa bütün dünya sığmış. (Kitap)

Cir östénde küp kéşeler
Kar östéne kara solı çeçerler. (Yazu) N.İ., s.102
Yer yüzünde çok insanlar,
Kar üstünde kara yulaf ekerler. (Yazı)

Tek cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 36, 39, 43, 58, 62, 64, 65, 70, 75, 82, 89, 95, 108, 110, 118, 126, 153, 156, 172, 176, 182, 193, 217, 221, 229, 243, 248, 256, 267, 270, 280, 291, 294, 295, 308, 310, 324, 348, 350, 358, 368, 382, 387, 390, 399, 400, 416, 421, 453, 456, 467, 472, 476, 484, 485, 499.

- *Sıralı Cümleler*

Anlatmak istediğimizi tam olarak ifade etmede her zaman tek cümle yeterli olmaz. Bu durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvururuz. Bu birlikler, çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlanmalarından oluşurlar. Cümleler arasına noktanın konması da her zaman bu bağın kesildiği anlamına gelmez. Dolayısıyla cümle kavramının kapsamı, noktayla sınırlanamaz.

Cümleler arası geçişi sağlayan unsurlar ve cümlelerin birlikteliğini sağlayan ortak değerlere göre sıralı cümle kuruluşundaki bilmeceleri örneklendirelim:

- *Özneleri Ortak Olanlar*

Utız téşten çıkkan – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştén çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

Ülçevlerde ülçenmi,

Bazarlarda satılmıy. (Aqıl) N.İ.
Tartılarda ölçülmez,
Bazarlarda satılmaz. (Akıl)

Arşınlı tğél, potlı tğél,
Herkémde bar. (Aqıl) N.İ.
Arşınlı değıl, potlu değıl,
Herkeste var. (Akıl)

Öznesi ortak olan diğér örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 10, 20, 23, 30, 32, 40, 49, 74, 76, 85, 87, 90, 92, 93, 111, 112, 116, 121, 127, 133, 143, 144, 145, 149, 151, 155, 157, 159, 161, 166, 169, 192, 199, 235, 252, 259, 269, 299, 301, 306, 359, 361, 375, 376, 385, 388, 407, 422, 444, 445, 448, 449, 460.

➤ *Yüklemleri Ortak Olanlar*

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, döréstén dörésrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, düriüstten daha düriüst
Ne var dünyada? (Dil)

Olısı da, kéçésé de eşlepe kigen. (Gömbe) N.İ.
Büyüğü de, küçüğü de şapka takmış. (Mantar)

➤ *Diğér Sıralı Cümleler*

Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bédé;
Akılsızğa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmak) N.İ.
Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)

Bér baylık bar – yanmıy,
Qarak ta urlıy almıy,
Töşép te yuğalmıy. (Bélém) N.İ.
Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)

Sıralı cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 12, 13, 16, 17, 18, 22, 25, 26, 31, 41, 42, 51, 57, 60, 61, 63, 72, 80, 83, 84, 86, 123, 124, 178, 184, 186, 208, 250, 251, 255, 287, 327, 333, 336, 343, 346, 391, 403, 410, 419, 423, 436, 452, 454, 462, 470, 474, 496.

- *Girişik Cümleler*

- *Fiilimsi Girişik Cümleler*

Yuğaltқан eybérėñ tügél. –
Èzlemiçe tapmıysıñ. (Tabışmaq) N.İ.
Kaybettiğın bir şey değıl.
Aramayınca bulmazsın. (Bilmece)

Eytkeç, béleségéz kile,
Bélgeç, köleségéz kile. (Tabışmaq) N.İ.
Söyleyince bilmek istersiniz,
Bilince gülmek istersiniz. (Bilmece)

Yélmıy ağay yélmayép boz eréte. (Koyaş) N.İ.
Gülümsemeyen ağa gülümseyip buz eritir. (Güneş)

Fiilimsi girişik cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 129, 137, 206, 277, 352, 420, 428, 480, 488.

- *Şartlı Girişik Cümleler*

Üzé uqırğa bélmese de gomer buyé yazına. (Kalem) N.İ., s.103
Kendisi okumayı bilmiyorsa da ömür boyu yazar. (Kalem)

Bér çığarıp ciberseñ,
Nihetlé çakırsañ da kiré qaytmıy. (Süz) N.İ.
Bir çıkartıp gönderirsen,
Ne kadar çağırsan da geri dönmez. (Söz)

Tönle baksam, kük tulğan,
İrten baksam, yuq bulğan. (Yoldızlar) N.İ.
Gece bakarsam, gök dolu,
Sabah bakarsan, yok olmuş. (Yıldızlar)

Şartlı girişik cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 88, 147, 160, 201, 228, 289, 309, 370, 384, 426, 461, 464, 483, 493.

- *Karma Cümleler*

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Aķ keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kızık ul yalğan –
Töbén belmiséñ aldan,
Min söylesem, sin ışan,
İşanmasañ, üzéñ qarğan. (Ekiyat) H.M.
*Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)*

Cirlégé aķ, orlığı kara,
Cimésé ni bulır? –
Tikşérép kara. (Keğaz, yazı, uku) N.İ.
*Toprağı ak, tohumu kara,
Yemişi ne olur?
Kontrol edip bak. (Kağıt, yazı, okuma)*

Karma cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelelerin sıra numaraları verilmiştir): 27, 28, 33, 34, 35, 38, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 55, 68, 69, 71, 73, 78, 79, 106, 107, 109, 113, 115, 131, 134, 139, 148, 167, 191, 215, 220, 222, 227, 236, 242, 262, 263, 264, 272, 282, 314, 316, 319, 320, 332, 337, 354, 356, 357, 365, 367, 395, 398, 418, 437, 438, 440, 441, 486, 500.

2.3.3. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Halk bilmeceleri içinde hem isim hem de fiil cümlelerine rastlamak mümkündür. Ancak fiil cümleleri çoğunluktadır. Mevcut isim cümlelerinde ise ek fiil çok az kullanılmıştır. Bu durum ise yukarıda da belirtildiği gibi cümle olgusunun temel şartlarından biri olan hüküm bildirme, bir düşünceyi tam olarak ifade etme özelliğini silikleştirmiş ve bu söz dizilerini kelime gruplarına – özellikle de kısaltma gruplarına, yakınlaştırmıştır. İsim cümleleri içerisinde de özellikle değil edatı almış kelimelerle var, yok, gibi kelimelerden oluşan yüklemeler geniş yer tutmuştur. Aşağıda bu iki cümle türü örneklendirilmiştir:

- *Fiil Cümleleri*

Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bédé;
Akılsızğa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmaq) N.İ.
*Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)*

Yuğaltқан eybérēñ tügél. –
Ėzlemiçe tapmıysıñ. (Tabışmaq) N.İ.
*Kaybettiğin bir şey değil.
Aramayınca bulmazsın. (Bilmece)*

Eytkeç, béleségéz kile,
Bélgeç, köleségéz kile. (Tabışmaq) N.İ.
*Söyleyince bilmek istersiniz,
Bilince gülmek istersiniz. (Bilmece)*

Utız téşten çıkқан – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştēn çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Aq keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

Fiil cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 6, 8, 10, 12, 14, 15, 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 63, 65, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 178, 180, 183, 184, 185, 186, 191, 192, 194, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 249, 251, 252, 255, 256, 257, 259, 261, 263, 264, 268, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 286, 288, 289, 290, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 314, 316, 320, 321, 323, 325, 327, 331, 332, 333, 334, 336, 338, 339, 340, 341, 343, 346, 347, 349, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 394, 395, 397, 398, 401, 403, 407, 409, 411, 412, 415, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 459, 460, 461, 464, 465, 466, 469, 471, 472, 479, 480, 481, 482, 483, 486, 488, 491, 492, 493, 494, 497, 499, 500.

- *İsim Cümleleri*

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña očrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Ak keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

Arşınlı tügél, potlı tügél,
Herkémde bar. (Akıl) N.İ.
*Arşınlı değil, potlu değil,
Herkeste var. (Akıl)*

Kışte başında töplé törgek,
Aña her öyde hörmət,
Herkémge de iñ kirek. (Kitap) N.İ.
Raf başında izahlı paket,
Ona her evde hürmət,
Herkes için de en lazım şey. (Kitap)

İsim cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 16, 17, 19, 21, 22, 27, 31, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 51, 52, 54, 58, 61, 62, 66, 70, 74, 75, 78, 82, 83, 85, 86, 89, 93, 94, 96, 97, 105, 113, 114, 118, 132, 135, 139, 142, 148, 152, 154, 155, 158, 162, 163, 164, 165, 170, 172, 174, 177, 179, 180, 181, 182, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 204, 205, 207, 212, 215, 218, 223, 225, 229, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 258, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 274, 275, 281, 283, 285, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 305, 307, 311, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 322, 324, 326, 328, 329, 330, 331, 335, 336, 337, 342, 344, 345, 348, 350, 353, 365, 366, 368, 369, 371, 374, 379, 380, 381, 382, 386, 389, 392, 393, 394, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 408, 410, 413, 414, 416, 417, 418, 424, 431, 432, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 443, 447, 452, 453, 456, 457, 458, 462, 463, 467, 468, 470, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 484, 485, 487, 489, 490, 491, 495, 496, 498.

2.3.4.Yüklemin Yerine Göre Cümleler

Yüklemin yerine göre Tatar bilmeceler iki gruba ayrılmaktadır: düz cümleler ve devrik cümleler. Düz cümlelerin sayısı devrik cümlelerin sayısına göre daha çoktur. Ele aldığımız bazı bilmecelerin içinde hem düz hem devrik cümleler görmek mümkündür.

- *Devrik Cümleler*

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Aq keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,

*Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

*Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*

*İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kıızıq ul yalğan –
Töbén bélmişéñ aldan,
Min söylesem, sin ışan,
İşanmasañ, üzéñ qarğan. (Ekiyat) H.M.
Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)*

Devrik cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmeceğin sıra numaraları verilmiştir): 26, 46, 59, 69, 74, 106, 109, 115, 129, 137, 165, 172, 173, 190, 193, 194, 216, 219, 233, 240, 241, 288, 335, 339, 367, 400, 480, 489, 497.

- *Düz Cümleler*

Araştırdığımız bilmeceğin kalan kısmı düz cümlelerden oluştuğu için burada hepsinin örneklerini vermeyip, sadece birkaç tanesini göstereceğiz:

*Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bédé;
Akılsızığa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmaq) N.İ.
Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)*

*Yuğaltқан eybéréñ tügél. –
Ézlemişe tapmıysıñ. (Tabışmaq) N.İ.*

*Kaybettiğin bir şey değil.
Aramayınca bulmazsın. (Bilmece)*

Eytkeç, béleségéz kile,
Bélgeç, köleségéz kile. (Tabışmağ) N.İ.
*Söleyince bilmek istersiniz,
Bilince gülmek istersiniz. (Bilmece)*

Utız téşten çıkkān – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştēn çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

2.3.5. Anlamına Göre Cümleler

Ele aldığımız Tatar bilmecelelerin cümlelerinin anlamlarına bakarsak, olumlu cümlelerin çoğunlukta olduğunu görebiliriz. Olumlu cümlelerden başka olumsuz ve soru tipindeki cümle örnekleri de yaygındır.

- *Olumlu cümleler*

Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bédé;
Akılsızğa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmağ) N.İ.
*Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)*

Eytkeç, béleségéz kile,
Bélgeç, köleségéz kile. (Tabışmağ) N.İ.
*Söleyince bilmek istersiniz,
Bilince gülmek istersiniz. (Bilmece)*

Utız téşten çıkkān – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştēn çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Ağ keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,*

*Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

Olumlu cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 400, 402, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 488, 489, 490, 492, 495, 496, 498, 499, 500.

- *Olumsuz Cümleler*

Tatar bilmeceler içindeki olumsuz cümleler *tügél* kelime yardımıyla ve olumsuz eki yardımıyla yapılmaktadır:

Yuğaltқан eybéreñ tügél. –

Èzlemiçe tapmıysıñ. (Tabışmak) N.İ.
Kaybettiğin bir şey değil.
Aramayınca bulmazsın. (Bilmece)

Ülçevlerde ülçenmi,
Bazarlarda satılmıy. (Akıl) N.İ.
Tartılarda ölçülmez,
Bazarlarda satılmaz. (Akıl)

Arşınlı tügél, potlı tügél,
Herkémde bar. (Akıl) N.İ.
Arşınlı değil, potlu değil,
Herkeste var. (Akıl)

Bér baylık bar – yanmıy,
Karak ta urlıy almıy,
Töşép te yugalmıy. (Bélém) N.İ.
Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)

Olumsuz cümleler yapısındaki diğer örnekler (bilmecelerin sıra numaraları verilmiştir): 12, 34, 35, 37, 40, 42, 55, 79, 67, 84, 85, 94, 96, 97, 146, 149, 177, 186, 197, 212, 220, 227, 228, 230, 236, 251, 254, 262, 271, 278, 281, 288, 289, 292, 306, 321, 325, 330, 332, 336, 340, 346, 350, 364, 369, 377, 392, 394, 396, 401, 403, 404, 412, 413, 414, 424, 425, 431, 433, 438, 444, 449, 454, 459, 460, 474, 486, 487, 491, 493, 494, 497.

- *Soru Cümleleri*

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ.
Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)

Cirlégé ak, orlıgı kara,
Cimésé ni bulır? –
Tikşérép kara. (Kegaz, yazı, uku) N.İ.
Toprağı ak, tohumu kara,
Yemişi ne olur?
Kontrol edip bak. (Kağıt, yazı, okuma)

Ƙara cirn  n üstüne
Ƙaz mamıgın k m tükken?
A  yurɡanın k m tükken?
Ap-a  onn  k m sipken? (Ƙar) N. .
Kara topraɡın üstüne
Kaz tüyünü kim dökmüş?
Beyaz yorganı kim dikmiş?
Bembeyaz unu kim serpmiş? (Kar)

Nindi aɡa  cils z  aul ? (Usa ) N. .
Hangi aɡa  rüzgarsız g r l der? (Titrekkavak)

Soru c ml ler yapısındaki diɡer örnekler (bilmece lerin sıra numaraları verilmiştir): 211, 221, 226, 237, 260, 297, 320, 326.

Sonuc olarak Tatar bilmece lerinin c ml  yapılarına bakıp şunu söyleyebiliriz: Tatar bilmece leri hem kelime gruplarından hem de c ml lerden oluşabilir, fakat c ml  yapısındaki bilmece ler  oɡunluktur. C ml ler yapılarına göre tek, sıralı ve girişik c ml ler olarak farklılık göstermektedir. Bilmece lerdeki c ml ler içinde yüklemin türüne göre fiil c ml ler  oɡunluktur, yüklemin yerine göre düz c ml ler  ne çıkmaktadır. Bilmece lerdeki c ml  anlamlarına bakmış olursak, olumlu c ml ler  oɡunlukta olsa da, soru c ml leri ve olumsuz c ml ler de oldukça yaygındır.

2.4. B LMECELERDE KULLANILAN KEL MELER N  ZELL KLER 

Bu bölümde se tiɡimiz Tatarca bilmece lerinde kullanılan bazı kelime özelliklerine deɡineceɡiz. Tespit ettiɡimiz en yaygın kelime özellikleri şunlardır:

Tatar bilmece lerinde ‘var’ ve ‘yok’ sözcüklerin kullan  

Tatar bilmece lerindeki sıfatların  zellikleri

Tatar bilmece lerinde ikilemelerin kullan  

Tatar bilmece lerinde zıt anlamlı kelimelerin kullan  

Tatar bilmece lerinde konuşma dilinin kullan  

2.4.1. Var/ Yok Sözcüklerin Kullanışı

Seçtiğimiz 500 Tatarca bilmece arasında ‘var’ ve ‘yok’ sözcükleri içeren cümle sayısı oldukça fazladır. Bunun sebebi ise bilmecenin düşündürücü bir edebi türü olmasıdır. Bilmecedeki nesneyi anlatmak için birçok yanıltıcı ve ters cümleler kullanılmaktadır. Örneğin:

Diñgézé bar, suvı yuk,
Kılası bar, halkı yuk,
Urmanı bar, ağacı yuk. (Karta) N.İ., s. 109
Denizi var, suyu yok,
Şehri var, halkı yok,
Ormanı var, ağacı yok. (Harita)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, önce denizin var olduğunu, fakat suyun olmadığını, şehrin olduğunu, fakat halkın olmadığını, ormanın olduğunu, fakat ağacı olmadığını anlatan bilmece var. Bunları anlatmak için de ‘var’ ve ‘yok’ kelimeleri kullanılmıştır.

İlk bakışta bu tür cümleler yanıltıcı gelse de, bilmece türünde vazgeçilmez cümle türleri arasındadır. Benzetme yöntemini de içine katarak, okuyucuya veya bilmeceye cevap verecek kişiye çok yardımda bulunmaktadır. Örneğin:

Kulı yuk, balçık taşıy,
Baltası yuk, öy yasıy. (Karlığaç) N.İ., s. 191
Eli yok, balçık taşır,
Baltası yok, ev yapar. (Kırlangıç)

Tatar bilmecelerdeki ‘var’ ve ‘yok’ sözcükleri cümlelerde yüklem rolünü üstlenmektedir, bir varlığın veya nesnenin var olup olmadığını göstermektedir:

Canı bar da kanı yuk,
Yök tartırlık helé yuk. (Çébén) N.İ., s. 191
Canı var da kanı yok,
Yük çekmelik gücü yok. (Sinek)

Seçtiğimiz Tatar bilmeceler arasında bazı cümlelerde hem ‘var’ hem ‘yok’ sözcüğü kullanılmaktadır, bazılarında ise sadece ‘var’ veya sadece ‘yok’ sözcüklere rastlayabiliriz.

Hem ‘var’ hem ‘yok’ sözcükleri içeren cümlelerde hep bir zıtlık manası vardır ve aralarına ‘fakat’ kelimesi konulabilir:

Mıyığı bar, sakalı yuk,
Tunu bar, çapanı yuk,
Faydası öyde bulgaç,
Yalanğa seferé yuk. (Meçé) H.M., s. 431
Bıyığı var, sakalı yok,
Kürkü var, paltosu yok,
Faydası evde olunca,
Başka yere gitmez. (Kedi)

Kéleté bar, malı yuk,
Balasınıñ sanı yuk. (Kabak) N.İ., s. 320
Ambarı var, malı yok,
Çocukların sayısı yok. (Kabak)

Bunun dışında sadece ‘var’ veya sadece ‘yok’ sözcükleri içeren bilmeceler de vardır. Fakat bu tür bilmecelerde de bir zıtlık manasını görebiliriz. Bu zıtlık olumsuz ekler yardımıyla, veya ‘yok’ sözcüğü mevcut ise, olumlu ekler yardımıyla ortaya çıkmaktadır:

Ayağı yuk - yörü,
Avızı yuk - söyli,
İrtesén de, kiçén de
Haman da üz eşénde. (Segat) N.İ., s. 349
Ayağı yok, gezer,
Ağzı yok, söyler,
Sabah da akşam da,
Hala da kendi işinde. (Saat)

Avızı yuk, téşlé. (Pıçkı) N.İ., s. 360
Ağzı yok, dişli. (Testere)

Baş-ayaksız – buyé bar,
Gevdesé yuk - kulu bar. (Külmek) N.İ., s. 427
Başsız ayaksız, boyu var,
Gövdesi yok, kolu var. (Gömlek)

2.4.2. Sıfatların Özellikleri

Sıfatlar, isimlerden önce gelerek onların durumunu, biçimini, rengini, sayılarını, miktarlarını ve işaret, soruyla yine isimleri belirten kelimelerdir.

Seçtiğimiz Tatar bilmecelerin metninde sıfatların sayısı oldukça fazladır. Tatar bilmecelerdeki sıfatları inceleyip birkaç gruba ayırdık:

Niteleme sıfatları

İsimlerin durumunu, biçimini, rengini, kısacası kalıcı özelliklerini gösteren sıfatlardır. Niteleme sıfatlarının sorusu ‘nasıl’dır.

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Ak keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ., s. 75
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kızık ul yalğan –
Töbén belmiséñ aldan,
Min söylesem, sin ıñan,
Işanmasañ, üzéñ karğan. (Ekiyat) H.M., s. 430
*Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)*

Kéçkéne géne sandıkka bötén dünya sıyğan. (Kitap) N.İ., s. 90
Küçük bir sandığa bütün dünya sığmış. (Kitap)

Ak yalan, kara sukmak, -
Yöri belgen ez tabar. (Kitap) N.İ., s. 90
*Ak alan, kara patika,
Yürümeyi bilen iz bulur. (Kitap)*

San (unvan) Sıfatları

Unvan sıfatları da niteleme sıfatları olarak değerlendirilir:

Ak kiyéznéñ östénde
Métri mulla utıra. (Meçé) H.M., s. 440
Beyaz keçenin üstünde
Metri molla oturur. (Kedi)

Altın kapka yabıla,
Kömés kapka açıla,
Merdi babay kıçkıra,
Ülgen késé téréle. (Koyaş çığa, ay bata, eteç kıçkıra, késéler yokıdan tora) N.İ.,
s. 132
Altın kapı kapanır,
Gümüş kapı açılır,
Merdi dede bağırır,
Ölen kişi canlanır. (Güneş çıkar, ay batar, horoz öter, insanlar uykudan kalkıyor)

Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları kendi aralarında dörde ayrılır.

1. İşaret sıfatları (isimleri işaret yoluyla belirten ve yerlerini bildiren sıfatlardır)

Ceyén sorı, kışın ak,
Aña şulay yahşırak. (Kuyan)H.M., s. 448
Yazın gri, kışın beyaz,
Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)

İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kıızıq ul yalğan –
Töbén bélmiséñ aldan,
Min söylesem, sin ışan,
İşanmasañ, üzén kargan. (Ekiyat) H.M., s. 430
Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)

2. Belgisiz sıfatlar

İsimlerinin miktarlarını tam olarak değil de yaklaşık olarak belirten sıfatlardır.

Kéçkéne géne sandıkka bötén dünya sıyğan. (Kitap) N.İ., s. 90
Küçücük bir sandığa bütün dünya sığmış. (Kitap)

Cögené yuq totarğa,
Avızı yuq yélarğa,
Télé yuq söylerge,
Bötén éşné eşleteler. (Cil) H.M., s. 530
*Dizgini yok tutmaya,
Ağzı yok ağlamaya,
Dili yok söylemeye,
Bütün işi işletir. (Rüzgar)*

Écénde su da bar, ut ta bar,
Ul üze her yortta bar. (Samavır) N.İ., s. 356
*İçinde su da var, ateş de var,
O kendisi her evde var. (Semaver)*

Üze bér, yebé dürt,
Her yepite bişer botaq. (Kéşe gevdesé) H.M., s. 567
*Kendisi bir, çatalağzı dört,
Her çatalağzında beşer dal. (İnsan gövdesi)*

3. Soru Sıfatları

İsimlerin durumunu, yerini, rengini, sayılarını soru yoluyla belirten sıfatlardır:

Nindi ağaç cilséz şavlıy? (Usağ) N.İ., s. 174
Hangi ağaç rüzgarsız gürülder? (Titrekkavak)

4. Sayı Sıfatları

İké ananın un balası,
Bar da bér isémlé. (İké kıl, parmaklar) N.İ., s. 477
*İki ananın on çocuğu,
Hepsi de bir isimli. (İki el, parmaklar)*

Bér ağaçta iké yafrak. (Gevde hem kolaklar) N.İ., s. 498
Bir ağaçta iki yaprak. (Gövde ve kulaklar)

İrten dürt ayak,
Töšte iké ayak,
Kiç öç ayak,
Östénde bula mayak. (Kéşe goméré) N.İ., s. 481
*Sabah dört ayak,
Öğlen iki ayak,
Akşam üç ayak,*

Üstünde olur fener. (İnsan ömrü)

İgén çeçté biş malay,
Urdılar iké agay. (Yazuv, ukuv) N.İ., s. 103
Ekmek ekte beş çocuk,
Biçtiler iki ağa. (Yazma, okuma)

Yalt-yolt ite,
Cidé çakrım cir kite. (Yeşén) H.M., s. 553
Pırıl pırıl eder,
Yedi çakrım yer gider. (Şimşek)

Bér kismekte méñ yégét. (Kıyar) N.İ., s. 318
Bir fiçıda bin yiğit. (Salatalık)

Bundan başka Tatar bilmeceleleri metnindeki sıfatlarda dereceleme, küçültme ve pekiştirme söz konusudur:

Dereceleme:

Cir östénde küp kéşéler
Kar östéne kara solı çeçerler. (Yazuv) N.İ., s.102
Yer yüzünde çok insanlar,
Kar üstünde kara yulaf ekerler. (Yazı)
Kanatı yuk - oçadır,
İškegé yuk - yözedér,
İlden ilge küçedér,
Bik azğa da köyé kite, -
Cılıy-cılıy töşedér. (Yañgır) H.M., s. 122
Kanatı yok, uçar,
Küreği yok, yüzer,
İlden ile geçer,
Çok az bir şeye morali bozulur,
Ağlaya ağlaya düşer. (Yağmur)

Gevdesé nezék bulsa da,
Bik zur çalma çornağan. (Könbağış) N.İ., s. 178
Vücudu ince olsa da,
Çok büyük sarık sarmış. (Ayçiçeği)

Ceyén sorı, kışın ak,
Aña şulay yahşırak. (Kuyan) H.M., s. 448
Yazın gri, kışın beyaz,
Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ., s. 72
*Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*

Ak yavlıklar yabıngan,
Al kınalar yağınğan,
Kulım suzsam – téslep aldı,
Şul kaderlé saıngan. (Gölcimés) N.İ., s. 183
*Ak örtüler örtülmüş,
Al kınalar yakınmış,
Elimi uzatırsam – ısırıverdi,
O kadar özlemiş. (Kuşburnu)*

Şar çaklı küzé bar,
Yodriş çaklı üzé bar. (Çınayaş) N.İ., s. 358
*Top gibi gözü var,
Yumruk kadar kendisi var. (Demlik)*

Küçültme:

Belekey gêne tay,
Töbé çép-çi may. (Taba) N.İ., s. 359, s. 359
*Küçücük tay,
Dibi pek çiğ yağ. (Tava)*

Kéçkéne gêne öy,
Éçé tulı köy. (Mágnitofon) N.İ., s. 381
*Küçücük ev,
İçi dolu ezgi. (Kaset çalar)*

Tügerék kéne kızıl yurt,
Éçé tulı kıort. (Pomidor) N.İ., s. 329
*Yuvarlacık kırmızı yurt,
İçi dolu kurt. (Domates)*

Pekiştirme:

Qara cırnéñ östéne
Qaz mamıgın kém tükken?
Ak yurganın kém tékken?
Ap-ak onrı kém sipken? (Qar) N.İ., s. 143
Kara toprağın üstüne

*Kaz tüyünü kim dökmüş?
Beyaz yorganı kim dikmiş?
Bembeyaz unu kim serpmiş? (Kar)*

*Tügerék, tügerék şar kébék,
Kızıl, kızıl kan kébék;
Başı cirge salıngan,
Aña kızlar yalıngan. (Cir cilegé) H.M., s. 543
Yuvarlak yuvarlak top gibi,
Kırmızı kırmızı kan gibi,
Başı yere eğilmiş,
Onu kızlar istemiş. (Çilek)*

*Mamık yurğın,
Kat-kaç sırğın,
Üze sup-suvık. (Kar) N.İ., s. 141
Pamuk yorgan,
Kat kat dikilmiş,
Kendisi soğuk. (Kar)*

*Vak-vak kuvak astında
Hannın kızı yul sala. (Kuyan) H.M., s. 457
Ufak ufak çalı altında
Hanın kızı yol yapar. (Tavşan)*

*Yomrı-yomrı tup kébék,
Bötén tené şırpı kébék. (Kérpé) H.M., s. 543
Yuvarlak yuvarlak top gibi,
Bütün vücudu kibrit gibi. (Kirpi)*

2.4.3. İkilemelerin Kullanışı

İkilemeler, anlamı güçlendirmek, pekiştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrarlanması, yakın veya uzak anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla oluşan söz öbekleridir.

Ele aldığımız bilmeceleleri inceleyerek, içindeki ikilemeleri birkaç gruba ayırdık:

1. Aynı sözcüğün tekrarıyla yapılan ikilemeler:

Kabab-kabat-12,47, cem-cem-69, cılıy-cılıy-81, sır-sır-93,139, u-u-101, du-du-121, döp-döp-126, kaç-kaç-158, göldér-göldér-181, vak-vak-187, yomrı-yomrı-188,

yöğere-yöğere-202, lap-lap-216, tiren-tiren-226, cırlıy-cırlıy-320, tek-tek-375, sırlı-sırlı-393, bara-bara-401, töşe-töşe-460, kü-kü-462, béz-béz- 469, tiye-tiye-483, yéltır-yéltır-496.

2. Yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler:

Kekré-bökré-22, çeçéñ-başıñ-361.

3. Karşıt anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler

Köné-töné-132, kön-tön-306

4. Yansıma sözlerin tekrarlanmasıyla kurulan ikilemeler

Yalt-yolt-90, u-u-101, du-du-du-121, döp-döp-126, lap-lap-216, kü-kü-462, yéltır-yéltır-496.

2.4.4. Zıt Anlamlı Kelimelerin Kullanışı

Zıt anlamlı kelimeler, birbirine bütünüyle zıt olan durum ve kavramları ifade eden sözcüklerdir.

Tatar bilmecelelerinin metninde zıt anlamlı kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Metindeki bütün zıt anlamlı kelimelerini bulup şu gruplara ayırdık:

1. Zaman anlamı taşıyan zıt anlamlı kelimeler:

Kön-tön-50,161,300, irtén-kiçén-56, tönle-köndéz-60,138,183, tönle-irtén-77, yazın-cey, közén-ķışın-143, yaz-cey, köz-ķış-145, yaz-köz-147, cey-ķış-148,289, yazın-közén-151.

2. Renk, tat, malzeme anlamlarını taşıyan zıt anlamlı kelimeler:

Açı-tatlı-9, aķ-ķara-16,17,21,27,109,131, altın-kömés-57,73,91, aç-tuķ-309, su-ut-311.

3. Sayı anlamını taşıyan zıt anlamlı kelimeler:

Bér-méñ-31, méñ-bér-62, 227.

4. Fiil şeklindeki zıt anlamlı kelimeler:

Yuğaltķan-ezlemiçe-2, kéreséñ-çıǵasıñ-10, aç-a-yaba-18, tuva-üle-103, yöğere-utıra-202, ķarap tora-kürmi-433, aç-yap-464.

5. Aynı köke sahip olan zıt anlamlı kelimeler:

Akıllı-akılsız-1, küñélséz-küñéllé-48, timegen- tigen-220, cansız-canlı-308, yana-yandırmıy-340, bélmi-béle-445, tiye-tiye, timi-timi-483.

6. Mekan anlamını taşıyan zıt anlamlı kelimeler:

Tışka-öyge-104, kük-cir-116,460, astı-östé-247, aldı-artı-410, östen-astan-419

7. Boyut anlamını taşıyan zıt anlamlı kelimeler:

Zur-kéçkéne-122, arkıly-buy-279.

Tatar bilmecelerindeki zıt anlamlı kelimelere bakıp şu sonuca varabiliriz: en çok zaman ve renklerle ilgili zıt anlamlı kelimeler kullanılmıştır. Renkler arasında en yaygın ‘ağ-kara’ ikilisi kullanılmıştır. Bazı zıt anlamlı kelimeler aynı köke sahip olmaktadır, bu tür zıt anlamlı kelimeler daha çok fiil şeklinde olmaktadır.

2.4.5. Tatar Bilmecelerinde Konuşma Dilinin Kullanılışı

Konuşma dili, düşünce ve duygularının bir kişiye ya da insan grubuna sözlü olarak iletilmesidir. Konuşma dili yazı diline oranla sınırlı ve günlük ihtiyaca cevap veren bir dildir. Konuşma dili,

- Yörenin ağız ve şive farklılığını yansıtabilir.
- Plansız olmasından dolayı dil yanlışları (anlatım bozuklukları) olabilir.
- Mimik ve jestler önemli bir yer tutar.
- Bu dil çeşiti yüz yüze olduğu için insanlar arası iletişimde daha fazla etkilidir.
- Tüm insanların mizacı farklı olduğu için konuşma dilinde diksyon insandan insana değişiklik gösterir.
- Bu tür dilde vurgu ve tonlama önemli bir yere sahiptir.

Yazılı dil daha ölçülü, daha kurallıdır. Konuşma dili ise yanlış ya da bozulmuş öğeler içerebilir.

Bilmece, halk edebiyatının bir türüdür. Bu nedenle bazı konuşma dili öğelerini içermesi beklenir. Ele aldığımız Tatar bilmecelerinin örneklerinde de konuşma dili belirtilere rastlamak mümkündür.

Bilmecelerdeki konuşma dilinin ilk belirtisi, büyük ve karma cümleler yerine daha kısa ve basit cümlelerin kullanmasıdır. Örneğin:

Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bédé;
Akılsızğa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmaq) N.İ., s. 67
Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)

Bu örnekte oldukça basit ve kısa, anlaşılır cümleler kurulmuştur: zarf-fiil yerine iki fiil tercih edilmiş: *uylap bédé* yerine *uyladı da bédé* kullanılmıştır. Bu tür basit cümleler daha çok konuşma dilinde görünür.

Basit, sade cümlelerin başka örnekleri de:

Akçasız kéreséñ, hazine alıp çığasıñ. (Mektep) N.İ., s. 78
Parasız girersin, hazine alıp çıkarsın. (Okul)

Bér baylık bar – yanmıy,
Qaraq ta urlıy almıy,
Töşép te yuğalmıy. (Bélém) N.İ., s. 69
Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)

Bu tür cümleler bilmecelerde çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tatar bilmece örneklerindeki konuşma diline ait olan başka unsur da, devrik cümlelerin sık kullanılmasıdır. Devrik cümleler konuşma dilinde daha çok görülmektedir. Bilmecelerde devrik cümlelerin kullanılmasının en önemli sebebi: şiir tarzında olmalarıdır.

Monı miña söyledé Aldar.
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Aq keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ., s. 75
Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,

Ak kağıda yazılmış. (Masal)

Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ., s. 72
*Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*

Tatar bilmecelelerindeki konuşma diline ait olan kelimeler ve kelime gruplarına gelirsek şu örnekleri sıralayabiliriz:

- Sesleri belirten ikilemelerin kullanılmasıdır:

Ėabat-Ėabat-12, cem-cem-69, yalt-yolt-90, sır-sır-93, u-u-101, ėit-ėite-113, du-du-du-121, pır-123, kü-kü-462.

- Bir şeyi pekiştirmek veya küçültmek için kullanılan kelimeler ve kelime grupları:

Kėėkéne géne-15, méne tabışmak-35, vağ ėına-74, şundıy matur-96, şundıy zur-122, kőné-tőné-132.

- Ünlü birleşmesi:

Kıtalımıy-444, ménalımıy-444, tuğtalımıy-444.

- Konuşma diline ait olan kelimeler:
- *Ėalası-42, bağsam-77, atay-78, sağbay-201, eytéė bağ-297, iha-hay-356.*

2.5. TATAR BİLMECELERİNİN SÖZVARLIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

Halkın kültürel imcesinin bir sonucu olan bilmecelelerin dil malzemesi çok ve çeşitlidir. İsim, sıfat, zamir, zarf, edat, ünlem, fiil, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve ses değeri sözçükler gibi her tür kelime kullanılmıştır.

‘Bilmecelelerin, genel olarak somut varlıkları konu alma ve öznel betimlemelerle onları gizleme şeklindeki kurgu mantığı, tabii olarak, söz varlığına da yansımıştır. Dolayısıyla bilmece dilinde kullanım sıklığı bakımından birinci sırayı, diğeri sözçük türlerine göre betimlemelerde daha işlevsel olan sıfatlar almıştır. Sıfatları sırasıyla

isimler, fiiller, zamirler, ses değeri sözcükler ve edatlar takip etmiştir. Yine bu kelime türleri kadar olmasa da sıfat-fiil, zarf-fiil ve ünlemler de halk bilmecelerinde geniş yer tutmuştur. İsim-fiiller ise en az kullanılan kelime türü olmuştur' (Karademir 2010: 201-202).

2.5.1. Özel Adların Kullanımı

Özel adları başka kelimelerden ayıran en önemli unsur, onların tek olmasıdır, başka bir adı olmamasıdır. İncelediğimiz Tatar bilmecelerinin içinde

Kişi adları ve lakaplar,

Coğrafi adlar,

Millet adları

bulunmaktadır. Özel adlarının bilmece içinde kullanışı, bilmeceyi gerçek hayata daha yakın kılar, dinleyici için bilmeceyi daha inandırıcı yapar.

- *Kişi Adları Ve Lakaplar*

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Aq keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)

Altın kapka yabıla,
Kömés kapka açıla,
Merdi babay kıçkıra,
Ülgen késé téréle. (Koyaş çığa, ay bata, eteç kıçkıra, késéler yokıdan tora) N.İ.
Altın kapı kapanır,
Gümüş kapı açılır,
Merdi dede bağırır,
Ölen kişi canlanır. (Güneş çıkar, ay batar, horoz öter, insanlar uykudan kalkıyor)

Urmannan çığar,
Koyrığı çuar,
Eytégéz İshakka,

Kérép kitté počmakğa. (Tıçkan) H.M.
*Ormandan çıkar,
Kuyruğu rengarenk,
Söyleyin İshak'a,
Girip kaçmış köşeye. (Fare)*

Diğer örnekler: 201, 213, 217, 231, 442

- *Coğrafi Adlar*

Tornalar torıp kitté,
Ağıydél ağıp qaldı. (Boz kitü, yélğa açıluv) N.İ.
*Turnalar uçup gitti,
Ağıydel akıp kaldı. (Buzun gitmesi, nehir açılması)*

Ural tavdan kılıç orsam,
İdélda çabağım uynıy. (Yeşén) H.M.
*Ural dağından kılıç vursam,
İdilde çamça oynar. (Şimşek)*

Bötén tatar öyénde bar,
Üzé dönyada bér géne. (Kazan) N.İ.
*Bütün tatar evinde var,
Kendisi dünyada bir tane. (Kazan)*

- *Millet Adları*

Kéçkéne géne tatar,
Yazın tunın satar. (Sarıq) N.İ.
*Küçücük bir tatar,
Yazın kürkünü satar. (Koyun)*

Dürt tatar çiten üre,
Bérsé arada yöri. (Oyé-k-biyeley beylev) N.İ.
*Dört tatar çit örer,
Biri arada gezer. (Çorap, eldiven örme)*

Bötén tatar öyénde bar,
Üzé dönyada bér géne. (Kazan) N.İ.
*Bütün tatar evinde var,
Kendisi dünyada bir tane. (Kazan)*

2.5.2. Renk Adlarının Kullanımı

Renkler hayatımızın her parçasında çok önemli rol oynar. Renk adların kullanması da her edebi türü için çok yaygındır. Renkler bir milletin hayata bakış açısını, inançlarını ifade etmektedir. Renkler hayatımızı süsler. Tatar bilmecelerinin içinde de renk adlarının kullanımına çok sık rastlayabiliriz.

Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Ak keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ.
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*

Ak cir, kara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ.
*Ak toprak, kara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)*

Ak kiyémen kigen,
Yeşél çuğın élgén. (Kıyén) H.M., s. 453
*Beyaz elbisesini giymiş,
Yeşil püskülünü asmış. (Huş)*

Ozın buylı, zeñger küzlé. (Citén) N.İ., s. 179
Uzun boylu, mavi gözlü. (Keten)

Diğer örnekler: 21, 23, 24, 27, 28, 30, 36, 67, 71, 73, 75, 89, 91, 107, 108, 109, 111, 128, 129, 130, 131, 141, 151, 162, 164, 167, 169, 170, 176, 181, 185, 207, 213, 218, 241, 248, 250, 251, 252, 255, 257, 261, 263, 264, 268, 269, 270, 273, 282, 296, 297, 312, 316, 337, 343, 349, 387, 395, 411, 452, 470, 472, 490, 496.

2.5.3. Sayıların Kullanımı

Sayılar, hayatımızın vazgeçilmez bir unsurudur. İnsan hayatı sayılardan oluşur. Her gün bir şey ölçülür, tartılır, hesaplanır. Bilmecelerin içinde de sayıların sayısı az

değildir. Tatar bilmecelerinin içindeki sayı kullanımlarını iki gruba ayırdık: bir nesnenin gerçek özelliğini yansıtan sayılar ve kinaye veya yakıştırma olarak kullanılan sayılar.

- *Gerçek Özelliğini Yansıtan*

Dürt poçmaqlı kéletém, -
Aqkoşım bar eçende;
Kéşe alır dip kaygım yuk, -
Tamğası bar tüşende. (Hat) N.İ.
Dört köşeli ambarım,
Kuğum var içinde;
İnsan alır diye kaygım yok,
Damgası var göğüsünde. (Mektup)

Qabat-qabat,
Bér košta öç yöz altmış biş qanat,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér qanat. (Qalendar) N.İ.
Kat kat,
Bir kuşun üç yüz altmış beş kanadı,
Ben duruyorum onları hesaplayıp,
Bir gün bile giymez bir kanadı. (Takvim)

Miç tulı peremeç,
Urtasında bér qalaç. (Ay, yıldızlar) N.İ.
Fırın dolu börek,
Ortasında bir ekmek. (Ay, yıldızlar)

Diğer örnekler: 67, 158, 228, 234, 275, 276, 286, 287, 291, 294, 295, 302, 333, 368, 371, 380, 382, 408, 409, 416, 418, 415, 439, 453, 458, 463, 466, 469, 473, 475, 476, 478, 479, 482, 484, 485, 489, 493, 497, 498, 500.

- *Kinaye*

Utız téşten çıqqan – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ.
Otuz diştän çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)

Bişev çeçe, bérev cıya. (Yazu, uku) N.İ.
Beşi eker, biri toplar. (Yazma, okuma)

Üzé bér qarış,
Télé mén qarış. (Qalem) N.İ.
Kendisi bir karış,
Dili bin karış. (Kalem)

Bér қош бар – тѐлѐн тѐлген,
Қулға алып сѐйлѐстѐрсең,
Ситмѐс тѐрлѐ тѐл бѐлген. (Қалем) H.M.
Bir kuş var, dilini delmiş,
Eline alıp konuşturursan,
Yetmiş türlü dil bilmiş. (Kalem)

Аvızы бѐр, тѐлѐ икѐ, canы yuk.
Сѐйлеген сѐзѐнѐң hiç sanы yuk. (Қалем) N.İ.
Ağzı bir, dili iki, canı yok.
Söyleyen sözünün sayısı yok. (Kalem)

Diğѐr ѐрnekler: 43, 52, 62, 65, 73, 90, 93, 155, 227, 243, 255, 256, 280, 300, 334, 348, 374, 399.

2.5.4. ѐлçü bildiren sözcüklerin kullanımı

ѐлçü bildiren sözcüklerin Tatar bilmecelelerinde içinde sayıları çok fazla olmasa da, bir nesnenin betimlemesinde önemli rol oynamaktadır.

Arşınlı түгѐл, potlı түгѐл,
Herkѐmde бар. (Ақыл) N.İ.
Arşınlı değil, potlu değil,
Herkeste var. (Akıl)

Üzѐ uқırға бѐлмесе de gomer buyѐ yazına. (Қалем) N.İ.
Kendisi okumayı bilmiyorsa da ömür boyu yazar. (Kalem)

Üzѐ бѐр karış,
Тѐлѐ мѐң karış. (Қалем) N.İ.
Kendisi bir karış,
Dili bin karış. (Kalem)

Yartı tѐlѐm ipi
Bѐtѐn дѐnyaға citken (Ay) N.İ.
Yarım dilim ekmek
Bütün dünyaya yetmiş. (Ay)

Diğѐr ѐрnekler: 90, 162, 163, 253, 347, 349, 374, 376, 227, 243, 253, 294, 295, 399, 453.

2.5.5. Ses Taklidi Sözcüklerin Kullanımı

Ele aldığımız Tatar bilmecelerinin söz varlığı içerisinde ses taklidi kelimeler geniş bir yer kaplamaktadır. Sesler ve ses olaylar bilmecelerde çok yoğun kullanılmaktadır. Bu ses olayları aynı zamanda bilmecenin bir eğlenme aracı olduğunu da hatırlatır.

Yalt-yolt ite,
Cidé çağırım cir kite. (Yeşén) H.M.
Pırıl pırıl eder,
Yedi çağırım yer gider. (Şimşek)

Sır-sır sırı bar,
Altı törlé nırı bar,
Cidé kat kükke yulı bar. (Salavat küpéré) N.İ.
Dal dal deseni var,
Altı türlü nuru var,
Yedi kat göğə yolu var. (Gökküşağı)

U-u, ulıdır,
Yonnan bura burıdır,
Koyma bélen urıdır. (Buran) N.İ.
U-u ular,
Yünden kütük dizer,
Duvar ile çevirir. (Kar fitnası)

Diğer örnekler: 113, 117, 121, 126, 139, 216, 341, 375, 385, 462, 496.

3. TATARCA VE TÜRKÇE ORTAK BİLMECELER

Çalışmamızın bu bölümünde Tatar Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki ortak bilmeceleri tespit ettik. Ortak bilmeceleri bulmaya çalışırken, sadece cevap benzerliğine değil, aynı zaman biçim ve düşünce benzerliğine de dikkat ettik.

Türkiye Türkçesindeki en kapsamlı bilmece kitabı, İ.Başgöz, A.Tietze'nin 'Türk Halkının bilmeceleri' kitabıdır. Tatar Türkçesindeki bilmeceleri ise M.Mehmütov'un

dört binden fazla bilmece içeren ‘Tatar Halık İcatı’ kitabından aldık. Her bilmecenin yanında parantez içinde sayfa numaraları verilmiştir.

İnceleme sonucunda ortaya cevap, biçim ve düşünce yönünden 74 ortak bilmece çıktı. Fakat Tatarca ve Türkçe arasında sadece 74 ortak bilmece var demek doğru olmaz. Bilmece, halk icatının bir türü olduğu için, bölgeden bölgeye değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklikler çoğu zaman kitaplarda yer almamaktadır. Bu yüzden ortak bilmeceleri tespit etmek için ayrı bölgesel çalışmaların yapılmasında fayda vardır.

ORTAK BİLMECELER

<i>Tatarca</i>	<i>Türkçe</i>
1. Zur palas, töbénde yomrı kıalaç (34). Kük	Bir kilimim var, dünyayı tutar (229). Gökyüzü
2. Tav başında altın teñke yaltırıy (35). Kıoyaş	Dam üstünde sarı tas (318). Güneş
3. Tönle baqsam – kük tulğan, irten baqsam – yuk bulğan (39). Yoldız	Akşam baktım çok idi, sabah baktım yok idi (649). Yıldız
4. Öy tübesénde yartı ipi (38). Ay	Dam üstünde yarım ekmek (131). Ay
5. Tönle kıalka, köndéz yata (38). Ay	Her akşam doğar, her sabah ölür (133). Ay
6. Ayağı yuk - il gize, küzé yuk - yaş tüge (50). Bolıt	Havada uçar, rüzgardan kaçır, ben gülerim, o ağlar (183). Bulut
7. Ural tavdan kıılıç orsam, İdélda çabağım uynıy (51). Yeşén	Burda vurdu kılıcı, Halep’ten öıktı bir ucu (598). Şimşek
8. Cır astında cız büken. Ul ni iken? (77) Bereñgé	Yer altında cıvcıvli tavuk (529). Patates
9. Yamal yavlığı yöz yamav (78). Kebéste	Yama yama üstünde, hiç iğne girmemiş içine (452). Lahana
10. Kıat kıat tunlı, kıarış buylı (77). Kebéste	Kat katıdır, kat katı, Bu Allah’ın hikmeti (453). Lahana
11. Kıızıl kıızı cır eçénde, çeçleré cır	Kürt kıızı içerde, saçlığı dışarda (328).

östénde (78). Kişér	Havuç
12. Cir astında altın kazık (78). Kişér	Yer altında kırmızı minare (328). Havuç
13. Kéçkéne géne sarı kart, kigen tunı tıgız kat (78). Suğan	Yer altında sakallı dede (578). Soğan
14. Cir astında kızıl eteç (79). Şalkın	Yer altında kırmızı bohça (620). Turp
15. Terezesé yuk, işégé yuk, eçé tulı halık (79). Kıyar	Bir fıçım var, içi dolu suyum var (467). Limon
16. Eçé kızıl şikerlé, tışı yeşél berhétle (80). Qarbiz	Bir evim var, içi kıpkırmızı, dışı yeşil (388). Karpuz
17. Belekey géne çıpçık, altın çéltér, bohar úter (83). Bal kırtı	Küçük bir kuşum var, çiçek gider hoşuna, uğrar her çiçeğin başına, emek çeker boşuna (119). Arı
18. Qanatı bar, kanı yuk (86). Kübelek	Canı var, kanı yok (406). Kelebek
19. Kırdá kara kazanım kaynıy (87). Kırmışka	Yer altında bulgur kaynar (385). Karınca
20. Urmanda utsız kazan kaynıy (87). Kırmışka	Yer altında bulgur kaynar (385). Karınca
21. Canı bar da kanı yuk (88). Çébén	Canı var, kanı yok (406). Kelebek
22. Qanatı bar – oçmıy, ayağı yuk - yöri (90). Balık	Kanadı var uçamaz, karada da kaçamaz (157). Balık
23. Suda tudı, cirde üldé (90). Balık	Suda yayılır, karada bayılır (156). Balık
24. Yul östénde maylı kayéş (92). Yelan	Yol üstünde yağlı kayış (851). Yılan
25. Suda yuvınıp aldı, östé kırtı kaldı (98). Kaz	Suya girer ıslanmaz (399). Kaz
26. Başı tarak, kıyırığı urak (99). Eteç	Başı tarak, kuyruğu orah (333). Horoz
27. Avızı bar – söyekten, it sakalı iyekten (100). Eteç	Et sakallı, sahte vekarlı (332). Horoz
28. Bér kismekte iké törlé may (100). Yomırka	Bir suyum var, iki türlü, birisi ak, birisi sarı, ikisi de ayrı ayrı (656). Yumurta

29. Eçé sarı, tışı aq. Ul ni bulır? – Eytép bak! (101). Yomırka	İçi sarı, dışı beyaz (665). Yumurta
30. Attır atası, işektér anası, üzénéñ ni anası bulır, ni balası (106). Kaçır	Kendi doğar anadan, kıyamette doğurmaz (465). Katır
31. Saqbayém télé salınıp töşsede koyırğı yuğarı (109). Et	Benim bir oğlum var, kuyruğı dik durur (432). Köpek
32. Miç başında sırlı belek (110). Meçé	Yük üstünde kıllı yumak (405). Kedi
33. Aq kiyéznéñ östénde Métri mulla utıra (110). Meçé	Yük üstünde kürklü hoca (403). Kedi
34. Bér bükende cidé tişék (113). Baş	Bir kütüğü var, yedi delikli (81). Baş
35. Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak, usaldan usalrak, döréstén dörésrek nerse bar dönyada? (119). Tél	Baldan tatlı, zehirden acı, eylik yapana duacı (245). Dil
36. Béz-béz, béz idék, utız iké kız idék, iké retke tézéldék, bérem-bérem özéldék (120). Téşler	Biz biz, biz idik, otuz iki kız idik, ezildik büzüldük, bir dıvara dizildik (249). Diş
37. Altın sandık eçénde açılmağan hatım bar (123). Mi	Sarı sarı sandıra, sandık içinde mandıra (167). Beyin
38. Sézde de bar, bézde de bar, şuşı kören at işe (125). İsém	Sende de var, bende de var, bir kuru çöpte de var (108). Ad
39. Yort qaravılı – bökéré qarçıq (138). Yozaq	Kapıda kara oğlan asılı (421). Kilit
40. Bér közgéde méñ özgé (139). Tereze	Evin aynası, kendinin dayısı (532). Pencere
41. Gevdesé öyde, muyéni tışta (141). Miç	Hırsız içerde, kolu dışarıda (575). Soba
42. Qaravıl öyénde altmış yangınçı (147). Şırpı	Bir kutuda bin asker (420). Kibrit
43. Su östénde ut yana (149). Kerosin	Su üstünde ateş yaktım (458). Lamba

lampası	
44. Başı bér, küzé uniké (153). Segat	Bu bahçede on iki kapı (544). Saat
45. Bér yurgam bar, koyrığın totmasam, suğa kérmi (161). Kaşık	Saksağan yuvada, kuyruğu ovada (390). Kaşık
46. Tatlıdır baldan, alınadır külden (173). Toz	Hayatta en tatlı şey ne? (623). Tuz
47. Ceyép totsañ – tabaqtay, cıyép totsañ – tayaqtay (184). Zontik	Yukarı kaldırdım, yayıldı, aşağı indirdim, büzüldü (596). Şemsiye
48. Kõrab kile, boznı ete (188). Ütü	Bir trenim var, gittiği yeri dümdüz yapar (631). Ütü
49. Bara-bara, ezé yuk, kise-kise, kanı yuk (198). Köyme	Gider gider izi yok, geri döner tozu yok (292). Gemi
50. Ağaç tügél – yafraklı, tun tügél – tégélgen (202). Kitap	Yaprağı var, ağaç değil, konuşur insan değil (428). Kitap
51. Kábat-kábat, bér kosta öç yöz altmış biş kanat, min toram anı sanap, kón de kimi bér kanat (203). Kalendar	Üçyüz altmış beş leylek, elli iki yavrusu, on iki yumurtası, adlarını astım bir duvara (602). Takvim
52. Télé yuk - télese kém bélen söyleşe, gevdesé yuk - kegazden külmek kiye (204). Hât	Aşağıdan gelir adem ile, içi dolu badem ile, ağzı yok, dili yok, gene konuşur adem ile (476). Mektup
53. Leningradta ağaç kistém, yafrağı monda kilép töşté (204). Hât	İstanbul'da süt pişer, kokusu buraya düşer (478). Mektup
54. İrtén dürt ayak, töşte iké ayak, kiç öç ayak, östénde bula mayak (125). Kéşé	Sabahleyin dört ayaklı, öyleyin iki ayaklı, akşam üç ayaklı (934). İnsan
55. 'Min' digende tiye, 'sin' digende timi (119). İrénner	Ana derem, değmez, baba derem, değer (234). Dudaklar
56. Cir astında yabık sandık (126). Kábér	Yol üstünde kitli sandık (483). Mezar

57. Tügerek külden qar yava (169). İlek	Anç açık ovidan kar yağar (271). Elek
58. Suda tuva, sudan kırğa (173). Toz	Suda doğmuş, sudan korkar (623). Tuz
59. Yuğarı tişék, tüben tişék, urtasında ut da su (163). Samovar	Üstü açık, altı açık, içinde su, ateş var (564). Semaver
60. Kéçkéne géne et, örmi de, cibermi de (137). Yozak	Kapıda kara köpek yatar, ne bağırır, ne ısıtır, ne içeri birini sokar (421). Kilit
61. Kıızıl ğına meçé balası ağaç östénde uynıy (144). Ut	Kırmızı öküz yatar, siyah öküz kalkar (129). Ateş
62. Zeñger-zeñger, zeñger çeçek, kük-kük, kük çeçek, kürér küzge matur çeçek, küterérge avır çeçek (144). Ut	Bir ufacık fıl dişi, kaldırmaz bin kişi (129). Ateş
63. Ayağı yuk - kaçadır, kanatı yuk - oçadır (145). Tötén	Elsiz ayaksız göge çıkar (260). Duman
64. Kat-kat katlama, aqlın bulsa taşlama (203). Kitap	Kat kat döşek, bunu bilmeyen eşek (427). Kitap
65. Bér argamçım bar, cıyam-cıyam, cıyép bétéralmıym (193). Yul	Bir ipliğim var, sararım sararım tükenmez (653). Yol
66. Kişte başında yartı ikmek (38). Ay	Fırın üstünde yarım çörek (131). Ay
67. Bötén ilné tuydırsada, üzé tuymıy (132). Tégérmen	Dünyayı doyurur, kendi doymaz (233). Değirmen
68. Utta yanmıy, suda batmıy (55). Boz	Onu ateş yakmaz, suya düşse batmaz (184). Buz
69. Yaz kilse kiyéne, köz kilse çişéne (57). Ağaç	Yazın giyinir, kışın soyunur (110). Ağaç
70. Öç kat tun kigen, kém saldırısa, şul cılıy (78). Suğan	Üç yüz gocuk giyer, gene üşür (579). Soğan
71. Üzé şarday, eçé kaday, temé balday (80). Kərbız	Dışı gön gibi, içi kan gibi (387). Karpuz

72. Taş kirmennéñ eçénde bike yalgız yort tota (92). Taşbağa	Altı mermer, üstü mermer, içinde buruşuk Ömer (373). Kaplumbağa
73. Béznéñ kilénnéñ kırık itegé, uramğa çıksa cil qaytara (100). Tavık	Esmer, kaçır, tüyünü yel açır (608). Tavuk
74. Kém üz oyası östénde yöri? (92). Ekem-tökem	Evi sırtında, ayağı karnında, gözü boynuz, izi yıldız (554). Salyangoz

II. BÖLÜM

1. METİN (Transkripsyon ve Türkiye Türkçesine Aktarma)

Bilim Konulu Bilmeceler

1. Akıllığa da eyttém –
Uyladı da bældé;
Akılsızğa da eyttém –
Tıñladı da köldé. (Tabışmaq) N.İ., s. 67
*Akıllıya da söyledim,
Düşündü de bildi.
Akılsıza da söyledim,
Dinledi de güldü. (Bilmece)*
2. Yuğaltқан eybérėñ tügél. –
Əzlemişe tapmıysıñ. (Tabışmaq) N.İ., s. 69
*Kaybettiğin bir şey değil.
Aramayınca bulamazsın. (Bilmece)*
3. Eytkeç, béleségéz kile,
Bélgeç, köleségéz kile. (Tabışmaq) N.İ., s. 78
*Söyleyince bilmek istersiniz,
Bilince gülmek istersiniz. (Bilmece)*
4. Utız téşten çıkkān – utız ademge ceyéle. (Mekal) N.İ., s. 235
Otuz dişten çıkmış, otuz adama yayılır. (Atasözü)
5. Monı miña söyledé Aldar,
Eger siña oçrasa,
Bolar barsı da yalğan,
Yalğan bulsa da,
Ak keğazge yazılğan. (Ekiyat) N.İ., s. 75
*Bunu bana söyledi Aldar,
Eğer sana rastlarsa,
Bunlar hepsi yalan,
Yalan olsa da,
Ak kağıda yazılmış. (Masal)*
6. Ülçevlerde ülçenmi,
Bazarlarda satılmıy. (Akıl) N.İ., s. 68
*Tartılarda ölçülmez,
Bazarlarda satılmaz. (Akıl)*
7. Arşınlı tügél, potlı tügél,
Herkémde bar. (Akıl) N.İ., s. 68
*Arşınlı değil, potlu değil,
Herkeste var. (Akıl)*

8. Bér baylık bar – yanmıy,
Karak ta urlıy almıy,
Töşép te yuğalmıy. (Bélém) N.İ., s. 69
*Bir zenginlik var – yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz. (Bilim)*
9. Açıdan açırak, tatlıdan tatlırak,
Usaldan usalrak, dörésten dörösrek
Nerse bar dönyada? (Tél) N.İ., s. 72
*Acıdan daha acı, tatlıdan daha tatlı,
Kötüden daha kötü, dürüstten daha dürüst
Ne var dünyada? (Dil)*
10. Akçasız kéreséñ, hazine alıp çıgasıñ. (Mektep) N.İ., s. 78
Parasız girersin, hazine alıp çıkarsın. (Okul)
11. Ağaç tügél – yafraqlı,
Tun tügél – tégélgen. (Kitap) N.İ., s. 88
*Ağaç değil, yapraklı,
Kürk değil, dikilmiş. (Kitap)*
12. Kabat-kabat katlama,
Akılıñ bulsa taşlama. (Kitap) N.İ., s. 79
*Kat kat katlama,
Aklın varsa atma. (Kitap)*
13. Télé yuk – üzé anlata. (Kitap) N.İ., s. 84
Dili yok, kendisi anlatır. (Kitap)
14. İşéttém bér çın yalğan,
Ata-babadan kalğan,
Şundıy kıızıq ul yalğan –
Töbén bélmiséñ aldan,
Min söylesem, sin işan,
İşanmasañ, üzéñ qarğan. (Ekiyat) H.M., s. 430
*Duydum bir gerçek yalan,
Ata babadan kalan,
Öyle ilginç o yalan,
Dibini bilmezsin önceden,
Ben söylersem sen inan,
İnanmazsan kendin bilirsin. (Masal)*
15. Kéçkéne géne sandıqka bötén dönya sıyğan. (Kitap) N.İ., s. 90
Küçücük bir sandığa bütün dünya sığmış. (Kitap)

16. Aq cir, qara tap,
Nerse bulır uylap tap. (Kitap) N.İ., s. 90
*Ak toprak, kara leke,
Ne olur, düşünüp bul. (Kitap)*
17. Aq yalan, qara suqmaq, -
Yöri bélgen ez tabar. (Kitap) N.İ., s. 90
*Ak alan, kara patika,
Yürümeyi bilen iz bulur. (Kitap)*
18. Aça da yaba, aça da yaba,
Cavabın zirek taba. (Kitap) N.İ., s. 90
*Açar da kapatır, açar da kapatır,
Cevabı zeyrek bulur. (Kitap)*
19. Kişte başında töplé törgék,
Aña her öyde hürmet,
Herkémge de iñ kirek. (Kitap) N.İ., s. 91
*Raf başında izahlı paket,
Ona her evde hürmet,
Herkes için de en lazım şey. (Kitap)*
20. Qul bélen çeçeséñ, küz bélen cıyasıñ. (Yazuv, ukuv) N.İ., s. 102
El ile ekersin, göz ile toplarsın. (Yazı, okuma)
21. Cirlégé aq, orlığı qara,
Ciméşé ni bulır? –
Tikşérép qara. (Kegaz, yazuv, ukuv) N.İ., s. 101
*Toprağı ak, tohumu kara,
Yemişi ne olur?
Kontrol edip bak. (Kağıt, yazı, okuma)*
22. Kekré-bökré sızılğan,
Heréfleré sızılğan,
Astı bar, östé bar,
Tırma kébék téşé bar. (Yazuv) N.İ., s. 101
*Eğri bükülü çizilmiş,
Harfleri eğilmiş,
Altı var, üstü var,
Tırmık gibi dişi var. (Yazı)*
23. Aş aşamas,
Qara su eçer,
Dönyada qoş kébék oçar,
Küñéllérge nur çeçer. (Yazuv) N.İ., s. 101

*Aş yemez,
Kara su içer,
Dünyada kuş gibi uçar,
Gönüllere nur saçar. (Yazı)*

24. *Cir östénde küp keshéler
Kar östéne kara solı çeçerler. (Yazuv) N.İ., s.102
Yer yüzünde çok insanlar,
Kar üstünde kara yulaf ekerler. (Yazı)*
25. *Bişev çeçe, bérev cıya. (Yazuv, ukuv) N.İ., s. 103
Beşi eker, biri toplar. (Yazma, okuma)*
26. *İgén çeçté biş malay,
Urdılar iké agay. (Yazuv, ukuv) N.İ., s. 103
Ekmek ekti beş çocuk,
Biçtiler iki ağa. (Yazma, okuma)*
27. *Ciré ak, orlığı kara,
Kul bélen çeçeler,
Avız bélen ciyalar. (Keğaz, yazuv, ukuv) N.İ., s.103
Toprağı ak, tohumu kara,
El ile ekerler,
Ağız ile toplarlar. (Kağıt, yazı, okuma)*
28. *Ak yalan,
Ak yalanda ez kalgan,
Ez östénde küz kalgan. (Keğaz, yazuv, ukuv) N.İ., s. 103
Ak alan,
Ak alanda iz kalmış,
İz üstünde göz kalmış. (Kağıt, yazı, okuma)*
29. *Üzé uqırğa bélmese de gomer buyé yazına. (Kalem) N.İ., s.103
Kendisi okumayı bilmiyorsa da ömür boyu yazar. (Kalem)*
30. *Keğaz östén karayta,
Dönya yözen ağarta. (Kalem) N.İ., s. 105
Kağıt üstünü karartır,
Dünya yüzünü aydınlatır. (Kalem)*
31. *Üzé bér karış,
Télé méñ karış. (Kalem) N.İ., s. 103
Kendisi bir karış,
Dili bin karış. (Kalem)*

32. Üzé yöze – çılbur téze. (Kalem) N.İ., s. 104
Kendisi yüzer, zincir dizer. (Kalem)
33. Bér қош бар – тёлён тёлген,
Құлға алıp сөйлестерсең,
Citmеш төрлэ тёл бёлген. (Kalem) H.M., s. 408
*Bir kuş var, dilini delmiş,
Eline alıp konuşturursan,
Yetmiş türlü dil bilmiş. (Kalem)*
34. Avızı bér, тёлэ iké, canı yuk.
Söylegen süzénең hiç sanı yuk. (Kalem) N.İ., s. 102
*Ağız bir, dili iki, canı yok.
Söyleyen sözünün sayısı yok. (Kalem)*
35. Méne tabışmaq, uylap қара:
Suvı temséz, yözé қара,
Çilegénéң töbé yuk,
Faydasınıñ çigé yuk. (Қара hem қара savıtı) N.İ., s. 105
*İşte bilmece, düşünüp bak:
Suyu tatsız, yüzü kara,
Kovasının dibi yok,
Faydasının sınırı yok. (Mürekkep ve mürekkep kabı)*
36. Қара kır buylap ақ қуян чаба. (Қара тақта, ақbur) N.İ., s.106
Kara kırdа ak tavşan koşar. (Tahta, tebeşir)
37. Bér çıғарıp ciberseң,
Nihetlэ çaқırsaң da kiré қaytmıy. (Süz) N.İ., s. 106
*Bir çıkartıp gönderirsen,
Ne kadar çağırsan da geri dönmez. (Söz)*
38. Eytérmén – minnen kiter,
Tıñlamasaң – sinnen kiter. (Süz) N.İ., s. 107
*Söylerim – benden gider,
Dinlemezsen – senden gider. (Söz)*
39. Sörmegen cirde tumağan қуян балası. (Yalğan süz) N.İ., s. 108
Sürülmeyen toprakta doğmamış tavşan yavrusu. (Yalan söz)
40. Diñgézé бар, suvı yuk,
Қалası бар, һалқы yuk,
Urmanı бар, ағачы yuk. (Karta) N.İ., s. 109
*Denizi var, suyu yok,
Şehri var, halkı yok,
Ormanı var, ağacı yok. (Harita)*

41. Şehirler – yortsız,
Diñgézler – susız. (Geografiya kartası) N.İ., s. 98
*Şehirler evsiz,
Denizler susuz. (Coğrafya haritası)*
42. Yamavı bar, cöye yuk,
Kılası bar, öye yuk. (Karta) N.İ., s. 100
*Yaması var, dikişi yok,
Şehri var, evi yok. (Harita)*
43. Babay bürégé yöz yamav. (Globus) N.İ., s. 100
Dedenin yüz yamalı şapkası. (Yerküre)
44. Ayağı yuk - kiter,
Cibergen cirge citer,
Kuşkan yomışnı üter. (Ḣat) N.İ., s. 100
*Ayağı yok, gider,
Gönderdiğin yere yetişir,
Verildiği görevi yapar. (Mektup)*
45. Télé yuk, télese kém bélen söyleşe,
Gevdesé yok, kegazden külmek kiye. (Ḣat) N.İ., s. 100
*Dili yok, istediği ile konuşur,
Vücudu yok, kağıttan elbise giyer. (Mektup)*
46. Dürt poçmaklı kéletém, -
Akkoşım bar eçénde;
Kése alır dip kaygım yuk, -
Tamgası bar tüşénde. (Ḣat) N.İ., s. 101
*Dört köşeli ambarım,
Kuğum var içinde;
İnsan alır diye kaygım yok,
Damgası var göğüsünde. (Mektup)*
47. Kabat-kabat,
Bér košta öç yöz altmış biş kanat,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér kanat. (Kalendar) N.İ., s. 102
*Kat kat,
Bir kuşun üç yüz altmış beş kanadı,
Ben duruyorum onları hesaplayıp,
Bir gün bile giymez bir kanadı. (Takvim)*
48. Küñélsézge – yuvanıç,
Küñéllége - kuvanıç. (Cır) N.İ., s. 103

*Sevinçsize teselli,
Sevinçliye eğlence. (Şarkı)*

Tabiat Konulu Bilmeceleler

49. Öy başına utırğan,
Cir yözén nuri bélen tutırğan. (Koyaş) N.İ., s. 104
*Ev başına oturmuş,
Yer yüzünü nur ile doldurmuş. (Güneş)*
50. Ul bulsa, kön bula.
Ul bulmasa, tön bula. (Koyaş) N.İ., s. 105
*O olursa, gün olur,
O olmazsa gece olur. (Güneş)*
51. Lampa tügél – yaqtırta,
Miç tügél – cılıta. (Koyaş) N.İ., s. 105
*Lamba değil, aydınlatır,
Soba değil, ısıtır. (Güneş)*
52. Tav başında cevher taş,
Aña turı karağan kėsénéñ küzé yaş,
Anı tapқан kėsége yöz yégérmé yaş. (Koyaş) N.İ., s. 106
*Dağ başında mücevher taş,
Ona doğru bakan insanın gözünde yaş,
Onu bulan insan yüz yirmi yaşında. (Güneş)*
53. Yégét yégétlégén ite,
Yélmayép boz eréte. (Koyaş) N.İ., s. 107
*Yiğit yiğitliği yapar,
Gülümseyip buz eritir. (Güneş)*
54. Zur palas,
Töbénde yomrı qalaç. (Kük, ay) N.İ., s. 108
*Büyük halı,
Dibinde yuvarlak ekmek. (Gök, ay)*
55. Nerse tönné yaqtırta,
Nerse yana – yandırımıy. (Koyaş, ay) N.İ., s. 109
*Gece ne aydınlatır,
Ne yanar ama yakmaz. (Güneş, ay)*
56. İrten çığa,
Kiçén yuğala,
Anıñ urınına
Énésé qala. (Koyaş, ay) N.İ., s. 110
Sabah çıkar,

*Akşam kaybolur,
Onun yerine kardeşi kalır. (Güneş, ay)*

57. Altın kitté, kömêş kildé. (Koyaş, ay) N.İ., s. 110
Altın gitti, gümüş geldi. (Güneş, ay)
58. Öy östénde yartı kümeç. (Ay) N.İ., s. 110
Ev üstünde yarım ekmek. (Ay)
59. Cögené yuk totarğa,
Avızı yuk yélarğa,
Télé yuk söylerge,
Bötén éşné éşleteler. (Cil) H.M., s. 530
*Dizgini yok tutmaya,
Ağzı yok ağlamaya,
Dili yok söylemeye,
Bütün işi işletir. (Rüzgar)*
60. Tönle kalka, köndéz yata. (Ay) N.İ., s. 112
Gece kalkar, gündüz yatar. (Ay)
61. Miç tulı peremeç,
Urtasında bér kılaç. (Ay, yıldızlar) N.İ., s. 112
*Fırın dolu börek,
Ortasında bir ekmek. (Ay, yıldızlar)*
62. Méñ şırpığa bér lampa. (Ay) N.İ., s. 113
Bin kibrite bir lamba. (Ay)
63. Öy eylene yögérdém,
Açkıçımını töşérdém, -
Ay kürdé, kıoyaş aldı. (Çık) H.M., s. 532
*Evi etrafında koştum,
Anahtarımı düşürdüm,
Ay gördü, güneş aldı. (Çiy)*
64. Yartı télém ipi
Bötén dünyağa citken (Ay) N.İ., s. 114
*Yarım dilim ekmek
Bütün dünyaya yetmiş. (Ay)*
65. Bér kötüçé méñ sarık köte. (Ay, yıldızlar) N.İ., s. 114
Bir çoban bin koyun bekler. (Ay, yıldızlar)
66. Bér atası, bér anası,
Niçe yöz méñ balası. (Koyaş, ay hem yıldızlar) N.İ., s. 114

*Bir babası, bir anası,
Nice yüz bin çocuğu. (Güneş, ay ve yıldızlar)*

67. Atamnın bér tunı bar.
Yabınıp bulmıy;
Ecé tulı ak encé,
Sanap bulmıy. (Kük hem yoldızlar) N.İ., s. 115
*Babamın bir kürkü var,
Üstü örtülmez;
İçi dolu ak inci,
Sayılamaz. (Gök ve yıldızlar)*
68. Kiç bulganda kürénér,
Tañ buldımı – kümélér. (Yoldız) N.İ., s. 115
*Akşam olunca gözüdür,
Tan oldu mu, gömülür. (Yıldız)*
69. Aktır üzé, yuğarı,
Cém-cém itép ul tora;
Bügén tañda kilmeseñ,
Kitermén dip utıra. (Yoldız) N.İ., s. 116
*Aktır kendisi, yukarıda,
Pırıl pırıl parlar,
Bugün tanda gelmezsen,
Giderim diye oturur. (Yıldız)*
70. Öy tübemde – ciz kadağ. (Yoldız) N.İ., s. 116
Ev tavanımda pirinç çivi. (Yıldız)
71. Bela kile, bela kile,
İké ciñén sala kile,
Karlığan suvın éçe kile,
Kara tizegén çığara kile. (Kıray) H.M., s. 453
*Bela gelir, bela gelir,
İki yenini çıkarıp gelir,
Frenküzümü suyunu içip gelir,
Kara gübreyi çıkartıp gelir. (Kırağı)*
72. Üzé yaltırıy, üze ıaltırıy. (Yoldız) N.İ., s. 116
Kendisi parlar, kendisi titrer. (Yıldız)
73. Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çeçlé,
Méñ de bér yeşlé. (Yoldız) N.İ., s. 117

*Ay ile gelir,
Gün ile gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin de bir yaşlı. (Yıldız)*

74. Vağ kınadır üzleré,
Yaltırıdır küzleré. (Yoldızlar) N.İ., s. 118
*Küçüktür kendileri,
Parlıyor gözleri. (Yıldızlar)*
75. Kül tulı altın balık. (Yoldızlar) N.İ., s. 118
Göl dolu altın balık. (Yıldızlar)
76. Cile kile, cile kile,
Kayénlıkğa cite kile.
Kayén suvın éçe kile. (Bolıt) H.M., s. 455
*Rüzgara gelir, rüzgara gelir,
Huşluğa yetişir,
Huş suyu içip gelir. (Bulut)*
77. Tönle bakşam, kük tulğan,
İrtén bakşam, yuk bulğan. (Yoldızlar) N.İ., s. 121
*Gece bakarsam, gök dolu,
Sabah bakarsan, yok olmuş. (Yıldızlar)*
78. Ataydan kalğan zur koştabağ,
Koştabağ tulı ciz kadak. (Yoldızlar) N.İ., s. 121
*Babadan kalan büyük çanak,
Çanak dolu pirinç çivi. (Yıldızlar)*
79. Cevher siptém, cirge töşmi,
Alıym disem, buyım citmi. (Yoldızlar) N.İ., s. 121
*Mücevher saçtım, yere düşmez,
Alayım desem, boyum yetmez. (Yıldızlar)*
80. Bérsé çeçe, bérsé éçe, bérsé üse. (Bolıt, cir, ülen) N.İ., s. 122
Biri eker, biri içer, biri büyür. (Bulut, toprak, ot)
81. Kanatı yuk - oçadır,
İškege yuk - yözedér,
İlden ilge küçedér,
Bik azğa da köyé kite, -
Cılıy-cılıy töşedér. (Yañgır) H.M., s. 122
*Kanatı yok, uçar,
Küreği yok, yüzer,*

*İlden ile geçer,
Çok az bir şeye morali bozulur,
Ağlaya ağlaya düşer. (Yağmur)*

82. Ayaksız-kulsuz resém yasıy. (Suvık) N.İ., s. 123
Ayaksız kolsuz resim çizer. (Soğuk)
83. Ayağı yuk, kulu yuk,
Terezege göl yasıy. (Suık) N.İ., s. 123
*Ayağı yok, kolu yok,
Pencereye gül yapar. (Soğuk)*
84. Üzé şuşında, üzé bélénmi;
Tiñğa béléne, küzge kürénmi. (Hava) N.İ., s. 123
Kendisi şurada, kendisi gözükmey,
Duyulur, ama gözle görölmez. (Hava)
85. İpi tögél, su tögél,
Avır tögél, az tögél,
Ansız yeşev mömkin tögél. (Hava) N.İ., s. 124
*Ekmek değil, su değil,
Ağır değil, az değil,
Onsuz yaşamak mümkün değil. (Hava)*
86. Ayağı yuk - kaçadır, kanatı yuk - oçadır. (Tötén) N.İ., s. 124
Ayağı yok, kaçar, kanadı yok, uçar. (Tütün)
87. Sikérép töşe,
Boznı tişe. (Tamçı) H.M., s. 473
*Zıplayıp düşer,
Buzu deler. (Damla)*
88. Ural tavdan kılıç orsam,
İdélde çağım uynıy. (Yeşén) H.M., s. 459
*Ural dağından kılıç vursam,
İdilde çamça oynar. (Şimşek)*
89. Miç écénde kara meçé. (Tötén) N.İ., s. 132
Soba içinde kara kedi. (Tütün)
90. Yalt-yolt ite,
Cidé çağrım cir kite. (Yeşén) H.M., s. 553
*Pırıl pırıl eder,
Yedi çağrım yer gider. (Şimşek)*
91. Altın kapka yabıla,

Kömés kapka açıla,
Merdi babay kıçkıra,
Ülgen késé téréle. (Koyaş çığa, ay bata, eteç kıçkıra, késéler yokıdan tora) N.İ.,
s. 132
*Altın kapı kapanır,
Gümüş kapı açılır,
Merdi dede bağırır,
Ölen kişi canlanır. (Güneş çıkar, ay batar, horoz öter, insanlar uykudan kalkıyor)*

92. Tav arklı uq attım,
Atқан uğım yuğalttım. (Yoldız atılu) N.İ., s. 133
*Dağ arkasına ok attım,
Attuğım oku kaybettim. (Yıldız kayması)*
93. Sır-sır sırı bar,
Altı törlé nurı bar,
Cidé kat kükke yulı bar. (Salavat küpéré) N.İ., s. 134
*Dal dal deseni var,
Altı türlü nuru var,
Yedi kat göğə yolu var. (Gökkuşağı)*
94. Urmanda urınsız,
Kırda koyıksız. (Cil) N.İ., s. 135
*Ormanda yersiz,
Kırda kuyruksuz. (Rüzgar)*
95. Kulsız-ayaksız tereze қаға. (Cil) N.İ., s. 136
Kolsuz ayaksız pencereye vurur. (Rüzgar)
96. Şundıy matur bér küpér –
Késé yörmi, at kérmi. (Salavat küpéré) H.M., s. 545
*Öyle güzel bir köprü,
İnsan yürümez, at girmez. (Gökkuşağı)*
97. Ayağı yuq, kulı yuq,
Söyleşérge télé yuq,
Koyaş kébék nurı yuq,
Kürérge küzé yuq,
Hiç citmegen ciré yuq. (Cil) N.İ., s. 134
*Ayağı yok, eli yok,
Konuşmaya dili yok,
Güneş gibi nuru yok,
Görmeye gözü yok,
Hiç yetişmeyen yeri yok. (Rüzgar)*

98. Üzé yémséz ijğıra,
Kar buranın tuzdır. (Buran) N.İ., s. 132
*Kendisi çirkin ulur,
Kar parçaları dağıtır. (Kar fırtınası)*
99. Yon tüşegém yértıldı,
Bötén dönya yon buldı. (Buran) N.İ., s. 136
*Yün döşeğim yırtıldı,
Bütün dünya yün oldu. (Kar fırtınası)*
100. Kotıra da ükére,
Bötén cirné tutıra. (Buran) N.İ., s. 137
*Kudurur da böğürür,
Bütün yeri doldurur. (Kar fırtınası)*
101. U-u, ulıdır,
Yonnan bura burıdır,
Koyma bélen urıdır. (Buran) N.İ., s. 138
*U-u ular,
Yünden kütük dizer,
Duvar ile çevirir. (Kar fırtınası)*
102. Kışın yata taştay,
Yazın çaba attay. (Boz) N.İ., s. 139
*Kışın yatar taş gibi,
Yazın koşar at gibi. (Buz)*
103. Közén tuva, yazın üle. (Boz) N.İ., s. 140
Sonbahar doğar, ilkbahar ölür. (Buz)
104. Tışka kuydım – taş buldı,
Öyge kérttém – su buldı,
İndé nihel iteyém,
Utka kuysam – bu buldı. (Boz) N.İ., s. 140
*Dışarıya koydum – taş oldu,
Eve aldım – su oldu,
Daha ne yapayım.
Ateşe koyarsam – bu oldu. (Buz)*
105. Mamık yurğan,
Kat-kat sırğan,
Üzé sup-suvık. (Kar) N.İ., s. 141
*Pamuk yorgan,
Kat kat dikilmiş,
Kendisi soğuk. (Kar)*

106. Méne yata cevher taş,
Alıym diseñ, yuk bula. (Kar) N.İ., s. 142
*İşte durur mücevher taş,
Alayım dersen yok olur. (Kar)*
107. Elék üzé sudan tudı,
Hezér üzé su tudıra;
Aķ mamık kébék,
Yaltırıy almaz kébék. (Kar) N.İ., s. 142
*Önce kendisi sudan doğar,
Şimdi kendisi su doğurur,
Ak pamuk gibi,
Parlıyor elmas gibi. (Kar)*
108. Aķ yabalak aķ kiyézge yatır. (Kar) N.İ., s. 143
Ak baykuş beyaz keçeye yatar. (Kar)
109. Kara cirnéñ östéne
Kaz mamıgın kém tükken?
Aķ yurğanın kém tékken?
Ap-aķ onnı kém sipken? (Kar) N.İ., s. 143
*Kara toprağın üstüne
Kaz tüyünü kim dökmüş?
Beyaz yorganı kim dikmiş?
Bembeyaz unu kim serpmiş? (Kar)*
110. Mamık tüşegém
Cirge tüşedém. (Kar) N.İ., s. 144
*Pamuk döşegimi
Yere döşedim. (Kar)*
111. Aķ aşyavlık taptık,
Cir östéne yaptık. (Kar) N.İ., s. 144
*Ak örtü bulduk,
Yer üstüne serdik. (Kar)*
112. Kanatsız oça,
Ayaksız çaba,
Tışta öyéle,
Öyde ceyéle. (Kar) N.İ., s. 145
*Kanatsız uçar,
Ayaksız koşar,
Dışarıda yığılır,
Evde yayılır. (Kar)*

113. Çit-çité – tallık,
Urtası – sazlık,
Kérseñ – batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ. (Kül) N.İ., s. 145
*Etrafı söğüt,
Ortası bataklık,
Girersen batarsın,
Çıkamadan yatarsın. (Göl)*
114. Başı tavda, ayağı diñgézde. (Yélğa) N.İ., s. 146
Başı dağda, ayağı denizde. (Nehir)
115. Oça tavişsiz,
Yata tınsız,
Ülgende téréle,
Şav da gör kile. (Kar) H.M., s. 493
*Uçar sessiz,
Yatar hareketsiz,
Öldüğünde iyileşir,
Hızlı ve gür gelir. (Kar)*
116. Kükten kildé, cirge kitté. (Yañgır) N.İ., s. 150
Gökten geldi, toprağa gitti. (Yağmur)
117. Yalt-yolt yaltırıy,
Cirnéñ östé ҡaltırıy,
Éncé kébék tézéle,
Yéfek kébék suzıla. (Yéşén, yañgır) N.İ., s. 153
*Pırıl pırıl parlar,
Yerin üstü titrer,
İnci gibi dizilir,
İpek gibi uzanır. (Yıldırım, yağmur)*
118. Zur palas töbénde yomrı ҡalaç. (Kük hem ay) N.İ., s. 153
Büyük halı dibinde yuvarlak ekmek. (Gök ve ay)
119. Ҙаз мамıғın ҡағına,
Ҙағına da тuzғına. (Buran) H.M., s. 543
*Kaz tüyünü silker,
Silker de atar. (Kar fırtınası)*
120. Yélmıy ağay yélmayép boz eréte. (Koyaş) N.İ., s. 154
Gülümsemeyen ağa gülümseyip buz eritir. (Güneş)
121. Du-du-du ite,

- Hayvannarı yögérte,
Ademnerné tilmérte. (Buran) H.M., s. 491
Du du du eder,
Hayvanları koşturur,
İnsanlara eziyet eder. (Kar fırtınası)
122. Şundıy zur – böten cirné eylendérép ala,
Şundıy kéçkéne – iñ kéçkéne yarıkka da sıya. (Cil-davıl) N.İ., s. 154
O kadar büyük ki, bütün yeryüzünü dolaşabilir,
O kadar küçük ki, en küçük deliğe de sığar. (Fırtına)
123. Üzé kürénmi, üzé sızgıra,
Üzé bar nersené pır tuzdıra. (Cil-davıl) N.İ., s. 155
Kendisi görünmez, kendisi vızıldar,
Kendisi herşeyi darma dağın dağıtır. (Fırtına)
124. Öy artında ozın ağay,
Ene bélen koyé kazıy. (Tamçı) N.İ., s. 155
Ev arkasında uzun ağa,
İğne ile kuyu kazar. (Kar suyu damlaları)
125. Üzé tuña, öyge kérmi,
Üzé cılıy da cılıy. (Tamçı) N.İ., s. 156
Kendisi donar, eve girmez,
Kendisi ağlar da ağlar. (Kar suyu damlaları)
126. Ayaksız-kušsız döp-döp koyé kazıy. (Tamçı), s. 156
Ayaksız kolsuz döp döp koyu kazır. (Kar suyu damlaları)
127. Üzé tuña, üzé kérmi,
Üzé yélıy da yélıy. (Tamçı) N.İ., s. 156
Kendisi donar, eve girmez,
Kendisi ağlar da ağlar. (Kar suyu damlaları)
128. Öy artında ak tana
Mögezém bar dip maqtana. (Boz söngésé) N.İ., s. 156, s. 156
Ev arkasında ak dana
Boynuzum var diye övünür. (Saçak buzu)
129. Babay kilgen sağınıp,
Ak çıkmenén yabınıp. (Kış kilüv) N.İ., s. 157
Dede gelmiş özleyip,
Ak paltosunu örtüp. (Kışın gelmesi)
130. Ala-sıyér yatıp kala,
Ak sıyér torıp kite. (Cey) N.İ., s. 157

*Ala inek yatıp kalır,
Ak inek kalkıp gider. (Yaz)*

131. Aķ sıyér – torıyķ, di,
Ėara sıyér – yatıyķ, di. (Yaz k  n     ar bölen cir) N.  ., s. 158
*Ak inek, kalkalım diyor,
Kara inek, yatalım diyor. (  lkbahar zamanında kar ile toprak)*
132. Atı yuk, tertes   yuk,
K  n  -t  n   bara, yulı   ala. (Y  l  a,   i  me) N.  ., s. 158
*Atı yok, ko  sumu yok,
Ge  e gündüz gider, yolu kalır. (Nehir,   e  me)*
133. Atı bara, tertes     ala. (Y  l  a bölen yar) N.  ., s. 158
Atı gider, ko  sumu kalır. (Nehir ile kıyı)
134.   ol  oz kıızı su  a bara,
B  lez  g   t    p   ala, -
Ay k  r  p   ala,
  oya     b  p ala. (  ık) H.M., s. 356
*Kolhoz kıızı suya gider,
Bileziği düşüp kalır,
Ay görüp kalır,
Güneş öperek alır. (  iy)*
135. Utı yuk, tütünü bar. (Toman) N.  ., s. 159
Ateşi yok, dumanı var. (Sis)
136. K  n tu  an  ı k  n ite,
  len ba  ın su ite. (Toman) N.  ., s. 161
*Gün doğmadan gün eder,
Ot üzerini su yapar. (Sis)*
137. Tav   uy  nında anası,
  ı  ıp   a  a balası. (  i  me) N.  ., s. 161
*Da   koynunda anası,
  ıkıp   a  ar çocuğu. (  e  me)*
138. T  nle terezes   biklene,
K  nd  z a  ıla. (Bek  ) N.  ., s. 161
*Gece penceresi kapanır,
Gündüz açılır. (Oyuk)*
139. Sır-sır sır  alan,
Urtasında b  r taba  . (Bek  ) N.  ., s. 162
Kenarları desen desen,

Ortasında bir tabak. (Oyuk)

140. Tornalar torıp kitté,
Ağıydél ağıp qaldı. (Boz kitüv, yélğa açıluv) N.İ., s. 162
*Turnalar uçup gitti,
Ağıydel akıp kaldı. (Buzun gitmesi, nehir açılması)*
141. Qara quynıñ tirésén eylendérép qapladım. (İgênçélék) N.İ., s. 163
Kara koyunun derisini döndürüp örttüm. (Ekincilik)
142. Diñgéz tügél – dulkınlana. (İgên kırı) N.İ., s. 163
Deniz değil, dalgalanır. (Ekin tarlası)

Bitkiler Konulu Bilmeceler

143. Yazın yam bire,
Cey salkın bire,
Közén tem bire,
Qışın tun bire. (Urman) N.İ., s. 164
*İlkbahar güzellik verir,
Yazın soğuk verir,
Sonbahar tat verir,
Kışın kürk verir. (Orman)*
144. Cey kiyéne, qış çışénép taşlıy. (Urman) N.İ., s. 165
Yazın giyinir, kışın çıkartıp atar. (Orman)
145. Yaz yazıla,
Cey ceyéle,
Köz köcreye,
Qış üle. (Ağaç) H.M., s. 457
*İlkbahar açılır,
Yazın uzanır,
Sonbahar buruşur,
Kışın ölür. (Ağaç)*
146. Belekey géne bér çülmek,
Avızı-cöyé kürénmi,
Niçék kéne yörtséñ de,
Aşı hiçbér tügélmi. (Çiklevék) N.İ., s. 167
*Küçücük bir çömlek,
Ağzı- dikişi gözükmey,
Nasıl taşısan da
Aşı hiç dökülmez. (Fındık)*
147. Yaz kilse – kiyéne,
Köz kilse – çışéne. (Ağaç) N.İ., s. 168

*Yaz gelirse giyinir,
Kış gelirse soyunur. (Ağaç)*

148. Cey de yégét, kış ta yégét,
Kartayğanı yuk, gél yégét. (Narat) N.İ., s. 168
*Yazın da yiğit, kışın da yiğit,
Yaşlandığı yok, hep yiğit. (Çam)*
149. Utta yana,
Suda batmıy. (Ağaç) N.İ., s. 169
*Ateşte yanar,
Suda batmaz. (Ağaç)*
150. Kayçısız kiséle,
Cépséz tégéle. (Yafrak) N.İ., s. 169
*Makassız kesilir,
İpsiz dikilir. (Yaprak)*
151. Yazın dünyağa kile,
Közén sarğayép üle. (Yafrak) N.İ., s. 172
*İlkbaharda dünyaya gelir,
Sonbaharda sararıp ölür. (Yaprak)*
152. Üzé ayaksız-şulsız,
Sikére de töşe, sikére de töşe. (Yafrak) N.İ., s. 173
*Kendisi ayaksız kolsuz,
Zıplar da düşer, zıplar da düşer. (Yaprak)*
153. Nindi ağaç cilséz şavlıy? (Usak) N.İ., s. 174
Hangi ağaç rüzgarsız gürülder? (Titrekkavak)
154. Yafrak da tügél,
Botak da tügél,
Üzé ağaçta üse. (Ağaç kayrısı) H.M., s. 656
*Yaprak da değil,
Dal da değil,
Kendisi ağaçta yetişir. (Ağaç kabuğu)*
155. Ayağı altmış,
Kulı citmés,
Bité méñ bér yöz citmés. (Tirek) N.İ., s. 174
*Ayağı altmış,
Kolu yetmiş,
Yüzü bin yüz yetmiş. (Kavak)*
156. Cey de, kış ta, yaz da, köz de

- Çeçek ata bér töste. (Çırşı) N.İ., s. 175
Yazın da, kışın da, ilkbaharda da, sonbaharda da
Çiçek açar aynı renkte. (Akçam)
157. Eçén aşylar,
Tışın taşlıylar. (Çiklevék) N.İ., s. 176
İçini yerler,
Dışını atarlar. (Çekirdek)
158. Kat-kat,
Katlı saray eçénde
Padişahnıñ bér kızı bar,
Biklé saray eçénde. (Çiklevék) N.İ., s. 177
Kat kat
Katlı saray içinde
Padişahın bir kızı var,
Kitlenmiş saray içinde. (Çekirdek)
159. Babay méskén kartayğan,
Eşlepesé yantayğan. (Könbağış) N.İ., s. 178
Miskin dede yaşlanmış,
Şapkası yan kaymış. (Ayçiçeği)
160. Gevdesé nezék bulsa da,
Bik zur çalma çornağan. (Könbağış) N.İ., s. 178
Vücudu ince olsa da,
Çok büyük sarık sarmış. (Ayçiçeği)
161. Kön üse, tön üse,
Ağaç bélen tiñ üse. (Ağaç üzegé) H.M., s. 432
Gün büyür, gece büyür,
Ağaç ile aynı büyür. (Ağaç göbeği)
162. Ozın buylı, zeñger küzlé. (Citén) N.İ., s. 179
Uzun boylu, mavi gözlü. (Keten)
163. Ağaçtan biyék,
Ülennen kéçkéne. (Yafrağ) H.M., s. 655
Ağaçtan büyük,
Ottan küçük. (Yaprak)
164. Ayağında kara kata,
Tepiyénde kızıl oyék,
Yéşél külmeklé, aq yavlıqlı. (Karaboday) N.İ., s. 180
Ayağında kara ayakkabı,
Bacağında kırmızı çorap,

Yeşil elbiseli, ak örtülü. (Karabuğday)

165. Bér ülen bar çokırda,
Anı tanıy suşır da. (Kıçıtқан) N.İ., s. 182
*Bir ot var çukurda,
Onu tanır kör de. (Isırgan)*
166. Kıynamıy, suşımıy, üze yélata. (Kıçıtқан) N.İ., s. 183
Dövmez, vurmaz, kendisi ağılatır. (Isırgan)
167. Ak yavlıklar yabınğan,
Al kıınalar yağıngan,
Kulım suzsam – teşlep aldı,
Şul kaderlé sağıngan. (Gölcimés) N.İ., s. 183
*Ak örtüler örtülmüş,
Al kıınalar yakınmış,
Elimi uzatırsam – ısırıverdi,
O kadar özlemiş. (Kuşburnu)*
168. Olısı da, kéçesé de eşlepe kigen. (Gömbe) N.İ., s. 184
Büyüğü de, küçüğü de şapka takmış. (Mantar)
169. Ak kiyemen kigen,
Yeşél çuğın élgén. (Kayen) H.M., s. 453
*Beyaz elbisesini giymiş,
Yeşil püskülünü asmış. (Huş)*
170. Üze tavnıñ kaşında,
Yeşél bürék başında (Çırşı) H.M., s. 514
*Kendisi dağın kaşında,
Yeşil şapka başında. (Akçam)*
171. Yar buyénda kara teke
Ayağın salındırıp utıra. (Karlığan) H.M., s. 613
*Kıyı boyunca kara teke,
Ayağını sallayıp oturur. (Frenküzüümü)*

Hayvanlar Konulu Bilmeceler

172. Savıtınnan sabı ozın. (Sayésқан) N.İ., s. 186
Kabından sopası uzun. (Saksağan)
173. Urmannan çığar,
Koyrığı çuvar,
Eytégéz İshakka,
Kérép kitté poçmakka. (Tıçқан) H.M., s. 431
Ormandan çıkar,

*Kuyruğu rengarenk,
Söyleyin İshak'a,
Girip kaçmış köşeye. (Fare)*

174. Kéçkéne géne bérev,
Artında ozın térev. (Sayésşan) N.İ., s. 190
*Küçücük birisi,
Arkasında uzun dayanak. (Saksağan)*
175. Koş tügél oça,
Yabalaktan kırka,
Çiklevékné yarata,
Sızgırsa, urmannı yañgrata. (Tiyén) H.M., s. 526
*Kuş değil, uçar,
Baykuştan korkar,
Findık sever,
Islık çalarsa, ormanı gürlendir. (Sincap)*
176. Kırdı kara kazanım kaynıy. (Kırmışka oyası) N.İ., s. 190
Kırdı kara kazan kaynar. (Karıncı yuvası)
177. Canı bar da kanı yuk,
Yök tartırlık helé yuk. (Çébén) N.İ., s. 191
*Canı var da kanı yok,
Yük çekmelik gücü yok. (Sinek)*
178. Kolğa başında bér öy,
Kunağım terezesénen yörü. (Sıyérçık oyası hem sıyérçık) N.İ., s. 191
*Kol başında bir ev,
Misafirim penceresinden yürür. (Sığırçık)*
179. Kolğa başında yortı,
Éçénde anıñ cırçı. (Sıyérçık) N.İ., s. 191
*Kol başında evi,
İçinde onun şarkıcısı. (Sığırçık)*
180. Kulı yuk, balçık taşıy,
Baltası yuk, öy yasıy. (Karlığaç) N.İ., s. 191
*Eli yok, balçık taşır,
Baltası yok, ev yapar. (Kırlangıç)*
181. Göldér-göldér göl iteklé,
Gölkey kızıl çitéklé. (Kügerçén) N.İ., s. 191
*Pırıl pırıl çiçekli etekli,
Şirin kırmızı ayakkabılı. (Güvercin)*

182. Ağa başında beylé bua. (oş oyası) N.İ., s. 192
Ağa başında örme boha. (Kuş yuvası)
183. Tönle yörérge yarata,
Köndéz yörmi,
Yokıa yata. (Yaranat) H.M., s. 524
*Gece yürümeyi sever,
Gündüz yürümez,
Uyur. (Yarasa)*
184. Bér cenlék üzéne tarta,
Bérsé itke ırta. (Tavık) N.İ., s. 193
*Bir hayvan kendine eker,
Öbürü uzaa atar. (Tavuk)*
185. Eytim bér yoma:
Ceyén sorı,
ışın a,
Töyme koyrık,
Şés ola. (uyan) H.M., s. 647
*Söyleyeyim bir bilmece:
Yazın gri,
Kışın beyaz,
Düğme kuyruk,
Şiş kulak. (Tavşan)*
186. Saallı kilés tuva, bérev de aceplenmi. (Kece) N.İ., s. 194
Saallı olarak doğar, kimse de şaşırmaz. (Keçi)
187. Va-va uva altında
annın ızı yul sala. (uyan) H.M., s. 457
*Ufak ufak alı altında
Hanın ızı yol yapar. (Tavşan)*
188. Yomrı-yomrı tup kébék,
Bötén tené şırpı kébék. (Kérpé) H.M., s. 543
*Yuvarlak yuvarlak top gibi,
Bütün vücudu kibrit gibi. (Kirpi)*
189. Belekey géne arık,
Tené tulı şırpı. (Kérpé) H.M., s. 543
*Küücük bir ihtiyar,
Vücudu dolu kibrit. (Kirpi)*
190. Dürttér anın ayacı,

Tübesénde kolağı;
İlden-ilge citkérér,
Taştan katı toyağı. (At) H.M., s. 540
*Dörttür onun ayağı,
Tepesinde kulağı,
İlden ile yetiştirir,
Taştan sert toynağı. (At)*

191. Kalın arka,
Tarta da tarta,
Ul tartқан sayén tabış arta. (At) N.İ., s. 200
*Kalın arka
Çeker de çeker,
O çekince kazanç artar. (At)*
192. Ülen aşıy, may taşıy. (Sıyér) N.İ., s. 201
Ot yer, yağ taşır. (İnek)
193. Koyrıgınnan mögézé ozın. (Kece) N.İ., s. 201
Kuyruğundan boynuzu uzun. (Keçi)
194. Bar bézde saķallı bér türe,
Baķçaları küp anıñ, -
Bérsénnen çığa, bérséne kére. (Kece) N.İ., s. 201
*Var bizde sakallı bir patron,
Bahçeleri çok onun,
Birisinden çıkar, öbürüne girer. (Keçi)*
195. Belekey géne buylı,
Eylendérép kigen tunlı. (Sarıķ) N.İ., s. 202
*Küçücük boylu,
Çevirip giymiş kürkü. (Koyun)*
196. Açmağan sandık eçénde tékmegen tunım yata. (Sarıķ berené) N.İ., s. 202
Açılmamış sandık içinde dikilmemiş kürküm durur. (Koyun yavrusu)
197. Ni, saķallı bulıp, ķart tügél,
Ni, mögézle bulıp, ügéz tügél,
Ni, mamıķlı bulıp, ķoş tügél,
Ni, üzé yüke suysa da, çabata yasamıy. (Kece) N.İ., s. 202
*Ne sakallı olup, yaşlı değil,
Ne boynuzlu olup öküz değil,
Ne tüylü olup kuş değil,
Ne kendisi iħlamur ağacını soysa da ayakkabı yapmaz. (Keçi)*

198. Aşata, tuyéndıra,
Cılıta, kiyéndére,
Kéşéné söyéndére. (Sarıķ) N.İ., s. 202
*Yedirir, doyurur,
Isıtır, giyindirir,
İnsanı sevindirir. (Koyun)*
199. Kéçkéne géne tatar,
Yazın tunın satar. (Sarıķ) N.İ., s. 203
*Küçücük bir tatar,
Yazın kürkünü satar. (Koyun)*
200. Keşénéñ dustı, yortnıñ saķçısı. (Et) N.İ., s. 204
İnsanın dostu, evin bekçisi. (Köpek)
201. Saķbayem télé salınıp töşse de, kıyırığı yuğarı. (Et) N.İ., s. 205
Bekçimin dili sallanıp düşse de, kıyruğı yukarıda. (Köpek)
202. Yögére-yögére de balta sabı östene utıra. (Et) N.İ., s. 206
Koşar koşar da balta sapı üstüne oturur. (Köpek)
203. Üzé miç başında,
Üzé tun yabınıp yoklıy. (Meçe) N.İ., s. 207
*Kendisi soba üstünde,
Kendisi kürkle örtünüp uyur. (Kedi)*
204. Söyek avız, it saķal. (Eteç) N.İ., s. 207
Kemik ağız, et sakal. (Horoz)
205. Başı tarak, kıyırığı urak. (Eteç) N.İ., s. 208
Başı tarak, kıyruğı oruk. (Horoz)
206. Yögérdé-yögérdé,
Cıréne citkeç utırdı. (Tavık) N.İ., s. 208
*Koştı koştı,
Yerine varınca oturdu. (Tavuk)*
207. Yeşel palas östénde sarı yomgak tegeri. (Kaz bebkese) N.İ., s. 208
Yeşil halı üstünde sarı yumak yuvarlanır. (Kaz yavrusu)
208. Suda yuvınıp aldı,
Östé kıyır kıaldı. (Kaz) N.İ., s. 209
*Suda yıkanıp çıkmış,
Üstü kuru kalmış. (Kaz)*
209. Su töbéne töşe,

- Çılanmıyça çığa. (Ürdek) N.İ., s. 210
*Su dibine dalar,
Islanmadan çıkar. (Ördek)*
210. Kırdı yörse - kır kıyégé,
Suda yözse – su kıyégé. (Ürdek) N.İ., s. 211
*Kırda gezerse kır avı,
Suda yüzerse su avı. (Ördek)*
211. Ni yuğalttıñ, ni ézliséñ?
Kém kıynadı, nik cılıysıñ? (Duñğız) H.M., s. 430
*Ne kaybettin, ne arıyorsun?
Kim dövdü, neden ağlıyorsun? (Domuz)*
212. Mıyégı bar, saķalı yuk,
Tunı bar, çapanı yuk,
Faydası öyde bulğaç,
Yalangı seferé yuk. (Meçé) H.M., s. 431
*Bıyığı var, sakalı yok,
Kürkü var, paltosu yok,
Faydası evde olunca,
Başka yere gitmez. (Kedi)*
213. Aķ kıyéznéñ östénde
Métri mulla utıra. (Meçé) H.M., s. 440
*Beyaz keçenin üstünde
Metri molla oturur. (Kedi)*
214. Bérsé öyné saklıy,
Bérsé tıñnı saklıy,
Üzleré bér-bérséne ķan doşmanı. (Meçé hem ét) H.M., s. 443
*Biri evi saklar,
Biri dışarıyı saklar,
Kendileri bir birine kan düşmanları. (Kedi ve köpek)*
215. Bérevleréñ östénde
Tégélgen cılı tun, -
Téleseñ ķayda yatıp ķun. (Ėayvan östéndege tiré) H.M., s. 443
*Birilerin üstünde
Dikilmiş sıcak kürk,
İstedigin yere yatıp kon. (Ėayvan üstündeki deri)*
216. Kile bér batır atlap,
Ayağı basa lap-lap;
Urmanda yöri,
Umartadan bal köri. (Ayu) H.M., s. 445

*Gelir bir bahadır atlayıp,
Ayağı basar lap lap,
Ormanda yürür,
Arı kovanından bal alır. (Ayı)*

217. Edeplé géne kodaça
Tavıqlarnı yarata. (Tölké) H.M., s. 446
*Edepli bir dünür
Tavukları sever. (Tilki)*
218. Ceyén sorı, kışın ak,
Aña şulay yahşırak. (Kuyan) H.M., s. 448
*Yazın gri, kışın beyaz,
Onun için böylesi daha iyi. (Tavşan)*
219. Ayağın-başın yéşere taş külmegé eçene. (Taşbaka) N.İ., s. 224
Ayağını başını gizler taş elbisesi içine. (Kaplumbağa)
220. Timegenge timim,
Tigenné cavapsız kaldırmıym. (Bal kortı) N.İ., s. 225
*Dokunmayana dokunmam,
Dokunanı cevapsız bırakmam. (Arı)*
221. Kem üz öyası östénde yöri? (Ekem-tökem) N.İ., s. 226
Kim kendi yuvası üstünde gezer? (Salyangoz)
222. Kürér-kürmes küzleré,
Çélter beyli üzleré;
Çélterleré tügerek,
Éşli alar ürmelep. (Ürmeküç) N.İ., s. 226
*Görünmez gözleri
Dantel örer kendileri,
Dantelleri yuvarlak,
Çalışır onlar emekleyip. (Örümcek)*
223. Ceyén urmanğa patşa,
Kışın kardan da asta. (Ayu) N.İ., s. 228
*Yazın ormanda padişah,
Kışın kardan da aşağıda. (Ayı)*
224. Urmannan çığar, korsak astı çuvar;
Koyırığı sırlı, heylesé küptörlé. (Tölké) N.İ., s. 236
*Ormandan çıkar, göbek altı rengarenk;
Kuyruğu püsküllü, hilesi çok türlü. (Tilki)*

225. Néçke billé, költe koyırlı. (Tölké) N.İ., s. 236
İnce belli, demet kuyruklu. (Tilki)
226. Tiren-tiren çokırğa
Tirek niçék üsmegen?
Ozin muyén kuçkargä
Mögéz niçék üsmegen? (Döye) H.M., s. 456
*Derin derin çukurda
Kavak nasıl büyümemiş?
Uzun boyun çıkıntıya
Boynuz nasıl çıkmamış? (Deve)*
227. Bér yomğakta méñ ene,
Siña timi, sin time. (Kérpé) N.İ., s. 237
*Bir topta bin iğne,
Sana dokunmaz, sen dokunma. (Kirpi)*
228. Bötén batır yoklasa da,
İké batır yoklamıy. (Sıyér mögézleré) H.M., s. 465
*Bütün bahadır uyursa da,
İki bahadır uyumaz. (İnek boynuzları)*
229. Yalanda enelé yomğak yadır. (Kérpé) N.İ., s. 238
Tarlada iğneli top yatar. (Kirpi)
230. Éneleré üzé bélen yöri,
Üzé tége béلمي. (Kérpé) N.İ., s. 239
*İğneleri kendisiyle gezer,
Kendisi dikemez. (Kirpi)*
231. Éne bara han,
Avızı-borını kan. (Büré) N.İ., s. 240
*İşte gidiyor han,
Ağzı burnu kan. (Kurt)*
232. Urmannan çıgar, üzé çabar. (Kuyan) N.İ., s. 246
Ormandan çıkar, kendisi koşar. (Tavşan)
233. Ayağın-başın yeşére
Taş külmege eçene. (Taşbağa) N.İ., s. 246
*Ayağını başını saklar
Taş elbisesi içine. (Kaplumbağa)*
234. Ozin eçek,
Bér oçı töyénçék. (Yélan) N.İ., s. 249
Uzun bağırsak,

Bir ucu düğüm. (Yılan)

235. Cey buye akıl sata,
Kışın boz bulup kıta. (Bağa) N.İ., s. 249
*Yaz boyunca akıl satar,
Kışın buz olup donar. (Kurbağa)*
236. Koyrığı bar – butıy almıy,
Ayağı bar – yörü almıy. (Yarқанat) N.İ., s. 250
*Kuyruğu var, karıştıramaz,
Ayağı var, yürüyemez. (Yarasa)*
237. Kéçkéne géne yomrı şar,
Annan yavız nerse bar? (Tıçқан) N.İ., s. 251
*Küçücük bir yuvarlak top var,
Ondan yaman ne var? (Fare)*
238. Yar astınnan yav uza,-
Kılıklı da mılıklı. (Balık) N.İ., s. 251
*Kıyı altından ordu geçer,
Kılıklı ve tüfekli. (Balık)*

Meyve, Sebze Konulu Bilmeceler

239. Üskende yafrağın aşıylar,
Üsep citkeç, tamırın aşıylar. (Suğan) N.İ., s. 319
*Büyürken yaprağını yerler,
Büyüyünce kökünü yerler. (Soğan)*
240. Açıdır télé, kıllıdır töbé. (Suğan) N.İ., s. 319
Acıdır dili, kıllıdır dibi. (Soğan)
241. Kéçkéne géne sarı kart,
Kigen tunı tuğız kat. (Suğan) N.İ., s. 318
*Küçücük bir ihtiyar
Giymiş kürkü dokuz kat. (Soğan)*
242. Tışı tatlı it,
Écé katı taş,
Taşniñ éçende
Tağı temlé aş. (Örék) H.M., s. 534
*Dışı tatlı et,
İçi sert taş,
Taşın içinde
Daha lezzetli aş. (Kayısı)*
243. Bér kismekte méñ yégét. (Kıyar) N.İ., s. 318

Bir fıçıda bin yiğit. (Salatalık)

244. İt,
İt éçénde söyek,
Söyek éçénde yine it. (Örək) H.M., s. 532
Et,
Et içinde kemik,
Kemiğin içinde yine et. (Kayısı)
245. Terezesé yuk, işégé yuk,
Éçé tulı ıhalık. (Kıyar) N.İ., s. 319
Penceresi yok, kapısı yok,
İçi dolu halk. (Salatalık)
246. Kéçkéne géne yort,
Éçé tulı kıort. (Kıyar) N.İ., s. 320
Küçücük ev,
İçi dolu kurt. (Salatalık)
247. Astı tiré, östé tiré,
Éçénde tatlı tiré. (Kipken incir) H.M., s. 531
Altı deri, üstü deri,
İçinde tatlı deri. (Kuru incir)
248. Cir astında altın kazık. (Kişér) N.İ., s. 321
Yer altında altın kazık. (Havuç)
249. İyéle, bögéle,
Ağ mamığı tügéle,
Kara küzé küréne. (Şomırt) H.M., s. 532
Eğilir, bükülür,
Ak tüyü dökülür,
Kara gözü gözüdür. (İdris)
250. Kızıl kıızı cir éçénde,
Çeçleré cir östénde. (Kişér) N.İ., s. 318
Kırmızı kız yer altında,
Saçları yer üstünde. (Havuç)
251. Üzé kızıl, üzé buyamağan. (Kişér) N.İ., s. 319
Kendisi kızıl, kendisi boyamamış. (Havuç)
252. Kızıl töymesén aşkan,
Karşıma kilép başkan. (Mileş) H.M., s. 530
Kırmızı düğmesini asmış,
Karşıma gelip durmuş. (Üvez)

253. Bér küterem yort,
Éçé tulı yassı kort. (Kabak) N.İ., s. 310
*Bir kucak ev,
İçi dolu yassı kurt. (Kabak)*
254. Kéleté bar, malı yuk,
Balasınıñ sanı yuk. (Kabak) N.İ., s. 320
*Ambarı var, malı yok,
Çocukların sayısı yok. (Kabak)*
255. Utıra bér ak çölmek,
Östéne kigen yöz külmek. (Kebéste) N.İ., s. 320
*Oturur bir ak çömlek,
Üstüne giymiş yüz elbise. (Lahana)*
256. Ayaksız-ıulsız, méñ kat kigen. (Kebéste) N.İ., s. 320
Ayaksız kolsuz bin kat giymiş. (Lahana)
257. Kara urman urtasında
Kızıl eteç utıra;
Kağına da suğına;
Kanatınnan kan tama. (Balan) H.M., s. 540
*Kara orman içinde
Kırmızı horoz oturur,
Silkeler de çarpar,
Kanatından kan damlar. (Kartopu)*
258. Üzé şarday, éçé kıanday, temé balday. (Karbız) N.İ., s. 321
Kendisi top gibi, kendisi kan gibi, kendisi bal gibi. (Karpuz)
259. Urmanga bardım, ayu ütérđém,
Öyge kıanın kitérđém. (Balan) H.M., s. 561
*Ormana gittim, ayıyı öldürdüm,
Eve kanını getirdim. (Kartopu)*
260. Jir astında ciz büken, -
Ul ni iken? (Bereñgé) N.İ., s. 322
*Yer altında pirinç parça,
O ne acaba? (Patates)*
261. Ak babay
Kızıl başlık kigen. (Kura cilegé) H.M., s. 544
*Beyaz dede
Kırmızı başlık giymiş. (Ahududu)*

262. K                   ,
                   ,
         ,          ,
                   . (          ) H.M., s. 544
K                 ,
                  ,
         ,          ,
                     . (       )
263.       ,                 ,
     ,                ;
                  ,
                   . (         ) H.M., s. 543
                        ,
                       ,
                  ,
                  . (     )
264.                      ,
                 ;
                    , -
                ,
                  , -
        ,       . (         ) H.M., s. 540
                        ,
                 ,
                    ,
                . (     )
265.                 ,
               . (       ) N. ., s. 327
                ,
             . (       )
266.            ,
            . (       ) N. ., s. 327
           ,
            . (       )
267.                     . (     ) N. .,s. 328
                      . (     )
268.                   ,
               . (         ) H.M., s. 543

*Kırmızı düğme buldum,
Ağzıma attım. (Çilek)*

269. Tügerék kéne kızıl yort,
Écé tulı kıort. (Pomidor) N.İ., s. 329
*Yuvarlacık kırmızı yurt,
İçi dolu kurt. (Domates)*
270. Biklé kélet écénde kara kıom. (Mek) N.İ., s. 327
Kilitli ambar içinde kara kum. (Haşhaş)
271. Kanı bar, canı yuk,
Canı bar, kanı yuk. (Çiye) H.M., s. 546
*Kanı var, canı yok,
Canı var, kanı yok. (Vişne)*
272. Kön töşkende – péşem, di,
Cil tigende – töşem di. (Alma) H.M., s. 547
*Gün olunca oluyorum der,
Rüzgar esince düşüyorum der. (Elma)*
273. Utıra ağaç başında kız,
Soltan kébék,
Tügerék şalkın kébék,
Kızıl kan kébék,
Tatlı bal kébék. (Alma) H.M., s. 547
*Oturur ağaç başında kız,
Sultan gibi,
Yuvarlak turp gibi,
Kırmızı kan gibi,
Tatlı bal gibi. (Elma)*
274. Bér botak,
Bér botakta bér méñ borçaķ. (Mek) N.İ., s. 329
*Bir dal,
Bir dalda bin bezelye. (Haşhaş)*

Eşyalar Konulu Bilmeceler

275. Tüben öyde dürt büré,
Dürtésé de kük büré. (Öy nigézé, poçmaķları) N.İ., s. 332
*Alçak evde dört kurt,
Dördü de mavi kurt. (Ev temeli, köşeleri)*
276. Tışta sanadım – sigéz, öyde sanadım – dürt. (Öy poçmaķları) N.İ., s. 332
Dışarıda saydım – sekiz, evde saydım – dört. (Ev köşeleri)

277. İşekten kérgen de suzılıp yatқан. (İden) N.İ., s. 333
Kapıdan girmiş de uzanıp yatmış. (Taban)
278. Kéçkéne géne ét,
Örmi de, cibermi de. (Yozak) N.İ., s. 332
*Küçücük bir köpek
Havlamaz da, bırakmaz da. (Kilit)*
279. Atası arkılı yatқан,
Balaları buy yatқан. (Tüşem) N.İ., s. 334
*Babası enine yatmış,
Çocuğu boyunca yatmış. (Tavan)*
280. Bér patşa méñ patşanı baş idérgeñ. (İşék) N.İ., s. 335
Bir padişah bin padişaha baş eğdirmiş. (Kapı)
281. Et tügél – örmi,
Kéşe tügél – yörmi,
Öyge kéşe kértmi. (Yozak) N.İ., s. 335
*Köpek değil, havlamaz,
İnsan değil, yürümez,
Eve insan almaz. (Kilit)*
282. Bérsé: ‘Aknı yaratam’, - di,
Bérsé: ‘Karanı yaratam’, - di,
Öçençésé: ‘Miña ikésé de bér’, - di. (Çana, arba, at) N.İ., s. 336
*Biri: ‘Beyazı severim’ der,
Biri: ‘Siyahı severim’ der,
Üçüncüsü: ‘Bana ikisi de aynı’ der. (Kızak, araba, at)*
283. Yort qaravılçısı – bökéré qarçık. (Yozak) N.İ., s. 336
Ev nöbetçisi bükülü ihtiyar kadın. (Kilit)
284. Belekey géne uğlan,
Biléne kayeş buğan. (Sébérké) N.İ., s. 336
*Küçücük bir oğlan
Beline kayış bağlamış. (Süpürge)*
285. Akılı yuk, e heyleker. (Kıpkın) N.İ., s. 337
Aklı yok, ama hilekar. (Kapan)
286. İké tuğan karaşa,
Kile almıy – yeneşe. (Terezeler) N.İ., s. 337
*İki akraba bakışır,
Gelemez, yanaşır. (Pencereler)*

287. Bér kéşéde dürt ayak,
Dürtésé de par ayak. (Östel) N.İ., s. 338
*Bir kişiye dört ayak,
Dördü de çift ayak. (Masa)*
288. Kismek taptım kırşavsız,
Ul da buldı kapkaçsız. (Yomırka) N.İ., s. 339
*Fıçı buldum çembersiz,
O da oldu kapaksız. (Yumurta)*
289. Cey bulsa, yabılmıy; kış bulsa, açılmıy. (Tereze) N.İ., s. 339
Yaz olsa kapanmaz, kış olsa açılmaz. (Pencere)
290. Ceyép totsañ – tabaqtay,
Cıyıp totsañ – tayaqtay. (Zontik) N.İ., s. 340
*Açıp tutarsan tabak gibi,
Kapatıp tutarsan değnek gibi. (Şemsiye)*
291. Dürt kéşége bér eşlepe. (Östel) N.İ., s. 340
Dört kişiye bir şapka. (Masa)
292. Ayağı bar, kılı yuk,
Arkası bar, tüşe yuk. (Urındık) N.İ., s. 340
*Ayağı var, kolu yok,
Arkası var, göğsü yok. (Sandaliye)*
293. Su tügél – sıyék,
Kar tügél – aq. (Söt) N.İ., s. 341
*Su değil, sıvı,
Kar değil, beyaz. (Süt)*
294. Bér kismekte iké törlé bal. (Yomırka) N.İ., s. 342
Bir fıçıda iki türlü bal. (Yumurta)
295. Bér çülmekte iké törlé may. (Yomırka) N.İ., s. 343
Bir çömlekte iki türlü yağ. (Yumurta)
296. Belekey géne aq kélet,
Écé tulı sarı may. (Yomırka) N.İ., s. 344
*Küçücük beyaz ambar,
İçi dolu sarı yağ. (Yumurta)*
297. Écé sarı, tışı aq,
Ul ni bulır? – Eytép bak! (Yomırka) N.İ., s. 345
*İçi sarı, dışı ak,
O ne olur? Söyle bak! (Yumurta)*

298. Aq tolıp cöyséz géne tégelgen. (Yomırka) N.İ., s. 345
Beyaz mont dikişsiz dikilmiş. (Yumurta)
299. Üzé kiyém, üzé tun,
Üzé tégelmegen. (Sarıq tirésé) N.İ., s. 346
*Kendisi giyim, kendisi kürk,
Kendisi dikilmemiş. (Koyun derisi)*
300. Üzé cansız,
Kön bara, tön bara,
Bér qarış cir bara. (Seğat) N.İ., s. 346
*Kendisi cansız,
Gün gider, gece gider,
Bir qarış yer gider. (Saat)*
301. Gél yörim dip maqtana,
Bér urında taptana. (Seğat) N.İ., s. 347
*Hep giderim diye övünür,
Bir yerde dikilir. (Saat)*
302. Başı bér, küzé uniké. (Seğat) N.İ., s. 347
Başı bir, gözü oniki. (Saat)
303. Atlamıy – yörü. (Seğat) N.İ., s. 348
Atlamaz, yürür. (Saat)
304. Ayaksız yörü,
Kulsız kürsete. (Seğat) N.İ., s. 348
*Ayaksız gider,
Elsiz gösterir. (Saat)*
305. Ayağı yuk - yörü,
Avızı yuk - söyli,
İrtesén de, kiçén de
Haman da üz eşende. (Seğat) N.İ., s. 349
*Ayağı yok, gezer,
Ağız yok, söyler,
Sabah da akşam da,
Hala da kendi işinde. (Saat)*
306. Kön-tön yörü,
Urınnan kite almıy. (Seğat) N.İ., s. 349
*Gece gündüz yürür,
Yerinden gidemez. (Saat)*

307. Ay tgl, kn tgl,
z vktn bldr. (Seğat) N.İ., s. 450
Ay deĝil, gn deĝil,
Kendisi zaman bildirir. (Saat)
308. Cansz canln uyata. (Budilniĝ seĝat) N.İ., s. 351
Cansz canly uyandırır. (Çalar saat)
309. Aĝ bulsa – yata, tuĝ bulsa – torp utıra. (Kapĝıĝ) N.İ., s. 352
Aĝ olursa yatar, tok olursa kalkp oturur. (Çuval)
310. Kĝkne gne kz bala
Yregne ut sala. (Samavr) N.İ., s. 351
Kĝck kz ĝocuĝu,
Yreĝine ateş koyar. (Semaver)
311. ĝnde su da bar, ut ta bar,
Ul z her yortta bar. (Samavr) N.İ., s. 356
İĝinde su da var, ateş de var,
O kendisi her evde var. (Semaver)
312. Belekey gne aĝ tana
Bornm bar dip maĝtana. (Çeynk) N.İ., s. 356
Kĝck ak dana
Burnum var diye vnr. (Demlik)
313. Eĝ kvş, tş taş,
Tbety orĝıĝbaş. (Çeynk) N.İ., s. 356
İĝi kovuk, dş taş,
Şapkas iĝ başı. (Demlik)
314. Eĝ kaynar,
Bornnnan aĝar,
Br kl bar, -
Ul da arkasnda. (Çeynk) N.İ., s. 357
İĝi sıcak,
Burnundan akar,
Bir kolu var,
O da arkasnda. (Demlik)
315. Şar ĝaĝl kz bar,
Yodnĝ ĝaĝl z bar. (Çmayĝ) N.İ., s. 358
Top gibi gz var,
Yumruk kadar kendisi var. (Demlik)
316. Tabşmaĝmnn tab ĝara,

- Tapmağannıñ yözé kıara. (Taba) N.İ., s. 358
Bilmecemin cevabı kara,
Bulamayanın yüzü kara. (Tava)
317. Belekey géne tay,
Töbé çép-çi may. (Taba) N.İ., s. 359, s. 359
Küçücük tay,
Dibi pek çığ yağ. (Tava)
318. Avızı yuk, téşlé. (Pıçkı) N.İ., s. 360
Ağzı yok, dişli. (Testere)
319. Ayağı yuk, kulu bar,
Avızı yuk, téşé bar,
Taş tégérmen bulmasa da,
Yarma yarır eşé bar. (Pıçkı) N.İ., s. 360
Ayağı yok kolu var,
Ağzı yok, dişi var,
Taş değirmen olmasa da,
Yarma öğütür işi var. (Testere)
320. Cırılı-cırılı eybér kise,
Eytép birçé, bu nerse? (Pıçkı) N.İ., s. 361
Şarkı söyleye söyleye birşeyi keser,
Haydi söyle o ne? (Testere)
321. Tiz aşy, vak çeyni,
Üzé yotmıy, başkağa birmi. (Pıçkı) N.İ., s. 362
Çabuk yer, ufak çığner,
Kendisi yutmaz, başkasına vermez. (Testere)
322. Élektérgéc, kaptırğıç,
Miçten beléş tarttırğıç. (Tabağaç) N.İ., s. 363
Takı, çengel,
Fırından börek çekici. (Tava tutucusu)
323. Tabışmak eytem tap:
Koymaklı tabanı kap. (Tabağaç) N.İ., s. 363
Bilmece söylerim, bul,
Krepli tavayı kap. (Tava tutucusu)
324. Öy éçénde tügerek kül. (Telinke) N.İ., s. 364
Ev içinde yuvarlak göl. (Tabak)
325. Üzé bér de aşamıy,
Aşağanda buşamıy. (Kaşık) N.İ., s. 365

*Kendisi hiç yemez,
Yiyince boşalmaz. (Kaşık)*

326. Aşağanda bik kirek,
Aşamağanda nik kirek? (Kaşık) N.İ., s. 366
*Yediğinde çok lazım,
Yemediğinde hiç lazım değil. (Kaşık)*
327. Ürdek çuma kiter, koyrığı çığa kiter. (Çüméc) N.İ., s. 366
Ördek dalıp gider, kuyruğu çıkıp gider. (Kepçe)
328. Başı suda, koyrığı çöyde. (Çüméc) N.İ., s. 367
Başı suda, kuyruğu çengelde. (Kepçe)
329. Bér saplı da bér töplé,
Üzé kıvış. (Çüméc) N.İ., s. 368
*Bir saplı da bir dipli,
Kendisi boş. (Kepçe)*
330. Arkası bar, écé yuk,
Muyéni bar, başı yuk. (Çüméc) N.İ., s. 370
*Arkası var içi yok,
Boynu var başı yok. (Kepçe)*
331. Üzé yomrı, üzénde su tora. (Çilek) N.İ., s. 370
Kendisi yuvarlak, kendisinde su durur. (Kova)
332. Kéşélerné oçırta,
Üzé koşka ohşamıy,
Zontik kébék ceyélsa de,
Cil-yañğırdan saklamıy. (Paraşüt) N.İ., s. 372
*İnsanları uçurur,
Kendisi kuşa benzemez,
Şemsiye gibi açılrsa da,
Rüzgar yağmurdan saklamaz. (Paraşüt)*
333. İké tuğan suğa bara,
Bérsén-bérsé uza bara. (Çilekler) N.İ., s. 372
*İki akraba suya gider,
Birisi öbürünü geçip gider. (Kovalar)*
334. Kıırık töştén bilén buğan,
Utız çilek aş aşıy. (Kismek) N.İ., s. 373
*Kırk yerden beli bağlanmış,
Otuz kova aş yer. (Fıçı)*

335. Ğarmun küçük sırlı ul,
Mi     ik  ll   cılı ul. (C  lt  k   batareya) N.  ., s. 374
*Armonika gibi desenli o,
Soba gibi sıcak o. (Kalorifer)*
336. Baĝana yana, kömürü-k  l   yu  . (    ) N.  ., s. 375
K  t  k yanar, kömür k  l yok. (Mum)
337.   ara  ĝ     yde a   kına b  r k  z,
Av  z   tul   balav  z, -
Bor  n  n s  rtse  n, yalt ite. (    ) N.  ., s. 377
*Karanlık evde beyaz bir kız,
Aĝ  z   dolu balmumu,
Burnunu silersen parildar. (Mum)*
338. Sınır k  zl   yabalak
T  n   buy   yaltırıy. (    ) N.  ., s. 377
*Tek g  z  l   baykuş,
Gece boyunca parl  r. (Mum)*
339.   st  l  mde b  r g  mbe,
Ya  t  r  p tora t  nle. (  st  l lampası) N.  ., s. 378
*Masamda bir mantar
I  ılday  p durur gece. (Masa lambası)*
340.   z   yana – yand  r  m  y. (El  k  tr lampası) N.  ., s. 379
Kendisi yanar, yakmaz. (Elektrik lambası)
341. T  ym  s       lt ite,
  z   g    t ite. (El  k  tr lampası) N.  ., s. 379
*D  ĝmes   cılt eder,
Kendisi pırıl eder. (Elektrik lambası)*
342. Gevdes     yde,
Muy  n   t    ta. (Mi   hem morca) N.  ., s. 380
*G  vdes   evde,
Boyn   dışarıda. (Soba ile boru)*
343.   z   a   k    mek kigen,
Ba   t    mge tigen,
Ayaĝ   cirge tigen. (Mi  ) N.  ., s. 380
*Kendisi beyaz elbise giym    ,
Kafası tavana deĝm    ,
Ayaĝ   yere deĝm    . (Soba)*
344.   z     yde,        uramda. (Mi  ) N.  ., s. 380

Kendisi evde, saçı sokakta. (Soba)

345. Kéçkéne géne öy,
Eçé tulı köy. (Mağnitofon) N.İ., s. 381
*Küçücük ev,
İçi dolu ezgi. (Kaset çalar)*
346. Üzé söyli, üzé cırlıy,
E üzenéñ télé yuk. (Radioalgıç) N.İ., s. 382
*Kendisi konuşur, şarkı söyler,
Kendisinin dili yok. (Radyo)*
347. Baş oçımda çatırım,
Oçım altı çakırım,
Oçıp töşkeç kıyırımın. (Paraşüt) N.İ., s. 382
*Baş ucumda çadırım,
Uçtum altı çakırım,
İnince dönerim. (Paraşüt)*
348. Bér pıyala éçénde méñ kéşé. (Televizor) N.İ., s. 383
Bir cam içinde bin kişi. (Televizyon)
349. Ak aşyavlık yaptık,
Éçéne baktık.
Bér minutta kışın da taptık,
Yazın da taptık. (Televizor ekranı) N.İ., s. 384
*Beyaz örtü serdik
İçine baktık,
Bir dakikada kışı da bulduk,
Yazı da bulduk. (Televizyon ekranı)*
350. Tiren külde balık yuk. (Koyé) N.İ., s. 384
Derin gölde balık yok. (Kuyu)
351. Sıñar ayak bér torna
Koyeğa suzılıp su eçe. (Koyédan su aluv) N.İ., s. 385
*Tek ayaklı bir turna
Kuyuya uzanıp su içer. (Kuyudan su alma)*
352. Sıñar ayak sayéskan
Suğa töşép su eçken. (Çüméc) N.İ., s. 386
*Tek ayaklı saksagan
Suya inip su içmiş. (Kepçe)*
353. Attan biyék, etten tebenek. (İyar) N.İ., s. 387
Attan büyük, köpekten küçük. (Eyer)

354. Miném bélen uynıylar,
Kullarınnan kuymıylar,
İrkeliler, söyeler,
Yokla, irkem, diyeler,
Üse töşkeç, balalar
Miné onıtıp qalalar. (Kırçaq) N.İ., s. 388
*Benim ile oynarlar,
Ellerinden atmazlar,
Okşarlar, severler,
Uyu, nazlım, derler,
Büyüyünce çocuklar,
Beni unutup kalırlar. (Kukla)*
355. Üzé yaña, üzé tişék. (İlek) N.İ., s. 386
Kendisi yeni, kendisi delinmiş. (Elek)
356. Urmanga barıp böktém,
Öyge kaytıp téktém,
Urtasında iha-hay. (İlek) N.İ., s. 390
*Ormana gidip бүktüm,
Eve dönüp diktim,
Ortasında at kılı. (Elek)*
357. Urmanda bögelgen,
Öyde tégelgen,
Ör-yaña savıt, -
Töbé tişélgen. (İlek) N.İ., s. 391
*Ormanda бүкүlmüş,
Evde dikilmiş,
Yepyeni kap,
Dipi delinmiş. (Elek)*
358. Bolıtsız könné yañgır yava. (On ilev) N.İ., s. 392
Bulutsuz gün yağmur yağar. (Un elemesi)
359. Ozın idém – kiséldém,
Yuvan idém – yarıldım,
İndé utqa tarıldım. (Utın) N.İ., s. 393
*Uzundum, kesildim,
Şışmandım, yarıldım,
Artık ateşe verildim. (Odun)*
360. Deşmi yatar, deşmi totar. (Kıpkın) N.İ., s. 394
Sessiz yatar, sessiz tutar. (Kapan)

361. Çeçén-başın tuzdırğan,
Atasınnan uzdırğan. (Pumala) N.İ., s. 395
*Saçını başını dağıtmış,
Babasından geçirmiş. (Paspas)*
362. Miç artında kartıgız,
Sağalınnan tartıgız. (Pumala) N.İ., s. 396
*Soba arkasında ihtiyarınız,
Sakalından çekiniz. (Paspas)*
363. Urmannan kilgen,
Yeşél külmegén kigen,
Uñğa-sulğa sélteli,
Kéşélerné şélteli. (Munça sébérkésé) N.İ., s. 397
*Ormandan gelmiş,
Yeşil elbisesini giymiş,
Sağa sola sallanıyor,
Kişileri azarlıyor. (Hamam süpürgesi)*
364. Armıy-talmıy, at artınnan kılmıy. (Arba) N.İ., s. 398
Yorulmaz bıkmaz, at arkasından ayrılmaz. (Araba)
365. Bar bér çana,
Urtası yuq, bassañ – üze çaba. (Çañğı) N.İ., s. 398
*Var bir kızak,
Ortası yok, basarsan kendisi koşar. (Kayak)*
366. Küze de yuq, kılağı da yuq;
Üze sukırnı citekli. (Tayak) N.İ., s. 398
*Gözü de yok, kulağı da yok,
Kendisi körü yürütür. (Değnek)*
367. Atlasam – atlıy,
Tuqtasam – tuqtıy,
Barıp kërsem öyge,
Söyele de tik tora. (Tayak) N.İ., s. 399
*Atlarsam atlar,
Durursam durur,
Varıp girersem eve,
Dayanır da dik durur. (Değnek)*
368. Bér tügerekte dürt tişék. (Töyme) N.İ., s. 399
Bir yuvarlakta dört delik. (Düğme)
369. Üze bara, éze yuq, mañgayénda küze yuq. (Köyme) N.İ., s. 400
Kendisi gider, izi yok, alnında gözü yok. (Kayık)

370. Minnen niçaqlı alsalar.
Şulqader zuraya baram. (Çokır kazuv) N.İ., s. 400
*Benden ne kadar alsalar,
O kadar büyürüm. (Çukur kazma)*
371. İké oç, iké baldağ,
Urtasında bér kadağ. (Kayçı) N.İ., s. 400
*İki uç, iki yüziük,
Ortasında bir çivi. (Makas)*
372. Ağası turıy, enésé yalgıy. (Kayçı bélen éne) N.İ., s. 401
Ağası dilimler, kardeşi birleştirir. (Makas ile iğne)
373. Bötén dönyanı kiyéndére, üzé yalangaç. (Éne, cép) N.İ., s. 402
Bütün dünyayı giyindirir, kendisi çıplak. (İğne, ip)
374. Üzé bér karış,
Sağalı biş karış. (Éne, cép) N.İ., s. 403
*Kendisi bir karış,
Sakalı beş karış. (İğne, ip)*
375. Té-k-ték iter,
Tékméşten kiter. (Tegüv maşınası) N.İ., s. 404
*Tık tık eder,
Dikmişten gider. (Dikiş makinesi)*
376. Ay kittém, yél kittém,
Éne buyé cir kittém. (Tegüv) N.İ., s. 405
*Ay gittim, yıl gittim,
İğne boyunca yer gittim. (Dikme)*
377. Yalgız gına aşalmıy,
Annan başka aş barmıy. (Toz) N.İ., s. 405
*Yalnız başına yenmez,
Onsuz başka yemek gitmez. (Tuz)*
378. Çitten karasam aklı,
Tatıp karasam – tatlı. (Şiker) N.İ., s. 405
*Uzaktan bakarsam beyazlı,
Tadıp bakarsam tatlı. (Şeker)*
379. İkésé de ak, ikésé de vak,
Ayériym diseñ - kap. (Toz hem şiker komı) N.İ., s. 406
*İkisi de ak, ikisi de ufak,
Ayırayım dersin tadına bak. (Tuz ve şeker tozu)*

380. Belekey géne oya, citmés biş késé sıya. (Şırpı kabı) N.İ., s. 407
Küçücük yuva, yetmiş beş kişi sığar. (Kibrit kabı)
381. Bér öyde citmés késé-
Barısı da çalmalı. (Kaplı şırpı) N.İ., s. 407
*Bir evde yetmiş kişi,
Hepsi de sarıklı. (Kaplı kibrit)*
382. K̄aravıl öyende altmış yangınçı. (Kaplı şırpı) N.İ., s. 408
Nöber evinde altmış yangıncı. (Kaplı kibrit)
383. Kürérge kürkem,
Totarğa kırkam. (Ut) N.İ., s. 409
*Bakmaya görkem,
Tutmaktan korkarım. (Ateş)*
384. Aşatsañ – yeşi,
Éçértseñ – üle. (Ut) N.İ., s. 410
*Yedirirsen yaşar,
İçirirsen ölür. (Ateş)*
385. Yalt-yolt iter,
Yalmap kiter. (Ut) N.İ., s. 411
*Pırl pırl eder,
Yalayıp gider. (Ateş)*
386. Ayağı yuk, kılı yuk,
Tiz yögere, tiz ciñe. (Ut) N.İ., s. 412
*Ayağı yok, kolu yok,
Hızlı koşar, hızlı yener. (Ateş)*
387. Öy tübesinde kızıl eteç kıçkıra. (Yangın) N.İ., s. 413
Ev çatısında kırmızı horoz bağırır. (Yangın)
388. Yögérép çığa, cilge oça. (Tötén) N.İ., s. 413
Koşup çıkar, rüzgara uçar. (Duman)
389. Ayağı yuk - kaçadır,
Kanatı yuk - oçadır. (Tötén) N.İ., s. 414
*Ayağı yok, kaçar,
Kanatı yok, uçar. (Duman)*
390. Öy başında ayu tuzan tuzdıra. (Tötén) N.İ., s. 414
Ev üzerinde ayı toz dağıtır. (Duman)

391. Sin anı tota barasıñ, ul sinnen kaçā bara. (Aķça) N.İ., s. 415
Sen onu tutup gidersin, o senden kaçıp gider. (Para)
392. Küzé yuk, tézé yuk,
Yörmegen ciré yuk,
Kérmegen kılı yuk. (Aķça) N.İ., s. 416
*Gözü yok, dizi yok,
Gezmediği yer yok,
Girmeyen el yok. (Para)*
393. Sırlı-sırlı, sırlı ul,
Bezneñ bélen cırlıy ul. (Ġarmun) N.İ., s. 417
*Desen desen desenli o,
Bizimle şarkı söyler o. (Armonik)*
394. Télleré bar- söylemi,
Köyleré bar – télemese, köylemi. (Ġarmun) N.İ., s. 418
*Dilleri var, konuşmaz,
Ezgileri var, istemezse söylemez. (Armonika)*
395. Sarı sandık satıp aldım, -
Üzé neni géne,
Törlé tavişka cırlıy béle. (Skripka) N.İ., s. 419
*Sarı sandık satın aldım,
Kendisi ufacık,
Türlü seslerle şarkı söyler. (Keman)*
396. Avızı bar – télé yuk,
Taviş bar – süze yuk. (Kıray) N.İ., s. 420
*Ağzı var, dili yok,
Sesi var, sözü yok. (Flüt)*
397. Avızı yuk – kıkırır,
Télé yuk – çağırır. (Bırğı) N.İ., s. 422
*Ağzı yok, bağırır,
Dili yok, çağırır. (Borazan)*
398. Cébéne tiseñ – yélağan,
Kolağın totsañ – çıñlağan;
Östénde bar eçegé;
Astında bar tüşegé. (Dumbra) N.İ., s. 423
*İpine değersen – ağlamış,
Kulağını tutarsan – çınlamış,
Üstünde var bağıracağı,
Altında var döşegi. (Dombra)*

399. Bér çokırda méñ çokır. (Uymak) N.İ., s. 424
Bir çukurda bin çukur. (Yüksük)
400. Gevdesénnen koyırığı ozın. (Uymak) N.İ., s. 424
Kuyruğu gövdesinden uzun. (Yüksük)
401. Bara-bara, ézé yuk; kise-kise kanı yuk. (Köyme) N.İ., s. 425
Gider gider, izi yok, keser keser, kanı yok. (Kayık)
402. Avızı – yon, borını – barmaqça. (Yon biyeley) N.İ., s. 426
Ağzı yün, burnu parmak. (Yünlü eldiven)
403. Hiçkayçan da ul kéşéden qalmıydr,
Hem kéşé de annan üze qalmıydr. (Kiyém) N.İ., s. 427
*Hiçbir zaman o kişiden ayrılmaz,
Hem kişi kendisi de ondan ayrılmaz. (Giyim)*
404. Ciñé bar – külmek tügél,
Bavı bar – alyapkıç tügél. (Halat) N.İ., s. 427
*Yeni var, elbise değil,
Bağı var, önlük değil. (Bornoz)*
405. Baş-ayaksız – buyé bar,
Gevdesé yuk - kuli bar. (Külmek) N.İ., s. 427
*Başsız ayaksız, boyu var,
Gövdesi yok, kolu var. (Gömlek)*
406. Bér yağı kır, bér yağı urman. (Tun) N.İ., s.430
Bir tarafı kır, bir tarafı orman. (Kürk)
407. Teke tunın saldırdım,
Şunı üzém yabındım. (Tun) N.İ., s. 430
*Teke kürkünü çıkarttım,
Şunu kendime örttüm. (Kürk)*
408. Ayéri iké, töbé bér. (Çalbar) N.İ., s. 431
Ayrı iki, dibi bir. (Pantolon)
409. İké tavık bér töpte,
Ayérılmıylar börték te. (Çalbar) N.İ., s. 432
*İki tavuk bir dipte,
Ayrılmazlar zerre de. (Pantolon)*
410. Aldı da koyırık
Artı da koyırık. (Şarf) N.İ., s. 433

*Önü de kuyruk,
Arkası da kuyruk. (Atkı)*

411. K̄ara tavıķ k̄ar ȳera. (Kiȳez it̄ek) N.İ., s. 433
Kara tavuk kar kazır. (Keçe ayakkabı)
412. Cey k̄on̄e çolanda yata,
K̄ış k̄on̄e b̄ezden k̄almıy. (Kiȳez it̄ek) N.İ., s. 434
*Yazın kilerde durur,
Kışın bizden ayrılmaz. (Keçe ayakkabı)*
413. Başı bar – miȳe yuk̄,
Bilé bar – bavı yuk̄,
Gevdesé bar – eçé yuk̄. (İt̄ek) N.İ., s. 434
*Başı var, beyni yok,
Beli var, bağı yok,
Gövdesi var, içi yok. (Keçe ayakkabı)*
414. Başı bar, avızı yuk̄,
Cılısı bar, miçé yuk̄. (İt̄ek) N.İ., s. 435
*Başı var, ağzı yok,
Sıcağı var, sobası yok. (Keçe ayakkabı)*
415. İké aḡay t̄ezden,
K̄alıṣmıylar b̄ezden. (Par it̄ek) N.İ., s. 435
*İki aḡa dize kadar,
Ayrılmaz bizden. (Keçe ayakkabı çifti)*
416. Biş aḡayḡa b̄er k̄ülmek. (Yon biyeley) N.İ., s. 436
Beş aḡaya bir elbise. (Yün eldiven)
417. Éçé mamıķ, tıṣı k̄abıķ. (Tir̄é biyeley) N.İ., s. 437
İçi pamuk, dışı kabuk. (Deri eldiven)
418. B̄er aḡaçta biş tarmak̄,
Tarmaḡı saȳen barmaķ. (Pirçetke) N.İ., s. 438
*Bir aḡaçta beş dal,
Dal geçince parmak. (Eldiven)*
419. Östen su aḡa,
Astan k̄eşé bara. (Zontik) N.İ., s. 439
*Üstten su akar,
Altan insan gider. (Şemsiye)*
420. Tamçıları yaltırıy,
Tamalmıyça k̄altırıy. (Alķa) N.İ., s. 440

*Damlaları parlar,
Damlamadan titrer. (Küpe)*

421. Ayaksız-ķulsız ķılmek ķiyer. (Méndér) N.İ., s. 440
Ayaksız kolsuz elbise ģiyer. (Yastık)
422. Ķorab yöze kile,
Ķülné ķőydére kile. (Ütük) N.İ., s. 441
*Gemi yüzüp ģelir,
Ķölü yakıp ģider. (Ütü)*
423. Timér teke boz řuva. (Ütük) N.İ., s. 441
Demir teke buz kayar. (Ütü)
424. Ķolaģı bar, başı yuk,
Ařamaģan aşı yuk. (Miski) N.İ., s. 442
*Kulaģı var, başı yok,
Yemediģi yemek yok. (Tencere)*
425. Üzémné péřereleř – aşamıylar. (Söyek) N.İ., s. 443
Kendimi pişirirler, ama yemezler. (Kemik)
426. Ķoyrıģınnan tartsañ, éćegé çıģıp béte. (Yomģak) N.İ., s. 443
Kuyruģundan çekersen, baģırsaģı çıkıp biter. (Yumak)
427. Belekey ģéne ebi
Yőģere-yőģere yon cıyar. (Orçık) N.İ., s. 442
*Küćücük bir nine
Ķořa koşa yün toplar. (İģ)*
428. Yőģere-yőģere yök cıyar. (Orçık) N.İ., s. 444
Koşa koşa yük toplar. (İģ)
429. Dürt tatar ćiten üre,
Bérsé arada yöri. (Oyék-biyeley beylev) N.İ., s. 434
*Dört tatar ćit örer,
Biri arada gezer. (Ćorap, eldiven örme)*
430. Un osta, biş barmaq,
Arķannan bura burıylar. (Oyék-biyeley beylev) N.İ., s. 445
*On usta, beş parmaq,
Arkandan ķütük dizer. (Ćorap, eldiven örme)*
431. Kéřése bar, canı yuk. (Fotoresém) N.İ., s. 446
İnsanı var, canı yok. (Fotoģraf)

432. Üzé k p-k  k ne,
 ze minnen biy k sik re. (Tup) N. ., s. 447
Kendisi k      ,
Kendisi benden yüksek zıplar. (Top)
433.  ze m  na şarap tora,
 ze min  k rmi. (Fotores m) N. ., s. 446
Kendisi bana bakar,
Kendisi beni görmez. (Fotoğraf)
434.  ze su ır, k   ge yul k rset rge osta. ( kompas) N. ., s. 447
Kendisi k r, insana yol göstermeye usta. (Pusula)
435. Bütün tatar  y nde bar,
 ze d nyada b r güne. ( azan) N. ., s. 448
Bütün Tatar evinde var,
Kendisi d nyada bir tane. (Kazan)
436.  ze monda utıra,
S zn  t g nde tutıra. (T l fon) N. ., s. 449
Kendisi burada oturur,
Sözü orada doldurur. (Telefon)
437.  ola ı y   – işte,
Avızı y   – s yli. (T l fon hem radio) N. ., s. 449
Kulağı yok, duyar,
Ağzı yok, konuşur. (Telefon ve radyo)
438. K r rge kızı y  ,
S ylerge t l  y  ,
 ze sanıy. ( l ev) N. ., s. 450
Görmeye gözü yok,
Konuşmaya dili yok,
Kendisi sayar. (Tartı)
439.  k  ayaklı  g z,
Ma  ay nda  u  m g z. (Velosiped) N. ., s. 451
 ki ayaklı  k z,
Alnında ikili boynuz. (Bisiklet)
440. Arbası bar, atı y  ,
Terte-mazar zatı y  ;
Tot asına  ul n tise,
Atnı da uzıp kite. (Avtomobil) N. ., s. 452
Arabası var, atı yok,

*Herhangi bir oku yok,
Koluna elin değse,
Atı da geçip gider. (Otomobil)*

441. Tavişlana – cil tügél,
Kanatı bar - koş tügél;
Havada oça,
Bolıtlar қоça. (Samolet) N.İ., s. 452
*Gürülder, rüzgar değil,
Kanadı var, kuş değil,
Havada uçar,
Bulutları kucaklar. (Uçak)*
442. Aққоş оça,
Ézé қала,
Üzé kitép yuғala. (Samolet) N.İ., s. 453
*Kuғu uçar,
İzi kalır,
Kendisi gidip kaybolur. (Uçak)*
443. Қош та түгél, at та түгél,
Üzé оça, yök taşıy. (Samolet) N.İ., s. 456
*Kuş da değil, at da değil,
Kendisi uçar, yük taşır. (Uçak)*
444. Tigéz cirden kitalmıy,
Ürge taba ménalmıy,
Tüben taba tuқtalmıy. (Tup) N.İ., s. 456
*Düz yerden gidemez,
Yokuşa doğru çıkamaz,
İnişe doğru duramaz. (Top)*
445. Yögére bélmi, sikére béle. (Tup) N.İ., s. 457
Yürüyemez, zıplayabilir. (Top)
446. Cey buyé sikére,
Қış buyé tik tora. (Tup) N.İ., s. 458
*Yaz boyunca zıplar,
Kış boyunca dik durur. (Top)*
447. Minnen bik küp tebenek,
Üzé yöri tegerep. (Tup) N.İ., s. 459
*Benden çok küçük,
Kendisi gezer yuvarlanıp. (Top)*

448. Küterép cirge berdém,
Kükten totıp aldım. (Tup) N.İ., s. 459
*Kaldırıp yere vurdum,
Gökten tutup aldım. (Top)*
449. Barasıñ, barasıñ,
Başına çıǵalmıysıñ. (Yul) N.İ., s. 460
*Gidersin gidersin,
Başına çıkamazsın. (Yol)*
450. Ciñgi kuş barmağın açsa,
Abızı avızın aç,
Ciñgi yomsa – yoma. (Qayçı) N.İ., s. 461
*Yenge iki parmağı açarsa,
Amca ağzını açar,
Yenge kapatsa, kapatır. (Makas)*
451. Tap tabışmaq: tabağa yabışmaq. (Koymaq péşérüv) N.İ., s. 462
Bil bilmece: tavaya yapışma. (Krep yapma)

Kişi ve organları Konulu Bilmeceler

452. Zur miçke.
Zur miçke östéndé kéçkéne miçke,
Kéçkéne miçke östénde qara urman. (Kéşé gevdésé) N.İ., s. 470
*Büyük fiçı.
Büyük fiçı üstünde küçük fiçı,
Küçük fiçı üstünde kara orman. (İnsan gövdesi)*
453. Bér bükende cidé tişék. (Baş) N.İ., s. 470
Bir kütükte yedi delik. (Baş)
454. Abıysı bélen sénlésé
Küpér arklı yesiler,
Bérsén bérsé kürmiler. (Küzler) N.İ., s. 470
*Ağabey ile kardeş
Köprü arasında yaşar,
Bir birini görmezler. (Gözler)*
455. İké ağay suğa bara,
Bérsen bérsé uza bara. (Ayaklar) N.İ., s. 471
*İki ağa suya gider,
Birisi öbürü geçip gider. (Ayaklar)*
456. Öy tübesénde çañğı yulı. (Çeç yulı) N.İ., s. 472
Ev tavanında kayak yolu. (Saç ayrımı)

457. Üzé bér, yebé dürt,
Her yepthe bişer botak. (Kéşé gevdesé) H.M., s. 567
*Kendisi bir, çatalağzı dört,
Her çatalağzında beşer dal. (İnsan gövdesi)*
458. Kırık barmağ, kırık tırnağ,
İké canğa bér sulış. (Ana hem qarındağı bala) H.M., s. 567
*Kırk parmak, kırk tırnak,
İki cana bir soluş. (Ana ve karnındaki çocuk)*
459. Kunak kildé, çığıp alıgız,
Ayağı bar – yörmi,
Kütermiçe öyge kérmı. (Bebi) H.M., s. 568
*Misafir geldi, çıkıp alın,
Ayağı var, ama yürümez,
Kaldırmadan eve girmez. (Bebek)*
460. Töşe-töşe, cirge citmi,
Méne-méne, kükke citmi. (Bişék) H.M., s. 569
*Düşer düşer, yere yetişmez,
Biner biner, göğşe yetişmez. (Beşik)*
461. Assañ – asıla,
Tartsañ – suzıla,
Tartmasañ – cıyéla,
Kuş sayrasa – tuktala. (Bişéktegé bala) H.M., s. 569
*Asarsan asılır,
Çekersen uzanır,
Çekmezsen toplanır,
Kuş ötse durur. (Beşikteki çocuk)*
462. Öste de kü-kü,
Asta da kü-kü,
Urtasında sanduğaç. (Bişéktegé bala) H.M., s. 572
*Üstü de kü-kü,
Altı da kü-kü,
Ortasında bülbül. (Beşikteki çocuk)*
463. Kéçkéne géne saray,
Éçénde biyi utız iké malay. (Avız hem tészler) N.İ., s. 473
*Küçücük bir saray,
İçinde dans eder otuz iki çocuk. (Ağız ve dişler)*
464. ‘Aç!’ – diseñ, açıla,
‘Yap!’ – diseñ, yabıla. (Avız, irénner) N.İ., s. 473

'Aç!' dersen açılır,
'Kapat!' dersen kapanır. (Ağız, dudaklar)

465. Kéçkéne géne cilkapka,
Açıla da yabıla. (Avız, irénner) N.İ., s. 474
Küçücük rüzgar kapısı,
Açılır da kapanır. (Ağız, dudaklar)
466. İşétér işék aldında
İké teke beylevlé. (Kolağ hem alka) H.M., s. 572
İşiten kapı önünde
İki teke bağlanmış. (Kulak ve küpe)
467. Karañğı öyde –
Kanlı balta. (Avız hem tél) H.M., s. 571
Karanlık evde
Kanlı balta. (Ağız ve dil)
468. Astı tav, östé tav,
Urtasında berhét tav. (Avız hem tél) H.M., s. 570
Altı dağ, üstü dağ,
Ortasında kadife dağ. (Ağız ve dil)
469. Béz-béz, béz idék,
Utız iké kız idék,
İké retke tézéldék,
Bérem-bérem özéldék. (Téşler töşüv) H.M., s. 571
Biz biz, biz idik,
Otuz iki kız idik,
İki sıraya dizildik,
Birer birer döküldük. (Dişlerin dökülmesi)
470. Yortım tulı ak tavık,
Urtasında kart tavık. (Téşler hem tél) H.M., s. 573
Evim dolu ak tavuk,
Ortasında yaşlı tavuk. (Dişler ve dil)
471. Söyek saray éçénde
İsley ağay utıra;
Ay da dimi, kön de dimi,
İsep birép utıra. (Mi, akıl) N.İ., s. 469
Kemik saray içinde
Anlayan ağa oturur,
Ay da demez, gün de demez,
Hesap verip oturur. (Beyin, akıl)

472. Kéçkéne géne miç astında kızıl ut yana. (Avız hem tél) N.İ., s. 472
Küçücük bir soba arkasında kırmızı ateş yanar. (Ağız ve dil)
473. Bér ananın biş balası,
Kaysın teşleseñ, şunsı avırtı. (Kul hem barmaqlar) N.İ., s. 473
*Bir ananın beş çocuğu,
Hangisini ısırırsan, o ağrır. (El ve parmaklar)*
474. Üzé söylekez,
Söylegen süze hisapsız. (Tél) N.İ., s. 474
*Kendisi kemiksiz,
Söylemiş sözü hesapsız. (Dil)*
475. İké tuğan igéz,
İkésé de tigéz. (İké kul) N.İ., s. 475
*İki akraba ikiz,
İkizi de aynı. (İki kol)*
476. İké uçımda un bala. (İké kuldağı barmaqlar) N.İ., s. 476
İki avucumda on çocuk. (İki eldeki parmaklar)
477. İké ananın un balası,
Bar da bér isémlé. (İké kul, barmaqlar) N.İ., s. 477
*İki ananın on çocuğu,
Hepsi de bir isimli. (İki el, parmaklar)*
478. Öy eçende biş bala,
Bilgésénde biş tana. (Kul, barmaqlar, tırnaklar) N.İ., s. 478
*Ev içinde beş çocuk,
İşaretinde beş dana. (El, parmaklar, tırnaklar)*
479. Biş tuğan bérge yeşi,
Bérsénen-bérsé kéçerek. (Barmaqlar) N.İ., s. 480
*Beş akraba beraber yaşar,
Biri öbüründen küçük. (Parmaklar)*
480. Ülgençé üzéñ bélen,
Kürmiséñ küzéñ bélen. (İñse) N.İ., s. 481
*Ölene kadar yanında,
Görmezsin gözünle. (Ense)*
481. Cereheté yuk - avırtı,
Töténé yuk - yana. (Yörek) N.İ., s. 482
*Yarası yok, acır,
Dumanı yok, yanar. (Yürek)*

482. İkev qarap tora,
İkev tıñlap tora,
Bérev sayrap tora. (Küzler, kolaqlar, tél) N.İ., s. 482
*İkisi bakar,
İkisi dinler,
Biri öter durur. (Gözler, kulaklar, dil)*
483. Tiye-tiye diseñ, timiler,
Timi-timi deseñ, tiyedér. (İrénner) N.İ., s. 483
*Değ değ dersén, değmezler,
Değme değme dersén, değerler. (Dudaklar)*
484. Bér anada biş bala. (Kul) N.İ., s. 490
Bir ananın beş çocuğu. (El)
485. Bér ağaçta iké yafrak. (Gevde hem kolaqlar) N.İ., s. 498
Bir ağaçta iki yaprak. (Gövde ve kulaklar)
486. Koyma koyélğan,
Kıplap kıuyélğan,
Emma cil tormıy. (Tésler, irénner, söyleşüv) N.İ., s. 498
*Duvar örülmüş,
Kapatıp koyulmuş,
Ama rüzgar durmaz. (Dişler, dudaklar, konuşma)*
487. Tertese bar, atı yuk,
Küzleré bar, başı yuk. (Küzlék) N.İ., s. 499
*Koşumu var, atı yok,
Gözleri var, başı yok. (Gözlük)*
488. Yoklağanda bürene tartalar. (Borın tişékleré) N.İ., s. 480
Uyurken kütük çekerler. (Burun delikleri)
489. İrten dürt ayak,
Töşte iké ayak,
Kıç öç ayak,
Östénde bula mayak. (Késé goméré) N.İ., s. 481
*Sabah dört ayak,
Öğlen iki ayak,
Akşam üç ayak,
Üstünde olur fener. (İnsan ömrü)*
490. Kéçkéne géne abzarımınñ
Éçé tulı ak tavık. (Avız hem téşler) N.İ., s. 483
*Küçücük bir ahırımın
İçi dolu ak tavuk. (Ağız ve dişler)*

491. Tiren kül – suvı akmıy. (Küz) N.İ., s. 483
Derin göl, suyu akmaz. (Göz)
492. Kéçkéne géne çülmekte
Yéltırıy-yéltırıy may kaynıy. (Küz) N.İ., s. 484
*Küçüçük bir çömlekte
Parlaya parlaya yağ kaynar. (Göz)*
493. İké ağay retten torsalar da,
Bér-bérsén kürmiler. (Küzler) N.İ., s. 486
*İki ağa sırayla durursa da,
Bir birini görmezler. (Gözler)*
494. Bik küp ukıy, bér de bélémé yuk. (Küzlék) N.İ., s. 487
Pek çok okur, hiç de bildiği yok. (Gözlük)
495. Kiré urmannın astında
Urazbahtı koyésı. (Kaş hem küz) H.M., s. 579
*Karşı ormanın ortasında
Urazbaktı kuyusu. (Kaş ve göz)*
496. Yéltır-yéltır iké taş,
Urtasında kara taş. (Göz) H.M., s. 579
*Parlayan iki taş,
Ortasında kara taş. (Göz)*
497. Dönyada iké tuğan
Yeneşe yeşegen,
Bér bérsén hiçbér vakıt
Kürmegenner. (Göz) H.M., s. 579
*Dünyada iki akraba
Yan yana yaşamış,
Bir birini hiçbir zaman
Görmemiş. (Göz)*
498. İké batır.
Ayağ yulı yatır. (Kaş) N.İ., s. 489
*İki bahadır.
Ayak yolu yatar. (Kaş)*
499. Tügerek külém taşıy. (Küz yeşé) N.İ., s. 489
Yuvarlak gölüm taşıyor. (Göz yaşı)
500. Tav biténde bér ambar,
Anıñ iké işégé bar, -

Bérvaıtta da yabılmıy,
Köné-töné cil uynıy. (Borın) N.İ., s. 490
Dağ yüzünde bir ambar,
Onun iki kapısı var,
Hiç bir zaman kapanmaz,
Gece gündüz rüzgar oynar. (Burun)

III. BÖLÜM

SONUÇ

Bilmece, bir insanın veya toplumun gözlemleyebildiği ve kullandıkları dillerinin tarif edebildiği her konu ya da olay hakkında, çeşitli tasvirler kullanarak, belirli bir zaman ve ortam içerisinde, karşılıklı söylenen, çoğunda kalıplaşmış ifadeler içeren, sözlü bir edebiyat türüdür.

Tatar bilmeceleri, başka halkların bilmeceleri gibi, tabu sözleri ile çok yakın ilişkide olup, tabu sözlerinden gelme ihtimali çok yüksektir. İkisi de bir nesneyi kendi adıyla değil, başka kelimeleri kullanarak adlandırmaktadır.

Farklı edebi türlerinde de olduğu gibi, bilmecelerin de sınıflandırma sorunu mevcuttur. Bilmece araştırmaların arasında birçok sınıflandırma türleri vardır. İncelediğimiz Tatar bilmecelerini türlerine göre iki gruba ayırmak mümkündür: manzum bilmeceler ve mensur bilmeceler. Sayı bakımından daha fazla olan manzum bilmeceler kendi aralarında da: bir, iki, üç, dört vs. Mısralı bilmeceler olarak ayrılmaktadır. İki, üç ve dört satırlı manzum bilmeceler çoğunluktadır.

Şekil bakımından Tatar bilmecelerini düz cümle, soru cümlesi ve hikaye cümlesi olarak üç gruba ayırmak mümkündür.

Bununla birlikte, içeriğine göre, cevap bakımından, üslupların göre ve konularına göre de sınıflandırmalar bulunmaktadır.

Tatar bilmeceleri içerik ve konu bakımından oldukça zengindir. Bilmece içinde kullanılan en popüler konular arasında: insan, hayvan, bitki, eşya, teknolojik araç ve gereç, tabiat ve tabiat olayları, ulaşım aracı vs. Gelmektedir. Saydığımız konu farklılığı, milletin zengin dünya görüşünü ve dünya olaylarına meraklı ve duyarlı bakış açısını göstermektedir.

Bilmece türü, eski bir edebiyat türü olduğuna göre, bilmece örneklerini daha önce yazılmış yapıtlarda da bulmak mümkündür. Tatar bilmeceleri bakımından en önemli olan yapıt, Codex Cumanicus'tur. Bildiğimiz gibi, Codex Cumanicus'ta bilmece örnekleri bulunmaktadır. Bu bilmece örneklerin bazıları hala Tatar bilmeceleri arasında yer almaktadır, bazıları ise şarkıların sözleri içinde yaşamaya devam etmektedir.

Tatar bilmecelerinin dil özelliklerine gelince, en büyük özelliği, içindeki kalıplardır. Tatar bilmecelerinin içinde kullanılan kalıplar: giriş kalıpları, bilmeceyi içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları. Saydığımız kalıplar, bilmece türünün özelliğidir.

Tatar bilmecelerinin metninde neredeyse tüm şekil yapılarını görmek mümkündür: isim çekimi, fiil çekimi şekilleri, çekimsiz fiil şekilleridir, bilmecelerde hemen hemen her kelime grubu mevcuttur: sıfat tamlamaları, isim tamlamaları, tekrar grubu vs.

Bilmecelerin cümle şeklindeki örneklere bakarsak, cümle yapısına göre sıralı cümlelerin tek cümlelere göre daha çok olduğunu görebiliriz. Yüklemin türüne göre hem fiil, hem de isim cümleler mevcuttur. Yüklemin yerine göre, düz cümleler devrik cümlelerden daha çoktur. Cümlelerin anlamına göre ise, olumlu cümleler çoğunluktadır.

Tatar bilmeceleri, kullanılan kelimelerin özellikleri bakımından da oldukça zengin olan bir edebiyat türüdür. Bilmecelerde en çok kullanılan unsurlar arasında: var/yok sözcükleri, çeşitli sıfatlar (niteleme, san, belirtme, soru ve sayı sıfatları), ikilemeler (pekiştirme amaçlı), zıt anlamlı kelimeler, ve konuşma diline ait olan unsurlardır. Bütün bunlar bilmece dilini daha zengin, renkli ve etkileyici yapmaktadır.

Bilmecelerin sözvarlığına bakarsak, özel adlar, renk adları, sayılar, ölçü bildiren sözcükler ve ses taklidinin kullanımlarını görebiliriz. Bu tür unsurlara bakarak, bir milletin yaşam tarzını, inanışlarını ve hayata bakış açısını anlamak daha kolaydır.

Lehçelerde bazı unsurlar birbirine çok benzemektedir. Mesela, farklı lehçelerde benzeyen masalları, destanları sayabiliriz. Bilmeceler de, lehçeleri birbirine bağlayan yapılarının arasında yer almaktadır. Örnek olarak da, Tatar ve Türk bilmecelerini karşılaştırdık ve ortak olan bilmeceleri bulup, liste haline getirdik.

Basit ve sade anlatıma sahip olan bilmeceler, ne kadar kolay ve basit bir tür olarak görünse de, hem dil ve edebiyat, hem de halk bilimi ile ilgili birçok araştırılacak konular ve sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bilmece, bir milletin yaşamını, bakış açısını, dil özelliklerini anlatan en iyi türlerinden biridir, bu yüzden bilmece ile ilgili araştırmalar devam edilmelidir.

DİZİN

abıy	: ağabey, 454/1
abzıy	: amca, 450/2
aç	: aç, 309/1
aç-	: açmak, 464/1, 18/1, 450/2, 91/2, 138/2, 465/2, 196/1
açı	: acı, 9/1, 240/1
ağa	: ağa, 415/1, 416/1, 372/1
ağaç	: ağaç, 11/1, 145/4, 153/1, 163/1, 182/1, 273/1, 265/1, 418/1, 485/1
ak-	: akmak, 140/2, 491/1
aķ	: ak (beyaz), 5/5, 16/1, 27/1, 107/3, 128/1, 131/1, 167/1, 213/1, 249/2, 261/1, 298/1, 349/1, 36/1, 69/1, 164/3, 185/3, 218/1, 293/2, 312/1, 337/1, 379/1, 470/1, 490/2
aķça	: para, 10/1, 391/1
aķıl	: akıl, 6/2, 7/2, 235/1, 471/4, 12/2, 285/1, 264/3
ala	: ala, 130/1
al-	: almak, 63/3, 208/1, 79/2, 106/2, 10/1, 370/1
alķa	: küpe, 420/2
altın	: altın, 57/1, 73/3, 91/1, 248/1
altmış	: altmış, 47/2, 155/1, 382/1
ana	: ana, 484/1, 473/1
arba	: araba, 364/1, 282/3, 440/1
arķa	: arka,sırt, 292/2, 330/1, 191/1
arķılı	: enine , 92/1, 279/1, 454/2
art	: arka, 124/1, 362/1
aş	: yemek, çorba, 23/1, 242/4, 334/2, 377/2
aça-	: yemek, 321/1, 326/1, 377/1, 424/2, 198/1, 384/1, 192/1, 157/1
as-	: asmak, 461/1

ast	: alt, 223/2, 419/2, 22/3, 247/1, 468/1, 187/1, 260/1, 267/1, 472/1, 495/1, 238/1
aşyavlık	: örtü, 111/1, 349/1
at	: at, 191/3, 282/3, 364/1, 443/1, 353/1
ata	: baba, ata, 14/2, 67/1, 66/1, 279/1
atla-	: atlamak, 216/1, 367/1
avır	: ağır, 85/2
avırt-	: ağrımak, 473/2
avız	: ağız, 464/2, 465/2, 472/1, 490/2, 450/2, 437/2
ay	: ay, 134/3, 307/1, 376/1, 471/3
ayak	: ayak, 44/1, 82/1, 83/1, 95/1, 97/1, 152/1, 155/1
ayırı	: ayrı, 408/1
ayu	: ayı, 216/4, 223/2, 259/1
babay	: dede, 43/1, 129/1, 91/3
bağana	: kütük, 336/1
bal	: bal, 216/4, 258/1, 273/5
bala	: çocuk, 310/1, 39/1, 66/2, 254/2
balan	: kartopu, 257/4
balçık	: balçık, 180/1
balık	: balık, 238/2, 75/1, 350/1
balta	: balta, 180/2, 467/2
bar	: var, 7/2, 8/1, 22/3, 33/1, 262/3, 271/1, 271/2, 459/2
bar-	: gitmek, 132/2, 231/1, 300/2, 333/1, 367/3, 391/1
barısı	: hepsi, 381/2, 5/3
barmak	: parmak, 418/2, 430/1, 450/1, 402/1
baş	: baş, 179/1, 182/1, 347/1
bas-	: basmak, 216/2, 252/2
bav	: bağ, 404/2
baylık	: zenginlik, 8/1
bazar	: pazar, 6/2
beké	: oyuk, 139/2

bela	: bela, 71/1
belekey	: küçük, 146/1, 189/1, 195/1, 284/1
bélém	: bilim, 8/3
bélen	: ile, 20/1, 27/2, 45/1, 49/2, 101/3, 124/2, 161/2
belés	: Tatar geleneksel böreği, 322/2
bél-	: bilmek, 1/2, 33/3, 230/2
bér	: bir, 8/1, 33/1, 61/2, 165/1, 348/1, 435/2, 453/1, 457/1, 458/2, 473/1
bereňgé	: patates, 260/2, 265/2
bérsé	: birisi, 281/1, 333/2, 429/2, 454/3, 455/2, 493/2, 497/3, 80/1
béz	: biz, 194/1, 412/2, 415/2, 469/1
bik	: pek, 447/1, 494/1, 81/4, 160/2
biklé	: kilitli, 270/1, 158/4
birğı	: borazan, 397/2
bişék	: beşik, 460/2
biyék	: büyük, 163/1, 353/1
bögél-	: bükülmek, 357/1, 249/1
bökéré	: bükülü, 283
bök-	: bükmek, 356/1
bolıt	: bulut, 358/1, 441/4
borın	: burun, 488/1, 500/4, 231/2
botak	: dal, 274/1, 457/1
bötén	: bütün, 15/1, 59/4, 64/2, 99/2, 100/2, 188/2, 228/1, 373/1
boz	: buz, 423/1, 53/2, 87/2, 102/2
bu	: bu, 104/4, 320/2
bügén	: bugün, 69/3,
bukça	: bohça, 182/1
bul-	: olmak, 288/2, 289/1, 297/2, 309/1
bura	: kütük, 430/2, 101/2
buran	: kar fırtınası, 101/3, 119/2, 121/3
büre	: kurt, 231/2, 275/2

can	: can, 177/1, 271/1, 300/1, 308/1, 431/1
cavap	: cevap, 220/2
cép	: ip, 373/1
cevher	: mücevher, 52/1, 79/1
cey	: yaz, 130/2, 143/2
ceyél-	: yayılmak, 145/2, 332/3
cil	: rüzgar, 172/2, 332/4, 441/1
cılı	: ılık, 335/2, 414/2,
cıla-	: ağlamak, 211/2, 81/5
cılkapka	: rüzgar kapısı, 465/1
ciñ	: yen, 404/1, 71/2
ciñgi	: yenge, 450/1
cir	: yer, toprak, 460/1, 16/1, 24/1, 27/1, 39/1, 49/2
cırçı	: ş arkıcı, 179/2
cırıla-	: şarkı söylemek, 320/1, 346/1, 393/2, 395/3
ciz	: pirinç (metal), 70/1, 78/2, 260/1, 267/1
çabata	: ayakkabı, 197/4
çalbar	: pantolon, 408/1
çalma	: sarık, 160/2
çana	: kızak, 282/3
çeç-	: ekmek, 20/1
çeç	: saç, 250/2, 265/1, 344/1, 361/1, 456/1
çeçek	: çiçek, 156/2
çélter	: dantel, 222/2
çeynék	: demlik, 312/2
çılбір	: zincir, 32/1
çınayak	: demlik, 315/2
çırşı	: akçam, 156/2, 170/2
çiklevék	: findık, 146/4
çilek	: kova, 331/1, 333/2, 334/2
çişén-	: soyunmak, 144/1, 147/2

çiye	: vişne, 271/2
çokır	: çukur, 370/2, 399/1, 165/1
çüméc	: kepçe, 327/1, 328/1, 329/2, 330/2, 352/2
diñgéz	: deniz, 40/1, 41/2, 114/1, 142/1
dönya	: dünya, 151/1, 373/1, 435/2, 497/1, 9/3
dörös	: dürüst, 9/2
doşman	: düşman, 214/3
dulkınlan-	: dalgalanmak, 142/1
dumbra	: dombra, 398/4
duñgız	: domuz, 211/2
dust	: dost, arkadaş, 200/1
eç-	: içmek , 351/2, 23/2
eç	: iç, 46/2, 67/3, 157/1, 158/2, 196/1, 219/1, 233/2, 250/1, 313/1
edeplé	: edepli, 217/1
eger	: eğer, 5/2,
ekem-tökem	: salyangoz, 221/1
elék	: önce, 107/1
éncé	: inci, 117/3
eşlepe	: şapka, 159/2
et	: it, köpek, 200/1, 201/1, 202/1, 281/1
eteç	: horoz, 387/1, 91/4
eybér	: şey, eşya, 320/1, 2/1
eylendér-	: dolaşmak,dönmek, 122/1, 141/1, 195/2
eyt-	: söylemek, 264/3, 297/2, 320/2
ez	: iz, 28/2, 28/3,
fayda	: fayda, 212/3, 35/4
ğaceplen-	: şaşırmak, 186/1
ğarmun	: armonika, 335/1
gél	: hep, 148/2

géne	: sadece, 174/1, 189/1, 195/1, 199/1, 217/1, 237/1, 241/1, 246/1, 262/1, 278/1, 294/1, 296/1
gevde	: gövde, 342/1, 400/1, 405/2, 413/3
göl	: gül, çiçek, 83/2, 181/1
gomér	: ömür, 29/1
halık	: halk, 245/2
han	: han, 187/2, 231/1
hava	: hava, 441/3, 84/2
hayvan	: hayvan, 121/2, 215/3
hel	: hal, 177/2
hem	: ve, 178/2, 214/3, 342/2, 379/2, 403/2, 437/2, 458/2, 463/2
her	: her, 19/2, 311/2
heyleker	: hilekar, 285/1
hezine	: hazine, 10/1
hiç	: hiç, 34/2, 97/4, 146/4, 403/1
hisapsız	: hesapsız, 474/2
İdél	: İdil, 88/2
İgén	: ekin, 141/1, 142/1
ıjğır-	: ulamak, 98/1
il	: il, 190/3
ilek	: elek, 356/3, 357/4
iñ	: en, 19/3
incir	: incir, 247/2
ipi	: ekmek, 64/1
irén	: dudak, 464/2, 465/2, 486/3
ırğıt-	: atmak, 184/2
irkem	: nazlım, 354/3
irten	: sabahleyin, 489/1
ışan-	: inanmak, 14/5
işék	: kapı, 466/1,
isém	: isim, 477/2

işét-	: işitmek, duymak, 437/1,
it	: et, 204/1, 242/1, 244/3
it-	: etmek, yapmak, 53/1, 90/1, 104/3, 121/1, 136/1, 337/3, 341/1, 375/1
iték	: keçe ayakkabı, 411/1, 412/2, 413/3, 414/2, 415/2
kabak	: kabak, 253/2, 254/2
kaç-	: kaçmak, 389/1, 391/1, 86/1, 137/2
kadağ	: çivi, 70/1, 371/2
kağın-	: silkinmek, 119/1, 257/3
kalaç	: ekmek türü, 54/2, 61/2
kalem	: kalem, 29/1, 30/2, 31/2, 32/1, 33/3, 34/2
kaltır-	: titremek, 72/1, 117/2, 420/2
kan	: kan, 467/2, 177/1, 214/3
kanat	: kanat, 257/4, 389/2, 481/2, 47/2
kapçık	: çuval, 262/1
kapka	: kapı, 91/1, 465/1
kar	: kar, 24/2, 98/2, 105/3, 106/2, 107/4
kara	: siyah, kara, 109/1, 131/2, 141/1, 164/1, 171/1, 176/1, 257/1, 264/1, 270/1, 411/1
karaboday	: karabuğday, 164/3
karak	: hırsız, 8/2
karañğı	: karanlık, 337/1, 467/1
karbız	: karpuz, 258/1
karçık	: ihtiyar, 262/2, 283/1, 189/1
karış	: karış, ölçüm birimi, 300/3, 374/1, 31/1
karlıgaç	: kırlangıç, 180/2
karlığan	: frenküzümü, 71/3, 171/2
kart	: yaşlı, ihtiyar, 197/1, 241/1, 470/2
kaş	: kaş, 495/2, 498/2, 170/1
kaşık	: kaşık, 325/2, 326/2
kat	: kat, 93/3, 105/2, 158/1

katı	: sert, 190/4, 242/2
kayçı	: makas, 371/2, 372/1
kayda	: nerede, 215/3
kayén	: huş, 76/3
kayéş	: kayış, 284/2
kayna-	: kaynamak, 176/1, 264/2, 492/2
kayt-	: dönmek, 37/2, 347/3
kaz	: kaz, 109/2, 119/1
kazan	: kazan, 176/1, 264/1
kazık	: kazık , 248/1
kébék	: gibi, 263/1, 273/2, 322/3, 335/1, 22/4, 23/3, 97/3
kebéste	: lahana, 255/2, 256/1
kece	: keçi, 186/1, 193/1
kéçkéne	: küçük, 199/1, 273/1, 241/1, 246/1, 262/1, 278/1, 310/1, 345/1
keğaz	: kağıt, 5/5, 21/3, 27/3, 28/3, 30/1, 45/2
kém	: kim, 109/2, 211/2, 45/1
kér-	: girmek, 113/3, 125/1, 127/1, 173/4, 271/1
kérpé	: kirpi, 188/2, 189/2
kéşé	: kişi, 198/3, 281/2, 287/1, 291/1, 332/1
kiç	: akşam, 489/3, 68/1
kiçén	: akşamleyin, 305/3
kıçıtқан	: ısırgan otu, 165/2, 166/1
kıçkır-	: bağırmak, 387/1, 397/1, 91/3
ki-	: giymek, 421/1, 45/2
kil-	: gelmek, 422/1, 3/1, 71/1, 73/1, 76/1, 151/1, 216/1
kılıç	: kılıç, 238/2, 88/1
kır	: kır, 210/1, 36/1
kiré	: geri, 39/2
kirek	: gerek, 326/1, 19/3, 37/2
kırmışka	: karınca, 176/1

kış	: kış, 289/1, 412/2, 446/2, 129/2
kis-	: kesmek, 320/1, 359/1, 401/1
kişér	: havuç, 248/1, 250/2, 251/1
kismek	: fiçı, 288/1, 294/1, 334/2
kişte	: raf, 19/1
kitap	: kitap, 19/3, 11/2, 12/2, 13/1, 15/1, 16/2, 17/2, 18/2, 19/3
kit-	: girmek, 38/1, 44/1, 57/1, 73/2, 116/1, 140/1, 327/1
kıyar	: salatalık, hyar, 243/1, 246/2
kıyna-	: dövmek, 166/1, 211/2
kız	: kız, 250/1, 273/1, 310/1, 337/1, 134/1, 187/2
kızıl	: kırmızı, 250/1, 251/1, 252/1, 268/1, 269/1, 387/1, 472/1
kodaça	: dünür, 217/1
kolak	: kulak, 466/1
köl-	: gülmek, 1/4, 3/2, 264/6
kom	: kum, 270/1, 379/2
kömés	: gümüş, 57/1, 73/4, 91/2
kön	: gün, 73/2, 132/2, 136/1, 161/1, 272/1, 306/1
könbağış	: ayçiçeği, 159/2, 160/2
köndéz	: gündüz, 183/2, 60/1, 138/2
ķorsak	: karın, göbek, 224/1
ķort	: kurt, 246/2, 253/2
ķoş	: kuş, 441/2, 443/1, 23/3, 33/1, 47/2, 175/1, 182/1, 332/2
ķoyaş	: güneş, 49/2, 50/2, 51/2, 52/3, 53/2, 56/4, 57/1, 120/1
koyé	: kuyu, 124/2
köyme	: kayık, 369/1, 401/1
ķoyrık	: kuyruk, 410/1, 94/1, 185/4
köz	: sonbahar, 103/1, 143/3, 145/3, 147/2, 156/1
kük	: gök, 448/1, 460/2, 54/2, 67/4, 77/1, 116/1
kül	: göl, 324/1, 350/1
ķul	: kol, 354/2, 386/1, 392/3, 475/1, 484/1, 20/1
külmek	: elbise, 45/2, 164/3

ķunak	: misafir, 178/2
ķũńėllė	: sevinęli, 48/2
ķũp	: ęok, 194/2, 447/1, 494/1
ķuray	: flũt, 396/2
ķuręak	: kukla, 354/6
ķũr-	: gũrmek, 383/1, 434/1, 438/1, 63/3, 68/1, 84/2, 123/1, 146/2
ķurķ-	: korkmak, 175/2, 383/2
ķuvanıę	: eğlence, 48/2
ķuvıř	: kovuk, 313/1
ķuyan	: tavşan, 36/1, 39/1, 185/5
ķũz	: gũz, 222/1, 302/1, 315/1, 338/1, 366/1, 369/1, 392/1, 438/1, 20/1
ķũzlėk	: gũzlũk, 487/2, 494/1
lampa	: lampa, 51/1
maķtan-	: GVũnmek, 128/2, 301/1, 312/2
malay	: erkek ęocuk, 463/2, 26/1
mamık	: pamuk, 417/1, 105/1, 107/3, 110/1, 197/3
mańgay	: alım, 369/1
matur	: gũzel, 96/1
may	: yağ, 492/2, 192/1
mayak	: deniz feneri, 489/4
meęęė	: kedi, 89/1, 212/4, 213/2, 214/3
mek	: haşhaş, 270/1
mektep	: okul, 10/1
mėń	: bin, 274/2, 280/1, 348/1, 399/1, 31/2, 62/1, 65/1
mėnder	: yastık, 421/1
mėskėn	: miskin, 159/1
mi	: beyin, 471/4
miç	: soba, 51/2, 61/1, 89/1, 203/1, 362/1
miçke	: fıçı, 452/1
mileş	: Gvez, 252/2

mıltıklı	: tüfekli, 238/2
min	: ben, 354/1, 370/1, 447/1, 38/1
möğéz	: boynuz, 439/2, 128/2
mömkin	: mümkün, 85/3
monda	: burada, 436/1
mulla	: molla, 213/2
munça	: hamam, 363/4
muyén	: boyun, 226/3
narat	: çam, 148/2
néçke	: ince, 225/1
nerse	: ne, 237/2, 320/2
nezék	: ince, 160/1
ni	: ne, 197/1, 197/2, 197/3, 197/4, 211/1, 260/2, 297/2
niçe	: nice, 66/2
niçék	: nasıl, 146/3, 226/2, 226/3
nihetlé	: ne kadar, 37/2
nik	: neden, ne için, 311/2, 326/2
nindi	: hangi, 153/1
nur	: nur, 93/2, 97/3, 23/4, 49/2
oç-	: uçmak, 112/1, 115/1, 175/1, 332/1, 357/2, 388/1, 389/2, 441/3, 442/1, 443/2, 23/3
olı	: büyük, yetişkin, 168/1
on	: un, 358/1, 109/4
orçık	: iğ, 427/2, 428/1
orçıkbaş	: iğ başı, 313/2
osta	: usta, 430/1, 434/1
ozın	: uzun, 124/1, 162/1, 172/1, 193/1, 234/1, 359/1, 400/1
örék	: kayısı, 242/4, 244/3
ör-yaña	: yep yeni, 357/3
öst	: üst, 452/2, 462/1, 468/1, 489/4, 22/3, 24/1, 28/3, 58/1, 109/1, 202/1, 207/1, 213/1, 221/1

öy	: ev, 259/2, 275/1, 276/1, 281/3, 324/1, 337/1, 344/1, 345/1, 356/1, 381/1, 382/1, 387/1, 390/1, 435/1, 49/1
padişah	: padişah, 158/3
palas	: kilim, halı, 207/1, 118/1, 54/1
par	: çift, 287/2
paraşüt	: paraşüt, 332/4
patşa	: padişah, 223/1
peremeç	: Tatar böreği, 61/1
pêş-	: pişmek, 264/2, 272/1, 425/1
piçkı	: testere, 318/1, 319/4, 320/2, 321/2
pirçetke	: eldiven, 418/2
pıyala	: cam, 348/1
poçmak	: köşe, 46/1, 173/4, 275/2
pomidor	: domates, 269/2
pumala	: paspas, 361/2, 362/2
resém	: resim, 431/1, 433/2, 82/1
sağal	: sakal, 186/1, 194/1, 197/1, 204/1, 212/1, 374/2
sakbayem	: bekçim (köpek için), 201/1
salavat küpéré	: gökkuşağı, 93/3
salkın	: soğuk, 143/2
samavır	: semaver, 310/2, 311/2
samolet	: uçak, 441/4, 442/3, 443/2
sandık	: sandık, 15/1, 395/1
saray	: saray, 463/1, 471/1, 158/2
sarı	: sarı, 207/1, 241/1
sarık	: koyun, 299/2, 65/1, 195/2, 196/1, 199/2, 299/2
sat-	: satmak, 395/1, 6/2, 199/2
savıt	: kap, 357/3, 35/4, 172/1
sayéskan	: saksagan, 172/1, 174/2
sayra-	: ötmek, 461/4, 482/3
sébérké	: süpürge, 363/4, 284/2

seġat	: saat, 300/3, 301/2, 302/1, 303/1, 304/2, 305/4
sikér-	: zıplamak, 432/2, 445/1, 446/1, 87/1
sin	: sen, 14/5, 38/2
sıñar	: tek, 338/1, 351/1, 352/1
sırlı	: desenli, 393/1, 224/2, 335/1
sıyék	: cıvık, sıvı, 293/1
sıyér	: inek, 130/1, 131/1, 192/1, 228/2
sıyérçık	: sıġırcık, 178/2, 179/2
sorı	: gri, 185/2, 218/1
söt	: süt, 293/2
söyek	: kemik, 244/2, 425/1, 471/1, 474/1, 204/1
söyle-	: söylemek, 474/2
söy-	: sevmek, 354/3
su	: su, 419/1, 455/1, 491/1, 23/2, 35/2, 40/1, 41/2, 71/3, 85/1, 107/1, 134/1, 208/1
suġan	: soġan, 239/2, 240/1, 241/2
sukır	: kör, 366/2, 434/1, 165/2
şalkın	: turp, 273/3
şar	: top, balon, 237/1, 263/1
şarf	: atkı, 410/2
şem	: mum, 336/1, 337/3, 338/2
şırpı	: kibrit, 380/1, 381/2, 382/1
şikéllé	: gibi, şekilli, 335/2
şiker	: şeker, 378/2, 379/2
taba	: tava, 316
tabak	: tabak, 139/2
tabışmak	: bilmece, 1/4, 323/1
taġı	: daha, 242/4,
tallık	: söġüt, 113/1
tamçı	: kar suyu damlaları, 124/2, 125/2, 126/1, 127/2
tamġa	: damga, 46/4

tamır	: kök, 239/2, 265/2
tañ	: tan, 68/2
tana	: dana, 128/1, 312/1
tap-	: bulmak, 316/2, 323/1, 451/1
tarak	: tarak, 205/1
tart-	: çekmek, 322/2, 362/2, 426/1, 461/2
taş	: taş, 496/1, 52/1, 104/1, 106/1, 190/4, 219/1, 233/2
taşbağa	: kaplumbağa, 233/2, 219/1
tatlı	: tatlı, 242/1, 247/2, 273/5, 278/2, 9/1
tav	: dağ, 468/1, 500/1, 52/1
tavık	: tavuk, 184/2, 206/2
tavış	: ses, 395/3, 396/2, 115/1
tayak	: değnek, 290/2, 366/2
tebenek	: alçak, küçük, 447/1, 353/1
tégél-	: dikilmek, 357/2, 11/2, 150/2
tégérmen	: tekerlek, 319/3
teke	: teke, 407/1, 427/1, 466/2, 171/1
tél	: dil, 240/1, 346/2, 394/1, 396/1, 397/2, 438/2, 468/2, 9/3, 13/1, 33/1, 45/1, 64/1, 201/1
téle-	: dilemek, 215/3, 394/2
telinke	: tabak, 324/1
tem	: tat, 35/2, 143/3, 258/1
tereze	: pencere, 286/2, 289/1, 83/2, 95/1
terte	: koşum, 132/1, 133/1
téş	: diş, 262/3, 318/1, 319/2, 4/1, 22/4
tıçkan	: fare, 173/4, 237/2
tigéz	: düz, 444/1, 475/2,
tıñla-	: dinlemek, 1/4, 38/2, 482/2
tiren	: derin, 491/1, 226/1, 350/1
tişék	: delik, 355/1, 368/1, 453/1, 488/1
tış	: dış, 417/1, 104/1, 112/3, 157/2, 214/3

tiyén	: sincap, 175/4
tiz	: tez, hızlı, 321/1, 386/2
tölké	: tilki, 217/2, 224/2
tön	: gece, 300/2, 306/1, 338/2, 339/2, 50/2, 55/1, 132/2, 138/1
törlé	: türlü, 294/1, 295/1, 395/3, 33/3
torna	: turna, 351/1, 140/1
töş-	: düşmek, 352/2, 460/1, 8/3, 63/2, 79/1, 81/5, 87/1, 134/2, 152/2
tötén	: duman, 388/1, 388/2, 390/1, 481/2, 86/1, 89/1, 135/1
töyme	: düğme, 185/4, 252/1, 268/1, 361/1, 368/1
toz	: tuz, 377/2, 379/2
tüben	: alçak, iniş, 444/3, 275/1
tu-	: doğmak, 103/1, 186/1, 107/1
tügel	: değil, 281/1, 293/1, 11/1, 51/1, 142/1, 175/1
tügerék	: yuvarlak, 324/1, 368/1, 499/1, 263/1, 269/1
tulı	: dolu, 269/2, 296/2, 337/2, 345/2, 470/1, 490/2, 61/1, 67/3, 75/1
tun	: kürk, 299/1, 406/1, 407/1, 11/2, 67/1, 196/1, 203/2, 212/2
tup	: top, 432/2, 444/3, 445/1, 446/2, 447/2, 448/2
tuzan	: toz, 390/1
umarta	: arı kovan, 216/4
uram	: sokak, 344/1
urındık	: sandaliye, 292/2
urla-	: çalmak, 8/2
urman	: orman, 40/3, 94/1, 143/4, 173/1, 223/1, 232/1, 257/1
urta	: orta, 257/1, 356/3, 365/2, 371/2, 470/2, 496/2, 61/2
ut	: ateş, 310/2, 311/1
uğlan	: oğlan, 284/1
ügez	: öküz, 439/1, 197/2
ülçev	: tartı, 438/3, 6/1
ülen	: ot, 80/1, 136/2, 163/2, 165/1, 192/1

ürdek	: ördek, 209/2, 210/2, 327/1
üs-	: yetişmek, 154/3
vak	: ufak, 321/1, 379/1, 74/1, 187/1
vakıt	: vakit, zaman, 497/3, 500/3, 307/2
yabalak	: baykuş, 338/1, 108/1
yafrak	: yaprak, 150/2, 151/2, 152/2, 154/1, 485/1
yalgız	: yalnız, 377/1
yaltır-	: parlamak, 420/1, 72/1, 74/2, 107/4, 117/1
yañgır	: yağmur, 81/5, 116/1, 117/4, 332/4
yarat-	: sevmek, 175/3
yarkanat	: yarasa, 183/3, 236/2
yat-	: yatmak, 277/1, 279/1, 309/1, 360/1, 412/1
yaz	: bahar, 103/1, 131/2, 143/1
yéfek	: ipek, 117/4
yégét	: yiğit, 148/1, 243/1, 53/1
yélğa	: nehir, 114/1
yémséz	: çirkin, 98/1
yeşél	: yeşil, 169/2, 170/2, 363/2
yök	: yük, 177/2, 428/1, 443/2
yoldız	: yıldız, 92/2, 61/2, 65/1, 66/2, 68/2, 69/4, 70/1, 72/1, 75/1, 77/2, 78/2, 79/2
yomırka	: yumurta, 294/1, 295/1, 296/2, 297/2, 298/1
yomrı	: yuvarlak, 331/1, 54/2, 118/1
yon	: yün, 402/1, 416/1, 427/2, 99/1, 101/2
yöre-	: yürümek, 178/2, 183/1, 210/1, 216/3, 221/1, 230/1, 236/2, 301/1, 303/1, 304/1, 305/1, 429/2
yort	: yurt, 470/1, 41/1, 179/1, 200/1, 246/1, 253/1, 269/1, 283/1
yöz	: yüz, 316/2, 30/2, 35/2
yozaq	: kilit, 278/2, 281/3, 283/1
yöz-	: yüzmek, 422/1, 32/1, 210/2
yuğal-	: kaybolmak, 211/1, 2/1

yuğarı	: yukarı, 69/1, 201/1
yuk	: yok, 305/1, 389/1, 397/1, 437/1, 481/1, 44/1, 59/1, 81/1, 86/1
yul	: yol, 434/1, 449/2, 456/1, 498/2, 93/3, 132/2
yurğan	: yorgan, 105/1, 109/3
zeñger	: mavi, 162/1
zur	: büyük, 118/1, 122/1, 160/2, 452/1

KAYNAKLAR

- ❖ Acıpayamlı, Orhan (1978), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ❖ Artun, Erman (1998), “‘Adana’da Bilmece sorma Geleneği’”, *I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Balıkesir Üniversitesi, s. 159-170.
- ❖ Bakirov, M.H. (2008), *Tatar Folklorı*, Megarif yayınevi, Kazan.
- ❖ Bang, W. (1912), *Über die Ratsel des Codex Cumanicus*, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, c. XXI, s. 334-355
- ❖ Başgöz, İlhan (1974), “‘Türk Bilmecelerinin Fonksyonları’”, *Folkloru Doğru – Bilmece Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpay), İstanbul, S.37, s. 29-38
- ❖ Başgöz, İlhan; Tietze, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri (THB)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- ❖ Bilkan, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Mu’amma*, Akçağ yayınları, Ankara.
- ❖ Boratav, Pertev Naili (1982), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- ❖ Çelebioğlu, Amil; Öksüz, Yusuf Ziya (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)*, Ülker Yayınevi, İstanbul.
- ❖ Derleme Sözlüğü (1993), I-XI cilt, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ❖ Edebiyat Ansiklopedisi, Copyright 1991, Milliyet, 448 s.
- ❖ Ehmet’yanov, R.G. (2001), *Tatar Têlênêñ Kıskaçça Tarihi-Etimologik Sözlégê*, Tatarstan Kitap yayınevi, Kazan.
- ❖ Elçin, Şükrü (1989), *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- ❖ Elçin, Şükrü (1998), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ yayınları, Ankara.
- ❖ Ercilasun, Ahmet Bican (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, Akçağ Basım Yayın Pazarlama.
- ❖ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1959), *Bilmecelerinin Konusu*, Türk Folklor Araştırmaları, İstanbul, S. 124, s. 2032-2033.
- ❖ Gaçev, D.D. (1998), *Natsionalniye Obrazı Mira*, Moskva.
- ❖ Georgi, İ.G. (1799), *Opisaniye Vseh Obitayushih v Rossiskom Gosudarstve Narodov*, Sankt-Peterburg.

- ❖ İbrahimov, G.G. (1916), *Teoriya Literaturı*, Kazan.
- ❖ İnan, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu basınevi, Ankara.
- ❖ İsenbet, Nakıy (1967), *Tatar Halık Mekallere*, Tatarstan Kitap yayınevi, Kazan.
- ❖ İsenbet, Nakıy (1970), *Tatar Halık Tabışmaqları*, Tatarstan Kitap yayınları, Kazan.
- ❖ Jamaletdinov, R.R. (2006), *Tél hem Medeniyet: Tatar Lingvokulturologiyesé nigézleré*, Megarif yayınevi, Kazan.
- ❖ Karadağ, Metin (1995), *Türk Halk Edebiyatı Anlatım Türleri*, Akademi Yayınları, Balıkesir,
- ❖ Karademir, Fevzi (2007), *Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies, c. VII, sayı 2, s. 103-132, İzmir.
- ❖ Karademir, Fevzi (2010), *Türk Halk Bilmeceleri, Yapı- Dil- Üslup Özellikleri*, Gaziantep.
- ❖ Kıran, Zeynal (2001), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- ❖ Kitikov, A.E. (1971), *Mariyskiye Narodniye Zagadki*, Yoşkar-Ola.
- ❖ Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi yayınları, İstanbul.
- ❖ Kolesnitskaya, İ.M. (1941), *Zagadka v Skazke, Uçeniye Zapiski Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya 'Filologičeskiye Nauki'*, Sankt-Peterburg.
- ❖ Komisyon (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (I, II)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- ❖ Komisyon (2005), *Türkçe Sözlük (TS)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ❖ Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri, (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ❖ Koz, M. Sabri (1982), “Türk Halk Bilmeceleri Kaynakçası”, *Folklor Doğru – Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 39-47.
- ❖ Kraşennikov, S.P. (1949), *Opisaniye Zemli Kamçatki*, Glavsevmorput yayınevi, Leningrad.
- ❖ Mahmutov, H.Ş. (1991), *Obraznost v Zagadkah, Poetika Tatarskogo Folkloru*, Kazan.

- ❖ Mahmutov, Hucaatmet (1971), *Tatarskiye Paralleli Kumanskih Zagadok*, Sovetskaya Turkologiya, c.3, s. 87-96, Bakü.
- ❖ Mehmütov, Huciehmet (1977), *Tatar Halık Tabışmaqları*, Tatarstan Kitap yayınevi, Kazan.
- ❖ Mitrofanova, V.V. (1966), *Spetsifika Russkih Narodnih Zagadok i ih Svyaz s Drugimi Janrami Folkloru*, Moskva yayınevi, Leningrad.
- ❖ Monasıypov, V.S. (1957), *Uçeniye Zapiski Leningradskogo Universiteta*, Leningrad.
- ❖ Nasıyri, Kayum (1895), *Poverya i Obryadı Kazanskih Tatar*, Kazan.
- ❖ Nemeth, Julius (1913), *Die Ratsel des Codex Cumanicus*, ZDMG, c. LXVII, s. 577-608.
- ❖ Öner, Mustafa (2006), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ❖ Öner, Mustafa (2011), *Tatar Manileri*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- ❖ Öztürk, Ali (1985), *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- ❖ Sakaoğlu, Saim (1997), *Halk Edebiyatı*, İslam Ansiklopedisi, c.15, s. 345-350, İstanbul.
- ❖ Sattarov, G.F. (1973), *Mariyskiy Plast v Toponomii Yelabujskogo Rayona*, Kazan.
- ❖ Seroşevskiy, V.L. (1896), *Yakuti*, Sankt-Peterburg.
- ❖ Sibirtseva, V.G. (2003), *Yazikovaya Kartina Mira v Russkoy Zagadke*, Nijniy Novgorod.
- ❖ Sitdikov, A.G. (1967), *Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya*, Moskva.
- ❖ Solovyeva-Oyunskaya, S.P. (1992), *Yakutskiy Narodniye Zagadki*, Nauka yayınevi, Sankt-Peterburg.
- ❖ Şahin, İbrahim (1995), “*Aliylan Soltanı- Karaçay Halkını El Bergen Comakları*”, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- ❖ Şaul, Mahir (1979), *Dünyada Bilmece Araştırmaları*, Folkloru Doğru – Sayı 37, İstanbul.
- ❖ Tezel, Naki (2004), *Türk Halk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.

- ❖ Tietze, Andreas (1966), *The Koman Riddles and Turkic Folklore*, University of California Press, Berkeley and Los Gangeles (xiii + 160 s.)
- ❖ Thalhammer Ingeborg (1984), *Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?* (Çev.: Nevzat Gözaydın), Türk Folklor Araştırmaları, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- ❖ Ukaçına, K.Y. (1984), *Altayskiye Narodniye Zagadki*, Gorno-Altaysk.
- ❖ Urmançe, Fatih (2005), *Tatar Halık İcatı*, Megarif yayınevi, Kazan.
- ❖ Vorobyev, N.İ. (1970), *Tatarstan ASSR Tarihi*, SSSR Fenner Akademiyesine, Kazan.
- ❖ Yarmi, Hemit (1967), *Tatar Halkının Poetik İcatı*, Tatarstan Kitap yayınevi, Kazan.
- ❖ Yermolov, A.P. (1978), *Zapiski*, Leningrad.
- ❖ Zelenin, D.K. (1929), *Morfologiya Zagadki*, Leningrad.

ÖZET

Bilmece, bir halkın yaşam tarzını, dünyaya bakış açısını, kullandıkları dilin özelliklerini yansıtan en önemli edebiyat türlerinden biridir.

‘Tatar Bilmecelerinin Dil Özellikleri’ başlıklı tezimizde, bilmecenin genel özellikleri olan bilmecenin doğuşunu, söyleyişini, sınıflandırma sorununu, ikinci bölümde ise Tatar bilmecelerinin dil ve yapı özelliklerini inceledik.

Bilmecenin ortaya çıkışı ile ilgili farklı teoriler bulunmaktadır. Fakat bilmece türünün, çok eskiden gelip şimdiki hayatımızda da popüler olduğunu söylemek mümkündür.

Her edebiyat türü gibi, bilmecenin de birkaç sınıflandırma türü mevcuttur. Örneğin, manzum bilmeceler, Tatar bilmeceleri arasında çoğunluktadır. Konular, kalıplar, dil özellikleri ve kullanılan kelime açısından da, Tatar bilmeceler değişiklik göstermektedir.

Ayrıca Tatar ve Türk bilmeceleri arasında birçok aynı ve benzer örneklerle rastlamak mümkündür.

Anahtar kelime: bilmece, Tatar bilmeceleri, bilmece örnekleri.

ABSTRACT

Riddle is one of the most important genre of literature, that reflects the nation's lifestyle, it's world view, and the features of the language they use.

In our thesis titled 'The Language Characteristics of Tatar Riddles' we researched the general features of riddle, such is the emergence of riddle, the usage of riddle, classification issue. In the second chapter we researched the language and structure characteristics of Tatar riddles.

There is a few different theories about the emergence of riddles. But we know that the genre of riddles came from a very old time and it is possible to say that it still has a very popular position in our life.

As any other genre of literature, the riddle have a few classification types. For example, the riddles in verse have place in majority among the Tatar riddles. From the point of topics and forms, language features and the words used in riddles, it is possible to say that Tatar riddles are very different.

Moreover, there is many identical and similar examples among Tatar and Turkish riddles.

Key words: riddle, Tatar riddles, examples of riddles.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı: Guzel Sabitova

Doğum tarihi: 22.07.1990

Doğum yeri: Kazan, Tataristan

Eğitim bilgileri: Yüksek Lisans (2012 - ...), Ege Üniversitesi

Lisans (2007-2012), Kazan (İdil boyu) Federal Üniversitesi

Ortaokul (2001-2007), Kazan 39 no'lu ortaokulu

İlkokul (1997-2001), Surgut 4 no'lu gimnasium

Yabancı dil: İngilizce (YDS: 76), Türkçe (TÖMER C1)

İlgi alanlarım: yabancı diller, kitap okuma, seyahat etme.

İş tecrübesi, staj: Kazan 39 no'lu ortaokulu (2011-2012), İngilizce öğretmenin yardımcısı, Türk-Tatar İş Forumları (2010, 2011, 2012), tercuman.

İletişim: cep telefonu: 0553 115 7319

Email: sabitovag@gmail.com